

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії

International Relations,
Public Communications
and Regional Studies

№ 2 (10)

*Випуск наукових праць
молодих фахівців із політичних й економічних наук,
присвячений 30-й річниці Незалежності України*

Луцьк
2021

Редакційна колегія

Шуляк Антоніна – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (*головний редактор*).

Сидорук Тетяна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин, Національний університет «Острозька академія» (Україна, м. Острог).

Вознюк Євгенія – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (*відповідальний секретар*).

Бояр Андрій – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Вавринюк Анджей Антоні – доктор габілітований у галузі гуманітарних наук, професор кафедри міжнародних відносин, Вища професійна державна школа (Польща, м. Хелм).

Васюта Ольга – доктор політичних наук, професор, директор Інституту наук про безпеку Педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Вояковський Даріуш – доктор габілітований у галузі гуманітарних наук, професор Департаменту центральноєвропейських досліджень, Інститут соціології Жешувського університету (Польща, м. Жешув).

Івасечко Ольга – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Карпчук Наталія – доктор політичних наук, професор, в. о. завідувача кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Качка Катажина – доктор габілітований у галузі гуманітарних наук, заступник декана з питань розвитку та організації, факультет політики та наук про безпеку, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь).

Клепка Рафал – кандидат політичних наук, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки, Інститут наук про безпеку Педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Копець Рафал – кандидат політичних наук, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки, Інститут наук про безпеку Педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Кузьмич Олена – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри комп'ютерної інженерії та кібербезпеки, Луцький національний політехнічний університет (Україна, м. Луцьк).

Лендзел Мирослава – доктор політичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна, м. Ужгород).

Люгак Олена – доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних економічних відносин, Луцький національний технічний університет (Україна, м. Ужгород).

Пехов'як-Лампарська Джоанна – доктор політичних наук, кафедра історії міжнародних відносин, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь).

Піпченко Наталія – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної інформації, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, м. Київ).

Прокоп Мар'яна – доктор політичних наук, кафедра країни Північної Європи, Університет імені Яна Кохановського (Польща, м. Кельце).

Тищенко Дмитро – доктор філософії з соціальних наук (міжнародні відносини), Університет Лісабону (Португалія, м. Лісабон).

Трач Ольга – кандидат технічних наук, асистент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Турчин Ярина – доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин, директор Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Хворост Христина – кандидат психологічних наук, доцент, фахівець відділу міжнародних зв'язків, Луцький національний технічний університет (Україна, м. Луцьк).

Ціпко Сергій – доктор філософії, заступник директора, Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті (м. Едмонтон, Канада).

Шульська Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Яковлев Максим – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин, керівник науково-освітнього центру «Школа політичної аналітики», Національний університет «Києво-Могилянська академія» (Україна, м. Київ).

Журнал є науковим фаховим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора філософії та доктора наук за спеціальностями 052 Політологія, 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 292 Міжнародні економічні відносини (Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 № 1188). Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22739-126398 від 24.04.2017 р.

ISSN 2524-2679 (Online), ISSN 2522-1663 (Print) Інтернет-сторінка видання – <https://relint.vnu.edu.ua>

Редактор і коректор Г. Дробот. Технічний редактор: О. Фесик. Наклад 100 пр. Зам. 360. Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, каб. 201, Волинський національний університет імені Лесі Українки. Ел. адреса: antonina.mutko@vnu.edu.ua. Засновник – Волинський національний університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65). Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4607 від 30.08.2013 р. Обсяг 20,78 обл. вид. арк., 20,92 ум.-друк. арк.

*Міжнародні
відносини, суспільні
комунікації
та регіональні студії*

*Журнал заснований у 2017 році
Періодичність 2 рази на рік*

№ 2 (10)

2021

ЗМІСТ

CONTENT

**РОЗДІЛ I
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ**

**SECTION I
INTERNATIONAL RELATIONS**

- Гриценко Аліна*
Зовнішньополітичні інструменти захисту національної безпеки.....5
- Кулик Сергій, Панчук Анастасія*
Особливості участі жінок у терористичних рухах сучасності24
- Романюк Наталія, Болчук Олена*
Участь України в миротворчих місіях Організації Об'єднаних Націй.....39

- Hrytsenko Alina*
Foreign Policy Instruments for the National Security Protection5
- Kulyk Serhii, Panchuk Anastasiia*
Features of Women's Participation in Modern Terrorist movements24
- Romaniuk Nataliia, Bolchuk Olena*
Participation of Ukraine in United Nations Peacekeeping Missions39

**РОЗДІЛ II
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ**

**SECTION II
PUBLIC COMMUNICATIONS
AND LANGUAGE UNIVERSALS**

- Качковська Леся, Малєончук Галина, Біляк Юлія*
Електронна демократія: стратегії та досвід реалізації в Республіці Польща.....51
- Кибіч Яна*
Брекзит у медійному дискурсі провідних європейських ЗМК64

- Kachkovska Lesya, Maleonchuk Galina, Bilyak Julia*
Electronic Democracy: Strategies and Implementation Experience in the Republic of Poland.....51
- Kybich Yana*
Brexit in the Media Discourse of the Leading European.....64

**РОЗДІЛ III
РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ**

**SECTION III
REGIONAL STUDIES**

- Кисіль Світлана, Моренчук Андрій, Моренчук Андрій-мол*
Роль Китаю у відносинах Індії та Пакистану.....78

- Kysil Svitlana, Morenchuk Andrii, Morenchuk Andrii-junior*
The role of China in Relations Between India and Pakistan.....78

<i>Коцан Наталія, Соловенюк Юлія</i>	
Особливості організації та регулювання сільського зеленого туризму в Німеччині	90
<i>Пікулик Оксана, Клімчук Катерина</i>	
Українсько-канадське військово-політичне співробітництво в контексті загроз національній безпеці України.....	101
<i>Романюк Наталія, Герасимчук Максим</i>	
Сучасні українсько-грузинські відносини ...	115
<i>Романюк Наталія, Калюш Ірина</i>	
Ретроспективний аналіз американо-кубинських відносин.....	135

РОЗДІЛ IV ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Вітченко Ілля</i>	
Методологічні основи дослідження змін у цивілізаційній ідентичності України в контексті міжнародних відносин	148
<i>Копачинська Галина, Завадська Єлизавета</i>	
Вплив німецької школи геополітики на сучасне геополітичне вчення	161

РОЗДІЛ V МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

<i>Бояр Андрій, Махновець Катерина</i>	
Вплив глобальної пандемії на світову та вітчизняну економіку.....	177
<i>Дідур Дарія, Бояр Андрій</i>	
Сучасні імперативи розвитку міжнародного ринку чаю.....	189
<i>Корнелюк Ольга, Матюшок Вікторія</i>	
Транскордонні програми та проекти в Україні.....	199
<i>Мисюк Катерина, Бояр Андрій</i>	
Зовнішньоторговельна політика України після вступу до СОТ	213
<i>Рошко Іван, Кухарик Вікторія</i>	
Економічна дипломатія України як інструмент реалізації національних інтересів.....	221
<i>Скороход Ірина, Кондратюк Вікторія</i>	
Формування конкурентних стратегій ТНК в умовах сучасних глобалізаційних процесів.....	232

<i>Kotsan Nataliia, Soloveniuk Yuliia</i>	
Rural Green Tourism Organizational and Regulation Features in Germany.....	90
<i>Pikulyk Oksana, Klimchuk Kateryna</i>	
Ukrainian-Canadian Military-Political Cooperation in the Context of Threats to the National Security of Ukraine.....	101
<i>Romaniuk Nataliia, Herasymchuk Maksym</i>	
Current Ukrainian-Georgian Relations.....	115
<i>Romaniuk Nataliia, Kaliush Iryna</i>	
Retrospective Analysis American-Cuban Relations	135

SECTION IV POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

<i>Vitchenko Illia</i>	
Methodological Bases of Research of Changes in the Civilizational Identity of Ukraine in the Context of International Relations	148
<i>Kopachynska Halyna, Zavadska Yelyzaveta</i>	
The Influence of the German School of Geopolitics on the Modern Geopolitical Doctrine	161

РОЗДІЛ V INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

<i>Boiar Andrii, Makhnovets Kateryna</i>	
The Impact of the Global Pandemic on the World and Domestic Economy.....	177
<i>Didur Daria, Boiar Andrii</i>	
Contemporary Imperatives for Development of the International Tea Market	189
<i>Korneliuk Olga, Matiushok Victoria</i>	
Cross-Border Programs and Projects in Ukraine.....	199
<i>Mysiuk Kateryna, Boiar Andrii</i>	
Ukraine's Foreign Trade Policy After WTO Accesion.....	213
<i>Roshko Ivan, Kukharyk Viktoriia</i>	
Economic Diplomacy of Ukraine as a Tool for Ensuring National Interests.....	221
<i>Skorokhod Iryna, Kondratiuk Viktoriia</i>	
Formation of Competitive Strategies of Tnc's in the Conditions of Modern Globalization Processes.....	232

РОЗДІЛ I. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 323.2

Аліна Гриценко,

аспірантка центру зовнішньополітичних досліджень,

Національний інститут стратегічних досліджень,

ORCID ID 0000-0003-1415-8098

alinahrytsenko@ukr.net

DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-05-23

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглянуто проблему забезпечення національної безпеки за допомогою інструментів, які застосовуються у сфері зовнішньої політики та являють собою ту чи іншу форму міждержавної взаємодії.

Аналіз наукової літератури виявив відсутність спеціального наукового дослідження, у якому б здійснювався комплексний аналіз зовнішньополітичних інструментів захисту національної безпеки, що підтверджує актуальність цього дослідження.

Визначено, що пріоритетні інтереси всіх держав пов'язані зі збереженням суверенітету та територіальної цілісності, з економічним розвитком і процвітанням, захистом та покращенням рівня життя громадян, а також збереженням національної ідентичності й культури. При цьому зазначено, що методи забезпечення національних інтересів можуть мати різноманітні форми, а зовнішньополітичні інструменти необхідні для забезпечення безпеки, сталого розвитку, миру та стабільності в регіоні й у світі загалом. За результатами дослідження виокремлено найпоширеніші зовнішньополітичні інструменти, які з різним ступенем інтенсивності використовуються державами для захисту національної безпеки. Відповідно до специфіки застосування досліджені інструменти об'єднано в чотири основні групи: військова сила, економічні заходи, дипломатична та розвідувальна діяльність.

Результати дослідження демонструють, що зовнішньополітичні інструменти захисту національної безпеки мають різні форми реалізації.

У статті наведено приклади з історії світової політики, які демонструють

успішне застосування того чи іншого досліджуваного інструменту з метою реалізації національних інтересів і захисту національної безпеки.

Зазначено, що перспективні напрями подальших досліджень можуть бути пов'язані з розширенням переліку вказаних інструментів зовнішньої політики, аналізом їх формування й ефективності, а також ідентифікацією зовнішньополітичних інструментів, котрі використовуються Україною задля захисту національної безпеки.

Ключові слова: національна безпека; політика національної безпеки; зовнішньополітична діяльність

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Національна безпека є наріжним каменем існування будь-якого суспільства, нації, держави і її можна визначити як систему державно-правових та суспільних гарантій стабільності життєдіяльності й розвитку народу загалом і кожного громадянина зокрема, захист їхніх базових цінностей та інтересів від реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз. Захист національної безпеки виходить із визначення національних інтересів країни, під якими розуміємо комплекс заходів, що сприяють зміцненню добробуту громадян, а також із визначення загроз, котрі можуть зашкодити безпечному та стабільному розвитку країни, суспільства й окремої людини. Пріоритетні інтереси всіх держав пов'язані зі збереженням суверенітету та територіальної цілісності, економічним розвитком і процвітанням, захистом та покращенням рівня життя громадян, а також збереження національної ідентичності й культури. Методи забезпечення національних інтересів можуть мати різноманітні форми. Зовнішньополітичні інструменти необхідні для забезпечення безпеки, сталого розвитку, миру та стабільності в регіоні й у світі загалом. Аналіз наукових джерел і публікацій стосовно об'єкта цього дослідження дає підставу зробити висновок, що наразі відсутнє спеціальне наукове дослідження, у якому як самостійне завдання здійснювався б комплексний аналіз проблеми забезпечення національної безпеки за допомогою зовнішньополітичних інструментів. Тому дослідження саме цього аспекту захисту національної безпеки видається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільша частина аналітичних та дослідницьких матеріалів представляє теоретичні розробки з проблематики національної безпеки. Українські фахівці, які досліджують феномен національної безпеки, спираючись на дослідження західних науковців, зосереджують свою увагу

передусім на теоретичних, філософсько-методологічних і системних аспектах основ національної безпеки, а також намагаються знайти адекватні механізми становлення й розвитку системи національної безпеки України в умовах поживлення інтеграційних і поглиблення глобалізаційних процесів (В. Горбулін, А. Качинський, О. Власюк, Г. Ситник). Не залишаються поза дослідницьким інтересом також стратегічні питання та розробка відповідних нормативно-правових положень щодо національної безпеки. Популярною серед дослідників є тема сутності й функцій окремих складових частин національної безпеки, як-от інформаційної або енергетичної безпеки. Окремо потрібно відзначити дисертаційну працю української вченої Л. Чекаленко, де проаналізовано зовнішньополітичні механізми забезпечення національної безпеки України. Під ними дослідниця розуміє систему захисту універсальних, регіональних і субрегіональних структур; безпековий складник двостороннього співробітництва; а також виявлений взаємозв'язок рівня захисту прав етнічних меншин із рівнем розвитку міждержавних відносин [1, с. 4]. Утім, основну увагу сфокусовано на специфіці зовнішньої політики України, вивчено варіанти розвитку двостороннього співробітництва між Україною та іншими державами (США, ФРН, РФ). Особливу увагу приділено вивченню механізмів захисту прав українських громадян за кордоном, що є одним з імперативів зовнішньої політики України й складовою частиною формування позитивного іміджу держави. Проте дослідження не пропонує комплексно структурованого переліку універсальних інструментів зовнішньої політики, застосованих для захисту національної безпеки.

Мета статті – визначення інструментів зовнішньої політики, що можуть бути використані для захисту національної безпеки, а також виявлення вдалих прикладів застосування таких інструментів для захисту національної безпеки у досвіді різних країн.

Методика дослідження. Методологічною базою дослідження виступає сукупність загальнонаукових методів, які в комплексі застосовуються для досягнення поставленої мети. Методи дедукції й аналізу дали змогу виокремити з наявних інструментів захисту національної безпеки ті, які застосовуються у сфері зовнішньої політики та являють собою ту чи іншу форму міждержавної взаємодії. За допомогою методу класифікації зовнішньополітичні інструменти були згруповані в чотири групи, відповідно до специфіки застосування. Завдяки описовому методу надані приклади практичного застосування того чи іншого зовнішньополітичного інструменту, які використовувалися державою з метою реалізації національних інтересів та захисту національної безпеки.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Серед традиційних інструментів зовнішньої політики військова сила має дуже велике значення. Оцінка військової сили як важеля тиску чи примусу залежить від форми її реалізації. Таких можна виділити три: пряме застосування військової сили, демонстрація та військова присутність.

Хоча доцільність прямого застосування військової сили як інструмента зовнішньої політики видається доволі сумнівним, більш раціональним та дипломатичним інструментом може бути демонстрація або залякування. Як свідчить світовий досвід, вона застосовується досить часто й за певних умов дає змогу досягти конкретних політичних цілей, не вдаючись до прямої збройної конфронтації. Спектр демонстраційних дій порівняно широкий, тому вибір способу демонстрації визначається умовами конкретної військово-політичної обстановки. Найбільш ефективною формою демонстрації військової сили є проведення навчань і військових маневрів. Під час таких заходів країна на тлі оперативної (оперативно-тактичної) обстановки показує вогневі й маневрені можливості, оснащеність озброєнням і військовою технікою, рівень навченості особового складу тощо. Прикладом можуть слугувати масштабні загальновійськові навчання Збройних сил Російської Федерації Схід-2018, що відбувались у 2018 р. Основними цілями навчань були перевірка рівня підготовленості органів військового управління під час планування та проведення перегруповань військ на великі відстані, організації взаємодії між сухопутними угрупованнями й силами Військово-морського флоту, отримання командувачами, командирами та штабами практики й удосконалення їхніх навичок в управлінні військами в ході підготовки та ведення військових дій.

Іншою формою демонстрації військової сили є присутність сил флоту в певних морських й океанських зонах, виконання польотів стратегічної авіації у віддалених районах. Такі заходи покликані переконати, що держава має реальні можливості для застосування військової сили та відстоювання своїх національних інтересів у регіонах, віддалених від континентальної частини країни. Як приклад можна навести так звану «дипломатію канонерок» (gunboat diplomacy) – спосіб досягнення цілей зовнішньої політики шляхом демонстрації військово-морської сили, тобто погрози застосувати військову силу як важіль тиску на іншу країну. Термін бере свій початок із XIX ст. та застосовувався тоді переважно до імперіалістичних держав, які проводили колонізаторську політику.

Класичним прикладом є Сполучені Штати Америки: флот «Чорних кораблів» під командуванням коммодора США Метью Перрі став вагомим фактором у переговорах і підписанні договору про торгівлю між Японією й США в 1854 р. Перрі під загрозою обстрілу Едо (Токіо) примусив сьогуна підписати Договір про мир і дружбу, яким устанавлювалися дипломатичні відносини між Японією й Сполученими Штатами. Цим договором реалізувалися національні інтереси США щодо розширення торгівлі. У наш час з'явився синонімічний вислів «дипломатія авіаносців» (*carrier diplomacy*). Наприклад, під час Третьої кризи в Тайванській протоці 1995–1996 рр. Збройні сили КНР здійснили кілька серій навчальних бойових пусків ракет і військово-морських маневрів у безпосередній близькості від територій, контрольованих Тайванем. У березні 1996 р. президент США Б. Клінтон вирішив направити в зону Тайванської протоки дві авіаносні групи з метою продемонструвати підтримку Тайваню. АУГ № 7 на чолі з авіаносцем «Nimitz» і десантним кораблем «Belwood» пройшла Тайванською протокою, АУГ № 5 на чолі з авіаносцем «Independence» залишалася в міжнародних водах на схід від Тайваню. Ця військова акція продемонструвала готовність США виконати союзницькі зобов'язання перед Тайванем відповідно до «Закону про відносини з Тайванем» 1979 р. і захистити острів від агресивних дій із боку КНР. Балансуючи на краю прірви, і Вашингтон, і Пекін зробили хід назад, зрозумівши, що в них немає військової мети, через яку варто було б розв'язати війну, або якихось умов, через які міг би бути порушений наявний баланс сил.

Частково військова міць держави показується під час проведення військових парадів. У ході таких, зазвичай, демонструються зразки озброєння й військової техніки, що є в розпорядженні збройних сил, а також останні розробки. Важливою формою демонстрації військової сили є виставки зразків озброєння, публічне проведення їх випробувань. Наприклад, демонстрація можливостей зенітних ракетних комплексів дає змогу досить достовірно судити про надійність системи протиповітряної оборони держав. Особливе місце в цьому напрямі займає демонстрація можливостей ядерних сил. Яскравим прикладом може слугувати Північнокорейська криза 2017 р., яка стала результатом удосконалення КНДР свого потенціалу у сфері ядерної зброї та ракетних технологій, що посилило напруженість у відносинах зі Сполученими Штатами і їхніми союзниками. Північна Корея успішно провела серію випробувань міжконтинентальних балістичних ракет (МБР), створила водневу бомбу й отримала можливість доставки ядерних боєголовок до території США.

Третім варіантом того, як може застосовуватися військова сила як зовнішньополітичний інструмент для захисту національної безпеки, є військова присутність, що включає створення військових баз за кордоном, дислокацію військових контингентів для оперативного реагування на зміну умов у тому чи іншому регіоні за допомогою Збройних сил. Це стосується передусім районів, які належать до сфер впливу, сфер важливих інтересів.

Військова присутність у формі дислокації військового контингенту за межами країни займає важливе місце серед інструментів зовнішньої політики РФ. Так, на території невизнаної Придністровської Молдавської Республіки розміщена оперативна група російських військ, офіційна причина дислокації якої пов'язана з політичною необхідністю з погляду забезпечення миру в регіоні й запобігання спробам деяких молдавських політиків реанімувати конфлікт. Також із 2009 р. після визнання Республіки Південна Осетія з боку Росії прийнято рішення створити постійно діючу російську військову базу – 4-та гвардійська військова база, яка є важливим об'єктом російської військової й геополітичної присутності на Кавказі, що створений для допомоги в зміцненні та захисті державної незалежності частково визнаної Республіки Південна Осетія й російських інтересів у Закавказзі. Очевидно, що в цьому випадку військова присутність є засобом забезпечення власного домінування в регіонах.

Успішним прикладом застосування військової присутності як інструменту забезпечення своїх національних інтересів є досвід КНР. Перетворившись на основного геополітичного конкурента США, Китай приступив до більш активного розширення свого впливу. Створення військових баз у цьому плані являє собою крок, спрямований, по-перше, на позначення своїх політичних амбіцій, а по-друге – на забезпечення економічних інтересів у різних країнах і регіонах світу, зокрема на Африканському континенті. Так, будівництво бази в Джибуті (у якій, до речі, розміщені військові бази одразу п'яти країн: США, Франції, Італії, Японії й, відповідно, КНР) має декілька причин. По-перше, Китай прагне забезпечити свої економічні інтереси. Через Індійський океан до Китаю експортуються великі обсяги нафти. Однак у цій частині Індійського океану активно діють сомалійські пірати, які періодично захоплюють і нафтові танкери. Зрозуміло, що забезпечення постачання КНР енергоресурсами потребує серйозної військової підтримки. По-друге, Джибуті – ще одна точка виходу до Індійського океану, за допомогою якої можна тиснути на Індію. Китай прагне створити противагу пануванню ВМС Індії в

Індійському океані. Третя причина – економічне суперництво Китаю зі США, у тому числі й у країнах Східної Африки. Розгортання в Африці військових баз – спосіб показати США, що вони не можуть розраховувати на монопольну присутність у регіоні.

Проте на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин держави схильні надавати перевагу нарощуванню власної економічної потужності, як головному засобу зовнішньополітичного впливу. Набір економічних заходів, якими користуються держави для захисту власних інтересів, достатньо широкий. Серед них – економічні санкції, які є «м'яким та безкровним механізмом» [2, с.167] та призначені чинити тиск на державу без застосування військової сили, ембарго й блокада. Усі ці види зовнішньоекономічних інструментів можна простежити з розвитком американсько-кубинських відносин. Так, початок економічних санкцій проти Куби припадає на 1960 р., невдовзі після встановлення на острові соціалістичного режиму, націоналізації цукрових заводів і плантацій, що належали американським корпораціям, та зближення з Радянським Союзом. Такий хід подій підривав економічні інтереси США, але більше шкодив ідеологічним, політичним та безпековим інтересам. На фоні ідеологічного протистояння з СРСР США не могли дозволити розбудову соціалізму в сусідній державі, а економічна та військово-технічна співпраця між Кубою й Союзом, яка включала, зокрема, поставку озброєнь, становила пряму загрозу національній безпеці США. Сенат США схвалив поправку до закону «Про іноземну допомогу», яка встановлювала, що будь-яка держава, яка надаватиме Кубі економічну допомогу або продаватиме їй зброю, позбудеться американської допомоги. Далі була заборона на продаж Кубі вантажівок, джипів, запасних частин до них, а також «інших товарів, які можуть бути використані у військових цілях» та повне ембарго на поставки Кубі будь-яких товарів (за винятком продуктів харчування й медикаментів). Під час Карибської кризи 1962 р. США вдалися до воєнно-морської блокади у вигляді карантинної зони в 500 морських миль навколо берегів Куби.

До спеціальних економічних заходів можна віднести заборону на в'їзд до країни. Відтак із метою захисту своїх національних інтересів уряд Угорщини заборонив в'їзд мусульманським біженцям. Угорщина розглядала мігрантів як пряму загрозу європейській культурній ідентичності. Оскільки біженці були переважно вихідцями із Сирії, Афганістану, а отже мусульманами, прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан, який є активним супротивником концепції мультикультуралізму, вважає, що стверджував у ході передвиборчої кампанії, що «питання мігрантів

– це питання боротьби за християнську культуру та християнський спадок Європи» [3], адже, на його думку, християнська й мусульманська спільноти ніколи не зможуть стати єдиним цілим. Окрім того, Орбан заявляв, що наплив нелегальних мігрантів призводить до зростання безробіття та злочинності.

Наступний зовнішньоекономічний інструмент має вигляд офіційної допомоги з метою розвитку, яка широко застосовується багатьма країнами, зокрема США, КНР, Індією, Японією. «Такий вид допомоги є одним з інструментів налагодження відносин, прояву підтримки, методом боротьби з політичними та економічними конкурентами й демонстрацією власної економічної потужності» [4, с. 689].

Так, наприклад, Бангладеш є основним реципієнтом Індії, оскільки він має важливе стратегічне значення для неї. Передусім Індії вигідний стабільний Бангладеш. Через індійсько-бангладешський кордон проходять потоки нелегальної міграції й контрабанди наркотиків та зброї. У разі загострення соціально-економічних проблем у Бангладеш і масштаби міграції та контрабанди неодмінно зростуть. Також з Бангладеш безпосередньо межують п'ять із семи проблемних північно-східних штатів Індії, у яких сильні сепаратистські рухи, тому запорукою безпеки й розвитку північно-східних індійських штатів є стабільний у соціально-економічному та політичному плані Бангладеш. Крім того, Індія не може допустити перетворення Бангладеш на сферу впливу інших країн – Японії, США, Республіки Корея і головне – Китаю, який є одним із найбільших інвесторів Бангладеш і який претендує на більшу частину території одного з північно-східних індійських штатів – Аруначал Прадеш. При цьому Китай є найбільшим постачальником озброєння для бангладешської армії. У відповідь на посилення позицій Китаю в Бангладеш і сусідній М'янмі Індія змушена вживати активних заходів для розвитку політичних і торговельно-економічних відносин із Бангладеш задля створення важелів впливу на останню. Індія надала значну допомогу Бангладеш під час ліквідації наслідків руйнівного циклону «Сидр» 2007 р. До Бангладеш направлено гуманітарну допомогу на суму близько 37 млн доларів, яка включала медикаменти, продуктові набори тощо. Крім допомоги в ліквідації наслідків стихійних лих і природних катастроф, яка традиційно використовується в міжнародній політиці як спосіб демонстрації доброї волі, Індія стала надавати Бангладеш технічну допомогу. Бангладеш бере участь в індійській програмі Індійського техніко-економічного співробітництва (The Indian Technical and Economic Cooperation – ІТЕС) і низці інших програм із підготовки технічних

кадрів. У червні 2015 р. під час візиту прем'єр-міністра Індії Нарендри Моді до Дакки був підписаний меморандум щодо виділення Бангладеш кредитної лінії на пільгових умовах обсягом у 2 млрд доларів. Безумовно, серед причин безпрецедентної щедрості Індії – конкуренція з Китаєм за вплив на бангладешський ринок. Надання 2-мільярдної кредитної лінії також повинно було сигналізувати й іншим сусідам Індії, уключаючи Непал, Мальдіви та М'янму, про те, що співпрацювати з Індією вигідно, а можливо, і більш вигідно, ніж із КНР.

Проте Бангладеш не є найбільшим одержувачем індійської допомоги. Перше місце серед реципієнтів протягом багатьох років займає Бутан, що зумовлено економічними причинами. Індія вкладає величезні кошти в розвиток гідроенергетики Бутану, по суті, інвестуючи у власну економіку, оскільки сама споживає майже всю електроенергію, вироблену бутанськими електростанціями.

Японія в рамках дво- й багатостороннього співробітництва використовує офіційну допомогу як інструмент для досягнення власних цілей та одночасно надання допомоги країнам, що розвиваються для виконання поставлених завдань в їхніх власних планах розвитку. Японська система офіційної допомоги розвитку передбачає надання грантів і кредитів на умовах концесії [5, с. 200]. Гранти та кредити в ієнах, зазвичай, використовуються країною-реципієнтом для побудови аеропортів, електрогенеруючих станцій і дамб. Із погляду розвитку соціальної інфраструктури, ці кредити направляються на фінансування медичних проєктів у сфері розвитку та інновацій, а також у сфері розвитку цивільної інфраструктури й освітніх проєктів. Безвідсоткові субсидії використовуються переважно в найменш розвинених країнах, у сфері медицини, зменшення бідності, розвитку сільського господарства й забезпечення основних потреб громадян. Гранти на допомогу Центральній Азії та Кавказу, зазвичай, мали безвідсотковий характер і призначалися на розвиток людського потенціалу й освіченості населення. Проєкти технічної допомоги здебільшого складаються з тих, що включають відправку японських фахівців й експертів у тій чи іншій сфері до країни-реципієнта з метою передачі досвіду й технологій будівництва об'єктів у стратегічно важливих областях. Крім того, цей тип допомоги так само використовується для підготовки різних фахівців із країн-реципієнтів у самій Японії та для поглибленого вивчення проблем, з якими стикаються країни-реципієнти, із метою визначення основних причин цих проблем і розробки стратегії їх розв'язання. Досягнення японської співпраці з країнами Центральної Азії можна вважати яскравим прикладом. Японія

зробила свій внесок у розвиток Центральної Азії через істотну фінансову підтримку проєктів, починаючи від розвитку інфраструктури, пов'язаної з перевезенням товарів, послуг і туризму, до реалізації низки проєктів, спрямованих на поліпшення стандарту життя населення, за допомогою розвитку громад та програм підтримки в найбільш вразливих регіонах [6, с. 86].

Інвестування в розвиток інших країн дає змогу збільшувати власний вплив не лише в регіоні, а й на світовій арені. Для Японії це, наприклад, шлях до досягнення такої мети, як постійне членство в Раді Безпеки ООН. Офіційна фінансова допомога, утім, може мати негативний ефект на країну-реципієнт, оскільки збільшує зовнішній борг, а це, зі свого боку, дає змогу державі-донору вдаватися до тиску на політичну еліту з метою прийняття задовільних політичних рішень.

Третю групу зовнішньополітичних інструментів, що застосовуються задля забезпечення національної безпеки, становлять дипломатичні заходи, найпоширенішою формою яких є дво- та багатостороння кооперація в різних сферах діяльності (енергетика, безпека, інфраструктура тощо). Багатостороння співпраця може здійснюватись у різноманітних форматах, наприклад міжнародних організацій, дискусійних клубів, і може мати різний характер: економічний, військово-політичний, галузевий (сфера енергетики, транспорту, кібербезпеки тощо).

Яскравим прикладом успішної багатосторонньої взаємодії є Балтійська асамблея – дорадчий орган із питань співробітництва між парламентами трьох Балтійських країн (Литви, Латвії та Естонії), де вирішуються питання, що представляють інтерес для всіх сторін. Позиції Асамблеї представляються парламентам й урядам Балтійських країн, а також іншим міжнародним і регіональним організаціям у формі звернень, пропозицій та рекомендацій. Форми роботи Балтійської асамблеї – це сесії, засідання президії й комітетів, конференції, круглі столи та семінари. Країна головує протягом одного року. Естонія головувала в БА у 2017 р. Основну увагу приділяли зміцненню співробітництва країн Балтії у сфері безпеки й оборони, єдиного енергетичного ринку, транспорту та інфраструктури, а також освіти, інновацій і науки. У 2018 р. головує Литва, яка визначила такі пріоритети роботи, як поглиблення стратегічного партнерства Балтії в зовнішній політиці, безпеці та обороні; зміцнення регіонального взаємозв'язку, стабільності й розвитку; розробка Балтійської дорожньої карти для процвітаючого та економічно об'єднаного регіону. Як приклади результативності роботи БА можна навести підвищення дотацій на сільське господарство, підвищення ефективності викладання

історії в школах, контроль за збереженням культурної спадщини, проєкт спільних оптових закупок ліків, транскордонне надання послуг швидкої допомоги, прийняття спільних вимог про квоти на ловлю риби, політика контролю за алкоголем, акцизний податок на алкоголь тощо. Балтійська асамблея активно співпрацює з Північною радою – організацією співпраці парламентаріїв країн Північної Європи: Данії, Ісландії, Норвегії, Швеції та Фінляндії. Головні сфери взаємодії – зміцнення демократії й дотримання громадянських прав, охорона навколишнього середовища, забезпечення сталого розвитку, раціональне використання природних ресурсів, зміцнення основ ринкової економіки, удосконалення освіти, збереження культури. Важливу роль у розвитку економічного й природоохоронного співробітництва відіграє створений за рахунок пайових внесків Північних країн Північний інвестиційний банк. Мета діяльності банку полягає в наданні кредитів і банківських гарантій відповідно до звичайної банківської практики для сприяння інвестиційним проєктам та експорту. Пріоритетними галузями роботи Ради у 2018 р. під час свого головування Норвегія виділяє такі, як технології, охорона здоров'я, інтеграція, морське середовище й оборона, із метою забезпечення сталого, стабільного та безпечного розвитку Північних країн. У 2018 р. Норвегія має на меті зосередитися на співпраці у сфері eHealth технологій і соціального забезпечення. Однією з найбільших загроз для здоров'я сьогодні є антимікробна резистентність. Антибіотикорезистентні бактерії та мікроби нині є причиною смерті мільйонів людей. У 2017 р. Північна Рада опублікувала доповідь про резистентність до протимікробної сировини, у якій рекомендується дотримуватись етичних правил під час виробництва антибіотиків і фармацевтичних продуктів, а також розробка стратегічного плану дій (Nordic Action Plan) для подолання епідеміологічних спалахів. Норвегія впроваджуватиме рекомендації, викладені в цій доповіді. Ще одним важливим напрямом роботи Північної ради є співпраця в галузі безпеки й оборони. NORDEFCO (Nordic Defence Cooperation) не є військовим союзом, а був створений, аби зміцнити оборонні можливості країн-членів. Участь у NORDEFCO є добровільною, і держави можуть вибрати, у яких сферах вони хочуть співпрацювати та якою мірою. Це означає, що співпраця може бути як двосторонньою, так і колективною між усіма п'ятьма членами.

Важливим інструментом захисту цілей зовнішньої політики й національної безпеки є публічна дипломатія, яка просуває національні інтереси та формує позитивний імідж держави. За Дж. Наєм [7, с. 101–102], публічна дипломатія має три виміри: 1) щоденне висвітлення внутрішньої

й зовнішньої політики та роз'яснення аудиторії прийнятих урядом рішень; 2) «стратегічне спілкування», яке являє собою цілеспрямоване обговорення найбільш важливих для держави політичних питань; 3) розвиток прямих контактів з іноземною громадськістю за допомогою обмінних програм, стипендій, наукових конференцій, які дають змогу іноземним громадянам знайомитися з культурою й способом життя країни.

Цікавою формою публічної дипломатії є так звана «панда-дипломатія», яку КНР використовувала як інструмент для налагодження відносин із західними країнами та виконання міжнародних завдань, використовуючи великих панд як «дипломатичні подарунки». Так, у 1972 р. під час історичного візиту Президента США Р. Ніксона до КНР прем'єр Ч. Еньлай подарував йому двох панд Лін-Ліна та Сін-Сіна. Цього ж року почалася нормалізація відносин між КНР і Японією, у зв'язку з чим Китай також подарував Японії двох панд – Лань-Ланя й Кан-Кана.

Однією зі складових частин публічної дипломатії є культурна дипломатія, яка слугує, по-перше, досягненню зовнішньополітичних цілей за допомогою поширення й популяризації своєї культури, науки, освіти, літератури, мови за кордоном. А, по-друге, допомагає збереженню своєї національної ідентичності, що є пріоритетним завданням національної безпеки кожної країни. Яскравим прикладом є Тюркська рада, що об'єднує тюркомовні держави: Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туреччина, Узбекистан. Організацію створено з метою зближення політичних поглядів, обміну інформацією, пропаганди тюркської культури, а також для розширення економічних зв'язків, реалізації спільних проєктів, знаходження шляхів розв'язання проблем тюркського світу.

Німеччина застосовує культурну дипломатію через два основні види організацій. До першої можна віднести Гете-інститут, який займається популяризацією німецької мови за кордоном, проводить мовні курси та сертифікацію знань німецької мови, а також підтримує міжнародну культурну співпрацю різних країн із Німеччиною. Сюди також належить Німецька служба академічних обмінів (DAAD), головними цілями діяльності якої є підтримка молодого покоління в Німеччині й за кордоном у сферах науки та культури, економіки й політики, виховання в дусі відкритості та взаєморозуміння, а також підвищення інтернаціональності й престижності німецьких ЗВО, підтримка германістики, німецької мови, літератури та країнознавства Німеччини в зарубіжних закладах вищої освіти. DAAD надає стипендії практично всім категоріям, які так чи інакше належать до науки й університетської діяльності. Фонд Гумбольдта

– це фонд, заснований Федеральним урядом Німеччини та фінансований Міністерством закордонних справ Німеччини, Міністерством освіти й досліджень, Міністерством економічного співробітництва та розвитку, а також іншими національними й міжнародними партнерами. Фонд має на меті розвиток академічної співпраці між ученими з Німеччини та з інших країн. Другу групу становлять німецькі партійні фонди, найбільшими з яких є фонд Конрада Аденауера (ХДС), фонд Еберта (СДП), фонд Бйолля («Союз 90/Зелені»). Говорячи про широкий спектр завдань, що стоять перед політичними фондами ФРН, треба відзначити, що всі вони слугують єдиній меті, закріпленій у їхніх статутах, – «сприяти демократичному утворенню німецького народу й розвивати міжнародне співробітництво в дусі демократії». Для досягнення цієї мети фонди виконують низку таких завдань: заохочують стипендіями найбільш обдарованих молодих учених; створюють навчальні центри та проводять практичні заходи, спрямовані на розвиток міжнародного співробітництва, політичного діалогу (широкий обмін ідеями, знаннями, думками), які відбуваються у формі конгресів, конференцій, семінарів, круглих столів, дискусійних раундів; сприяють розвитку мистецтва й культури «як частини дієвої демократії» шляхом проведення доповідей і виставок на основі власних та іноземних експонатів. У міжнародній діяльності фондів найбільш яскраво простежуються три обставини, що дають привід розглядати фонди як частина зовнішньополітичного інструментарію, як дієві й надійні інструменти німецької зовнішньої політики. По-перше, фонди доповнюють офіційну зовнішню політику ФРН на території інших держав, проводячи заходи політичного характеру. По-друге, фонди роблять можливим утілення в життя довгострокових зовнішньополітичних пріоритетів у тих сферах, у яких неможливо діяти за допомогою засобів класичної дипломатії. І більше того, завдяки своєму неурядовому статусу в багатьох країнах, що розвиваються та тих, які переживають трансформаційні процеси, політичні фонди можуть діяти в тих сферах, де пряма допомога федерального уряду може бути розцінена як утручання у внутрішні справи цих держав. По-третє, фонди виконують ще одну для німецької зовнішньої політики – консультативну. Зазвичай, фонди роблять узагальнені звіти про політичну, економічну ситуацію в країнах розташування й надають їх МЗС ФРН. Відбувається обмін інформацією з іншими відомствами та посольствами ФРН на місцях; співробітники МЗС ФРН нерідко відвідують заходи політичних фондів. Основний потік інформації від фондів у німецькі політичні структури здійснюється через інформаційно-аналітичну роботу, проведenu німецькими політичними

фондами для ближніх партій. Подібна діяльність дає політичним фондам можливість називати себе «системою раннього попередження тенденцій світового розвитку задля збереження Німеччиною гідного місця у світовому співтоваристві» [8, с. 117].

Наступний напрям публічної дипломатії – цифрова дипломатія (digital diplomacy), яка спочатку отримала своє поширення в Сполучених Штатах. Її поява стала можливою завдяки динамічному розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, які фактично дають змогу стирати національні кордони й здійснювати глобальний вплив на всі сфери життя суспільства тієї чи іншої держави. Цифрову дипломатію можна трактувати як застосування соціальних мереж і можливостей мережі Інтернет у дипломатичній практиці уряду для сприяння державним органам у питаннях, пов'язаних із зовнішньою політикою, уключаючи механізми впливу на зарубіжну аудиторію. «Розміщуючи телепередачі в Інтернеті, поширюючи певну літературу та офіційні документи, уряд здатний впливати на іноземну громадськість» [9, с. 140]. Крім того, останнім часом актуальним стає поняття «твіпломасі» / twiplomacy (Twitter diplomacy або hashtag diplomacy). Воно з'явилося зовсім нещодавно, коли зовнішньополітичні відомства, державні структури, а також президенти, міністри, дипломати стали користуватися соціальними мережами й Твіттером передусім. Через інтернет-акаунти вони отримали можливість публікувати різну інформацію, яка є у відкритому доступі й здатна певним чином впливати на зарубіжну аудиторію. Відповідно до Twiplomacy Study 2020 45-й президент США Д. Трамп (@realDonaldTrump) став найпопулярнішим світовим лідером із більш ніж 81 мільйоном послідовників, хоча його акаунт був заблокований у 2021 р. Д. Трамп активно використовував цей інструмент. Так, наприклад, через повідомлення у Твіттері Трамп удавався до застережень щодо ракетного удару по Сирії у відповідь на хімічну атаку режиму Асада по місту Дума або засуджував ядерні випробування КНДР. (Потрібно зазначити, що найбільш популярний акаунт у Твіттері належить 44-му президенту США Бараку Обамі (@BarackObama), який має 129 мільйонів читачів). Наступний у списку – прем'єр-міністр Індії Нарендра Моді. Його персональний акаунт @NarendraModi має близько 70 мільйонів послідовників. Офіційний (інституційний) акаунт @PMOIndia також користується популярністю – 42,8 мільйона підписників. Папа римський Франциск (@Pontifex) посідає третє місце в списку найбільш популярних лідерів, маючи 51,2 мільйона послідовників на його дев'яти акаунтах різними мовами. Йому слідує президент Турецької Республіки – Реджеп Тайїп Ердоган (@RTErdogan) – близько 18 мільйонів читачів [10].

Використання цифрових технологій, зокрема соціальних мереж, таких як Твіттер, у сфері дипломатичної діяльності відкриває нові можливості для проведення політики «м'якої сили» та впливу на аудиторії в будь-якій країні світу.

Останнім важливим інструментом захисту національної безпеки є спеціальні служби. Захист державних інтересів від таємних непрямих погроз – це прерогатива спецслужб, органів контррозвідки й розвідки. Отже, спецслужби наділені, притаманними лише їм специфічними функціями та повноваженнями, не характерними для інших державних органів. До таких повноважень зазвичай належать агентурна робота, застосування спецзасобів і спецтехніки для добування інформації та припинення протиправних діянь, використання спеціальних методів отримання, обробки й аналізу інформації, залучення професійно підготовленого для такої роботи персоналу.

У цьому плані особливо цікавим є Ізраїль, який має досить розвинену та розгалужену систему спецслужб і спецпідрозділів. Секретна розвідувальна служба «Моссад» несе основну відповідальність за операції за кордоном і підпорядкована прем'єр-міністру. «Моссад» займається збором розвідувальної інформації за кордоном. Що важливо, до компетенції «Моссаду» входить збір інформації про кожну арабську армію: про дислокацію, озброєння, моральний дух, керівництво, а також уся інформація про внутрішню ситуацію в арабських країнах, про відносини між лідерами арабських країн, про дипломатичну активність усіх інших країн в арабському світі; стеження за комерційною активністю арабських держав, зокрема у сфері поставок західної зброї, і запобігання вербуванню військових, економічних та політичних експертів. Метою такої роботи є безпосередній захист національної безпеки, збереження існування держави Ізраїль. Окрім того, Моссад здійснює акції політичного характеру, організовує розвиток відносин зі спецслужбами інших країн, запобігає розвитку й придбання нових видів зброї ворожими країнами. Операція «Опера» 1981 р. може слугувати ілюстрацією роботи зовнішньої розвідки для захисту національної безпеки. Так, метою операції було знищення ядерного реактора на території Іраку. Наприкінці 1970-х Ірак закупив у Франції ядерний реактор класу «Осіріс». «Ірак на шляху до заповітної мети – володіння ядерною зброєю – не стримувало вже практично нічого: обладнання, сировину, технології країна отримувала абсолютно легально» [11]. Реактор «Осірак», який повинен був стати до ладу й запрацювати на повну потужність у липні 1981 р., стали зводити в пустельній місцевості біля містечка Ель-Тувайта. Природно, що після

кровопролитної арабо-ізраїльської війни Судного дня, яка нещодавно закінчилася, в Ізраїлі, стало зростати занепокоєння з приводу ядерної програми Іраку. Оскільки дипломатичні зусилля, що ставили за мету переконати Францію припинити допомогу Іраку в ядерній модернізації, не принесли результатів, Ізраїль прийняв рішення здійснити військову операцію з метою безпосереднього знищення реактора. Відповідно до даних ізраїльської розвідки, реактор призначався для виробництва плутонію й провести операцію потрібно було, поки реактор не буде заповнений ядерним паливом, літо 1981 р. було останнім терміном. Операцію успішно проведено 7 червня: за 50 секунд атаки скинуто 16 бомб, у результаті чого реактор був серйозно пошкоджений і жоден ізраїльський літак не отримав пошкоджень. Моссад також веде активну боротьбу з тероризмом як на території держави, так і за його межами. Одними з основних сучасних терористичних загроз для Ізраїлю є терористичні течії радикального ісламу та наявність на території суміжних арабських держав різних груп, головною метою діяльності яких є боротьба проти існування єврейської держави й створення незалежної Палестинської держави. І, передусім, така загроза виходить із території Палестинської Автономії (сектор Газа та західний берег річки Йордан). У сфері законодавства Ізраїль має досить широку нормативно-правову базу, чинної на внутрішньодержавному рівні, окрім якої, Ізраїль намагається створити нормативну базу, що регулює відносини держав із цієї проблеми. У 1979 р. Ізраїль став однією з перших держав, які виявили ініціативу в проведенні конференції з боротьби з міжнародним тероризмом, коли багато хто не визнавав ще такого явища. Сьогодні ж Ізраїль веде активну роботу з укладання угод щодо взаємодії у сфері боротьби з тероризмом з іншими державами. Ці угоди є основою для антитерористичної діяльності, тому що спрямовані на організацію співробітництва з питань обміну інформацією, видачі злочинців тощо. Найбільш тісну співпрацю на сучасному етапі Ізраїль має зі США, які є одним з основних стратегічних союзників. «Для Ізраїлю головним показником ефективності антитерористичної політики є сам факт існування єврейської держави на території Близького Сходу, а також рівень розвитку країни, який у цьому регіоні є одним із найвищих» [12, с. 277].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, у результаті дослідження визначено, що найпоширенішими інструментами зовнішньої політики для забезпечення національних інтересів і, відповідно, захисту національної безпеки є військова сила,

що має декілька форм реалізації, серед яких – пряме застосування, демонстрація та військова присутність; економічні заходи, такі як санкції, ембарго, блокада й інвестиції; дипломатична діяльність, що проявляється у дво- та багатосторонній взаємодії на міжнародній арені, використовуючи різноманітні майданчики, як дискусійні, так і оперативні; дипломатична активність може також мати політично-військову характеристику, наочним прикладом чого слугує міжнародна кооперація у сфері оборони; провадження національних інтересів виконується завдяки публічній і культурній дипломатії через просування мови, мистецтва тощо; розвідувальна діяльність являє собою один із найбільш важливих та дієвих зовнішньополітичних інструментів захисту національної безпеки держави. Перспективи подальших досліджень відтак можуть стосуватися розширення переліку зазначених інструментів зовнішньої політики, аналізу їх формування та ефективності, а також ідентифікації зовнішньополітичних інструментів, які використовуються Україною з метою захисту національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чекаленко, Л. (2007). *Зовнішньополітичні механізми забезпечення національної безпеки України*: дис... д-ра. політ. наук: 23.00.04, Київ, 437 с.
2. Седляр, Ю. (2014). Политика экономических санкций как инструмент урегулирования международных конфликтов. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*, 1, p. 165–167.
3. «Выбор между христианством и мигрантами» (2019). URL: <https://ru.euronews.com/2019/04/05/orban-eu-campaign>
4. Немова, А. (2016). Индийская помощь Бангладеш в контексте стратегических интересов Дели в Южной Азии. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения*, 16 (4), с. 688–699.
5. Королёв, В., Кудрявцева, С. (2014). «Мягкая сила» современной Японии: опыт и направления. *Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика*, 9 (2), с. 190–208.
6. Троицкий Е., Ким М. (2017). Политика Японии в Центральной Азии (1992–2016 гг.). *Вестник Томского государственного университета. История*, 50, с. 84–86.
7. Nye, J. S (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 94–109.
8. Огнева, А. (2011). Политические фонды ФРГ и их вклад в развитие международного диалога. *Вестник Томского государственного университета. Серия: История*, 16 (4), с. 113–118.
9. Шамугия, И. (2017). Понятие публичная дипломатия в теории международных отношений. *Актуальные проблемы современных международных отношений*, с. 136–142.

10. *Twiplomacy Study (2020)*. URL: <https://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2020/>

11. Бельман, С. (2011). *Операция «Опера»*. URL: <http://jew-observer.com/stranicy-istorii/operaciya-opera/>

12. Рыжов, И. (2007). Некоторые особенности антитеррористической деятельности Государства Израиль. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Международные отношения. Политология. Регионоведение*, 2, с. 273–278.

FOREIGN POLICY INSTRUMENTS FOR THE NATIONAL SECURITY PROTECTION

The article addresses the problem of protecting national security through the foreign policy tools, which represent a form of interstate cooperation.

The academic literature analysis revealed the absence of a special study, which would carry out a comprehensive analysis of foreign policy instruments used for national security protection, and this fact defined the relevance of this article.

It is defined that the priority interests of all states relate to the preservation of sovereignty and territorial integrity, economic development and prosperity, protection and improvement of living standards of citizens, as well as the preservation of national identity and culture. It is noted that methods of realizing the national interests can take various forms, and foreign policy instruments are necessary to ensure security, sustainable development, peace and stability in the region and in the world as a whole.

According to the results of the study, the most common foreign policy instruments were identified, which are used with varying degrees of intensity by states to protect national security. According to the specificity of employment, the analysed tools were grouped into four main groups: military force, economic measures, diplomatic and intelligence activities.

The results of the study show that foreign policy instruments for national security protection have different forms of implementation.

The article provides examples from the history of world politics, which demonstrate the successful use of a tool for realizing national interests and protecting national security.

It is noted that perspective areas of further research, thus, may relate to expanding the list of these foreign policy instruments, analysis of their formation and effectiveness, as well as identification of foreign policy instruments used by Ukraine to protect its national security.

Key words: national security; national security policy; foreign policy.

REFERENCES

1. Chekalenko, L. (2007). Foreign policy mechanisms for ensuring the national security of Ukraine (Doctoral dissertation), Kyiv, 437 (in Ukrainian).
2. Sedlyar, Yu. (2014). Politika ekonomicheskikh sanktsiy kak instrument uregulirovaniya mezhdunarodnykh konfliktov [The policy of economic sanctions as a tool for resolving international conflicts]. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*, 1, 165–167 (in Russian).
3. «Vyibor mezhdru hristianstvom i migrantami» (2019) [«Choice between Christianity and migrants»]. URL: <https://ru.euronews.com/2019/04/05/orban-eu-campaign> (in Russian).
4. Nemova, A. (2016). Indiyskaya pomosch Bangladesh v kontekste strategicheskikh interesov Deli v Yuzhnoy Azii [Indian assistance to Bangladesh in the context of Delhi's strategic interests in South Asia]. *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Mezhdunarodnyie otnosheniya*, 16, 4, 688–699 (in Russian).
5. Korolyov, V., Kudryavtseva, S. (2014). «Myagkaya sila» sovremennoy Yaponii: opyt i napravleniya [«Soft power» of modern Japan: experience and directions]. *Vestnik mezhdunarodnykh organizatsiy: obrazovanie, nauka, novaya ekonomika*, 9, 2, 190–208 (in Russian).
6. Troitskiy, E., Kim, M. (2017). Politika Yaponii v Tsentralnoy Azii (1992–2016 gg.) [Japanese Policy in Central Asia (1992–2016)]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriya*, 50, 84–86 (in Russian).
7. Nye, J. S (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 94–109 (in English).
8. Ogneva, A. (2011). Politicheskie fondy FRG i ih vklad v razvitie mezhdunarodnogo dialoga [Political foundations of the Federal Republic of Germany and their contribution to the development of international dialogue]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Istoriya*, 16, 4, 113–118 (in Russian).
9. Shamugiya, I. (2017). Ponyatie publichnaya diplomatiya v teorii mezhdunarodnykh otnosheniy [The concept of «public diplomacy» in the theory of international relations]. *Aktualnyie problemyi sovremennykh mezhdunarodnykh otnosheniy*, 136–142 (in Russian).
10. Twiplomacy Study (2020). URL: <https://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2020/> (in English).
11. Belman, S. (2011). Operatsiya «Opera» [Operation «Opera»]. URL: <http://jew-observer.com/stranicy-istorii/operaciya-opera/> (in Russian).
12. Ryizhov, I. (2007). Nekotoryie osobennosti antiterroristicheskoy deyatel'nosti Gosudarstva Izrail [Some features of the anti-terrorist activities of the State of Israel]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. Mezhdunarodnyie otnosheniya. Politologiya. Regionovedenie*, 2, 273–278 (in Russian).

Матеріал надійшов до редакції 11.06.2021 р.

УДК 323.285-55.26

Сергій Кулик,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID 0000-0001-7520-7426

Kulyk.Serhij@vnu.edu.ua;

Анастасія Панчук,

студентка 2 курсу магістратури,

освітньої програми «Міжнародні відносини»,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID 0000-0003-4981-5895

holyrome17@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-24-38

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ЖІНОК У ТЕРОРИСТИЧНИХ РУХАХ СУЧАСНОСТІ

Сучасний тероризм істотно відрізняється від проявів терористичної активності в минулому за програмними цілями, тактиками та засобами боротьби. Установлено, що особливістю діяльності терористичних угруповань із кінця ХХ ст. є активне залучення жінок до своєї діяльності, проведення жінками-смертницями терористичних атак. З'ясовано мотиви участі жінок у діяльності таких організацій, методи психологічного тиску, який на них чинять керівники, члени організацій та релігійні лідери. Звернуто увагу на ідеологічні засади (закони шариату, шахідизм, джихад) і стійкість моральних переконань жінок-смертниць, пропагування їхньої справи серед нових членів радикальних угруповань. Наголошено на тому, як позиція чоловіка, близьких, родичів впливає на рішення жінки приєднатися до терористичної діяльності. За допомогою методу порівняння виявлено особливості ролей, статусів, вплив жінок у діяльності таких терористичних угруповань, як «Аль-Каїда», «Чорні вдови», «ХАМАС», «Тамільські тигри». На основі різноманітних інформаційних джерел автори намагалися відтворити соціально-психологічний портрет сучасної жінки-терористки. Розглянуто мотиви, заяви, поведінку жінок перед, під час і після здійснення ними терористичних атак. Стверджується, що жіночий тероризм становить загрозу для національної безпеки держав світу та істотно впливає на міжнародні відносини.

Ключові слова: терористки-смертниці; мотиви участі; шахідізм; джихад; терористичні організації; жіночі підрозділи; «Чорні вдови».

1. ВСТУП

Постановка проблеми. В останнє десятиріччя значно активувалась участь жінок у діяльності терористичних організацій, що значно збільшило загрозу для національної безпеки держав світу. Незважаючи на те, що тероризм вивчають соціальні, політичні й психологічні науки, гендерний аспект діяльності терористичних організацій, а саме: особливості психологічного портрету терористок, їх статус і розподіл ролей у діяльності таких організацій, ще недостатньо опрацьований. У суспільстві панує стереотип, що жінки милосердніші, жалісливіші й слабші «бойовим духом», ніж чоловіки. Проте реальність переконує, що це не завжди так. Вивчення участі жінок у терористичних рухах важливе й тому, що це частина більш загальної проблеми участі жінок у підпільній (нелегальній) політичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеологічні й психологічні основи тероризму, проблеми впливу тероризму на психологію людини, шляхи протидії та профілактики тероризму вивчені недостатньо. Крім того, потребує вдосконалення понятійний апарат дослідження тероризму. Питання участі жінок у терористичних рухах у своїх працях розглядали Ю. Гавриліна [1], М. Адамова [2]. Аналіз ролі жінок у терористичній діяльності досліджували О. Бізові [3] та Е. Шарафутдинова [4]. Незважаючи на це, феномен жіночого тероризму залишається ще малодослідженим. Значно менше досліджень, у яких звернуто увагу на статус жінок-терористок у терористичних організаціях, методи їх вербування й психологічної обробки, мотиви, які змушують жінок, дотримуватися радикальних ідей. У публікаціях С. Бессонової [5] та В. Малишевої [6] подано психологічний портрет жінки-терористки. Психологічні особливості тероризму розглядає в публікаціях О. Ільченко [7]. Ю. Швайцер [8], А. Спекхард [9] намагалися класифікувати ознаки, за якими жінки беруть участь у діяльності терористичних операцій. Теоретичним підґрунтям статті були публікації Садіка Дж. Аль-Азма [10], А. Наумця [11], С. Ланцова [12].

Мета дослідження – з'ясувати особливості участі жінок у терористичних рухах сучасності.

Методи дослідження. Використання авторами статті різних методів дослідження дало змогу комплексно дослідити особливості участі жінок у терористичних рухах сучасності. Структурно-функціональний метод

використано під час дослідження структури терористичних організацій та функцій, які в них виконують жінки й жіночі підрозділи. За допомогою івент-аналізу ми з'ясували, як певні терористичні атаки сприяли поширенню ідей жіночого тероризму. Контент-аналіз використано для встановлення особливостей висвітлення в ЗМІ терористичних операцій за участю жінок, для характеристики інформаційних видань для жінок, які поширюють терористичні організації. Метод порівняння виявився ефективним під час вивчення участі жінок у діяльності різних терористичних організацій, дослідженні особливостей їхніх ролей і статусів. Біхевіористичний метод дав змогу створити психологічний портрет сучасної жінки-терористки, з'ясувати їхні мотиви участі в діяльності терористичних угруповань, особливості психологічного впливу на них.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Жінки завжди були залучені або брали активну участь у терористичній діяльності. Вони не обмежувалися другорядними ролями, часто були лідерами терористичних організацій і генераторами злочинних ідей. Характерною рисою здійснення терактів на межі ХХ і ХХІ ст. стало використання жінок-самогубців. Залучення жінок-смертниць до вчинення терористичних актів, із погляду їх організаторів, мало низку переваг. Жінки, зазвичай, віддають перевагу більш громіздкому одягу, ніж чоловіки, що дає їм змогу краще сховати вибухівку. Жінка може бути «вагітною», що має особливу, подвійну «вигоду»: співробітники служби безпеки часто неохоче йдуть на затримання вагітних жінок, що дає змогу потенційним терористкам-смертницям краще приховати зброю. Та обставина, що «жінки викликають менше підозр, ніж чоловіки в однакових умовах», неодноразово використовували представники різних терористичних організацій. У підсумку терористки-смертниці однією терористичною атакою в середньому вбивають більше осіб, ніж їхні колеги-чоловіки. Залучення жінок-мусульманок до насильницьких актів терору практикували завжди, і це мало певні особливості. Відомо про таких жінок, як Софія Перовська – перша жінка-організатор терористичних актів, яка особисто брала участь у підготовці трьох замахів на російського царя Олександра II, у результаті яких загинуло кілька десятків людей; Віра Засулич – перша жінка-бойовик; Фанні Каплан – перша жінка, яка вчинила успішний замах на главу держави; Лейла Халед – перша жінка, яка викрала пасажирський літак. Шиназі Амурі, відома також як Вафа Ідріс, – 22-річна палестинська студентка, яка стала першою жінкою, котра перетворила себе в живу бомбу.

29 січня 2002 р. вона підірвала себе в Єрусалимі, убивши одну людину та поранивши близько ста п'ятдесяти. На згадку про такі дії іракський диктатор С. Хуссейн наказав встановити їй пам'ятник у Багдаді.

Сучасна інтерпретація терміна «шахід», який використовують для позначення дій смертників-терористів, не відповідає його ісламській класичній традиції. Слово «шахід» – близькосхідного походження, у перекладі з арабської означає «свідок», а в переносному значенні – «прихильний завданню». У період походів мединської умми, за часів Бадрської битви, що відбулася між мусульманами і язичниками курейшитами, «шахідами» вважали тих, хто боровся з язичництвом (багатобожжям), поширюючи монотеїстичну релігію іслам. Осіб, які загинули на цьому шляху, називали «шахідами», тобто «мучениками за віру» й «загиблими на шляху до Аллаха». На практиці радикальні ісламські організації активно використовують у терактах т. зв. «шахідів». Наприклад, радикальна організація «Тигри Визволення Таміл Ілама» вчить жінок воювати нарівні з чоловіками [8].

Причин того, чому жінки продовжують активно поповнювати ряди терористок-смертниць, виділяють декілька. Одними з них рухає помста за вбитих рідних, інші мають функціональні, інколи незворотні порушення психіки, що трапилися на тлі багатьох стресових ситуацій, ще інші хочуть матеріально допомогти родичам і близьким. Значна кількість осіб, котрі вчиняють терористичні дії, – це вихідці з маргінальних верств суспільства, часто з нестійкою психікою, озлоблені та дезорганізовані в соціумі. Отже, терористок рекрутують із-поміж осіб, які шукають опору в житті. Інформація про наркотики, якими накачують смертниць перед терористичною атакою, – це переважно європейська спроба раціонально пояснити їхні дії. Застосування наркотичних речовин і методів психологічного гіпнозу використовують у незначній кількості випадків. Переважний вік дівчат, які потрапляють до бойовиків саме таким чином, становить – від 15 до 25 років.

Жінки-шахідки дуже небезпечні, адже в суспільстві панує стереотип, що жінки милосердніші, жалісливіші та слабші «бойовим духом», ніж чоловіки. Проте реальність свідчить про інше. Навпаки, жінки у зв'язку з особливостями їхньої нервової діяльності (більш висока рухливість, емоційність, збудливість) швидше за чоловіків стають агресивними, їх швидше опановує ідея знищення. Тому мотиви участі жінок у терористичній діяльності поділяють на дві групи. До першої належать мотиви, які виходять із того, що жінки через низку причин – особливості психоемоційної сфери, бажання заробити гроші – самостійно зробили вибір на користь терористичної діяльності. Друга група – це мотиви примусового залучення жінок до терористичних організацій: шантаж, примус чоловіка чи релігійного лідера, маніпуляції бажанням помсти

за смерть близької людини. Першу групу мотивів пояснюють ідеї, висунуті ще Ч. Ломброзо про те, що жінки це більш заздрисні, мстиві, морально менш повноцінні істоти, аніж чоловіки. Біологічний підхід також використовують для пояснення поведінки жінок зоологічною доцільністю [7]. Учені порівнюють поведінку багатьох жіночих особин у тваринному світі, які добувають їжу й при цьому вбивають своїх жертв, із поведінкою жінок-терористок, які втратили віру в усе та ненавидять увесь світ.

Твердження-стереотип про гріховність, підвищену емоційність і надмірну агресивність жінок дуже поширене. Тому І. Кім зазначає, що у виданій у Великій Британії книзі «Стріляй спочатку в жінок» британська журналістка А. МакДональд стверджує, що «назва книги запозичена нею з керівництва Інтерполу для антитерористичних спецслужб. Фахівці, мабуть, вважають жінок-терористок небезпечнішими за чоловіків, тому, згідно з міжнародною практикою, їх треба знищувати першими» [13]. А. МакДональд наводить думку У. Лакер про те, що жінки – члени терористичних угруповань, зазвичай, більш мужні й фанатичні, більш віддані ідеалам та цілям організації. Крім того, засоби масової інформації інколи формують образ терористки, яка нездатна відповідати за свої вчинки, бо вони засліплені, позбавлені розуму. Іншим поширеним мотивом терористичної активності жінок вважають їх моральну й психічну патологію, нерівноцінність чоловічих та жіночих рис, що призводить до звинувачень жінок у їх неспроможності. При цьому як аргумент наводять уже згаданий нами вище біологічний підхід, а саме ідею про те, що для більшості психічно здорових жінок неможлива навіть думка про знищення невинних людей, особливо дітей, варварськими терористичними методами [7]. Відповідно до, жіночий тероризм трактують як аномалію, зумовлену психічними відхиленнями.

Дослідники вважають, що до терору як осмисленого вибору жінка може прийти, вважаючи гідним такий спосіб самоствердження. Неприйняття звичайної моделі жіночої долі вказує терористці шлях до набуття сенсу існування. Стати членом організації означає «подолати відчуженість, відчутти себе частиною цілого» [4]. Існує концепція, яка пояснює, що зростання жіночого тероризму обумовлено підйомом феміністичного руху, що призвів до переосмислення жінками своєї значущості й можливостей самореалізації в різних сферах діяльності. На підставі аналізу матеріалів засобів масової інформації, дослідники відзначають, що «терористками рухають корисливі міркування» [14]. Завдання та дії, що їх виконують терористки, розглядають не лише з погляду виплат безпосередньо смертниці, але і як матеріальну компенсацію її родичам після скоєння нею терористичного акту. Одним із поширених тверджень, що

пояснюють вимушену участь жінок у терористичній діяльності, є вплив релігії. На думку І. Кім: «Роль ісламу в маргіналізації й знеціненні жінок досить значна, причому дискримінаційний характер ставлення до жінок простежуємо не лише в релігійних ритуалах, але й у створенні базових міфів, догм і концепцій. Жінка, вихована від народження в дусі покори чоловікові, готова до виконання вказівок чоловіків, аж до відмови від свого життя й здійснення вбивства невинних людей. Тому релігія відіграє надзвичайно важливу роль у забороні або участі жінок у терористичних діях» [4; 13].

Терористками найчастіше стають жінки-мусульманки, звинувачені в позашлюбних зв'язках. Так, вони намагаються уникнути жорстокого покарання з боку родичів або батьків – зазвичай, це вбивство від рук свого батька, брата або чоловіка. Єдиний вихід у такій ситуації – це спокутувати свій гріх власним життям (тим більше «в ім'я Аллаха»). Мотивацію жінок-терористок поділяють на внутрішню й зовнішню. Однак, незалежно від того, які мотиви рухають жінками до участі в терористичній діяльності, смертниці – це люди, яким уже нічого втрачати та для яких ніщо не є цінним. Як і для будь-яких убивць, їм характерна дегуманізація жертв, яких вони вважають «невірними», або тваринами, котрих убивати легко. На підставі аналізу матеріалів ЗМІ, єдине, що, можливо, спроможне зупинити смертницю, – пише С. Бессонова, – це шанування жінок і дітей своєї національності [5].

Виходячи з різних мотивів та ідеологічного спрямування терористичних організацій, неможливо обмежити участь у них жінок якоюсь конкретною роллю. Дослідники встановили низку спільних рис, характерних для жінок – учасниць різних терористичних угруповань (табл. 1).

Таблиця 1

Роль жінок у діяльності терористичних організацій [3]

Критерій	Терористична організація				
	1	2	3	4	5
Сімейний стан	Одружені, повторно одружені	Самотні (більшість), одружені, вдови, повторно одружені	Одружені, неодружені	Неодружені	

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5
Середній вік, років	14–40	25 (15–45)	17–60	14–16 («Чорні тигри»)
Роль в організації	Розвідка; оперативні керівники; рекрутинг; поширення ідеології	Смертниці-підрильники; рекрутинг	Смертниці-підрильники; логістика	Смертниці-підрильники; пропагандистки; тактики; бійці
Релігійна приналежність	Іслам	Салафітський ваххабізм	Іслам	–
Мотивація	Політичні мотиви; особисті мотиви; помста; сексуальне насилля	Політичні мотиви; психологічні травми; помста; сексуальне насилля	Політичні мотиви; помста	Політичні мотиви; сексуальне насилля

Жінки виконують певні ролі в складі терористичних угруповань. Так, у «Чорних вдовах» і «Тамільських тиграх» є жінки, які стають смертницями, та ті, котрі відповідають за матеріально-технічне забезпечення, логістику, вербування людей, тоді як «Аль-Каїда» залучає жінок переважно лише до логістики й підбору персоналу. Значну їх кількість жінок залучають до терористичних організацій через сімейні зв'язки [3]. Наприклад, багато членкинь «Чорних вдів» долучені до організації через чоловіка, який був убитий або важко поранений солдатами Збройних сил Російської Федерації, і вони прагнуть помсти. У «ХАМАС» багато жінок уже

включено до організації, і вони діють на підтримку свого подружжя, сім'ї. Часто жінки одружуються з чоловіками – членами організації, і це стає причиною зміцнення зв'язків між двома сім'ями та розширенням потенціалу новобранців і членів організації.

«Аль-Каїда». Більшість жінок в «Аль-Каїді» працює поза увагою громадськості, заохочуючи та підтримуючи наступне покоління терористів. Її засновник Усама бен Ладен у своїх заявах неодноразово наголошував на тій праці, яку жінки виконували в угрупованні; пояснював, що «жінки відіграють істотну роль як прихильників, фасилітаторів та промоутерів у здійсненні джихаду» [15]. Не обов'язково жінки повинні брати участь в активних боях. Керівництво «Аль-Каїди» вважає, що жінок треба залучати переважно до підтримки нинішнього й наступного поколінь учасників організації. У 2004 р. навіть існував інтернет-журнал «аль-Ханса», що його видавало жіноче інформаційне бюро «Аль-Каїди» на Аравійському півострові, назване на честь жінки-поетеси. Періодичне видання було орієнтоване на жінок, які поділяли ідеологію й вірування її членів, інформувало про необхідність жіночої підтримки організації. Фон Ноп зазначає, що «аль-Ханса» мала на меті мотивувати жінок брати участь у джихаді, виховуючи своїх дітей, підтримуючи своїх чоловіків, братів і синів [15]. У 2011 р. існував ще один інтернет-журнал для жінок – «Велична жінка», що видавали для пропаганди джихаду й матеріали якого розповсюджувала «Аль-Каїда». Публікації в ньому містили цікаву інформацію, починаючи порадами з краси та догляду за шкірою, і як мучеництво приведе до щастя, та закінчуючи пошуком моджахедів із метою одруження. Багато вебсайтів, які належали організації, подавали таку передмову: «Жінки повинні принести в жертву своїх синів і чоловіків» [15]. Жінки також відіграють важливу роль вербувальниць – беруть участь в онлайн-форумах та інформаційних заходах. Створення Умм Усамою жіночої гілки самогубців викликало низку обурливих коментарів їхніх чоловіків, які вважали, що «роль жінок полягає у тому, щоб підтримувати своїх чоловіків, допомагаючи їм долати труднощі, пов'язані з частими переїздами, важкою місцевістю й суворими умовами життя» [16], а не бути бойовою одиницею. Однак останнім часом жінки, залучені до «Джабхат ан-Нусрі» – сирійського відділення «Аль-Каїди», підтримують організацію шляхом збору розвідувальної інформації та участі в бойових діях. Аафію Сіддікі, також відому як «леді Аль-Каїда», відповідальну за технічне та хімічне обладнання організації, розшукували джихадистські групи по всьому світу. А. Сіддікі була заарештована США у 2008 р. Чимало груп джихадів просили її звільнити в обмін на інших ув'язнених.

Важливо наголосити, що її роль, імовірно, була пов'язана з логістичною й технічною підтримкою організації. Експансивний характер «Аль-Каїди» збільшує її масштаби та резерв для підбору персоналу. Залучення жінок до організації змінюється залежно від філії, із якою вони працюють, і від того, на що орієнтована діяльність організації.

Жінки відіграють значну роль у діяльності терористичної організації «Чорні вдови», що діє на території Чечні. Вони були активними з моменту її першого нападу – 7 червня 2000 р. Тоді Хава Бараєва, сестра відомого чеченського командира Арбі Бараєва, і Луїза Магомадова загнали вантажівку, наповнену вибухівкою, до тимчасового штабу елітного загону ОМОН (російського спецназу) у селі Алхан-Юрт у Чечні [9]. Більшість членів цієї організації – жінки, які виконують роль самогубиць, бомбардувальниць та вербувальниць. Світова преса назвала їх «чорними вдовами», коли стало очевидно, що вони діють із мотивів помсти за смерть своїх чоловіків, синів і братів. Ця помста є частиною національної традиції, згідно з якою сім'я покійного повинна помститися винним. Традиційно це обмежено тими, хто був безпосередньо причетний до смерті, і не поширюють на більше коло осіб. Однак А. Спекхард відзначають, що масштаби помсти суттєво змінилися та, імовірно, це пов'язано з частими експозиціями війни й тероризмом, де «помста стає узагальненою у свідомості багатьох» [9]. Чеченських жінок також мотивує бажання повернути честь собі та своїм родинам. «Рутинне звалтування чеченських жінок російськими солдатами» приносить ганьбу й безчестя жінкам та їхнім родинам. Тому деякі жінки беруть участь у терористичних акціях як спосіб відновити честь їхньої сім'ї.

Після теракту «Норд-Ост» на Дубровці у 2002 р. терористи в ЗМІ випустили попередньо записане відео, яке надійшло за день до захоплення заручників. Імовірно, ситуацію із заручниками частково задумували як покарання росіян за насильство проти чеченців, і для того, щоб донести до суспільної свідомості ті страждання, яких зазнали чеченці, особливо жінки. Як заявила одна із жінок на записі: «Ми могли б так само померти тут, у Чечні, проте ми помремо, узявши з собою сотні невірних» [17]. Цілями «Чорних вдов», за інформацією А. Спекхарда, є рекрутинг; готовність стати мученицею за своє ім'я та країну, за незалежність від Росії; запровадження соціальної справедливості за кривду, заподіяну їм, і помста за втрату близьких. Бажання помсти членів сім'ї свідчить про відсутність примусу з боку інших членів «Чорних вдов». Жінки мають особисту мотивацію приєднатися до організації. За інформацією А. Спекхарда й К. Ахмедової, середній вік жінок-самогубиць та

бомбардувальниць у «Вдовах» – 25 років, хоча й коливається від 15 до 45 років, усі вони мотивовані психологічно та національно. Крім того, жінки, причетні до «Чорних вдів», не мають чітко визначеного сімейного стану. Віцепрем'єр-міністр уряду Чечні Р. Кадиров 11 травня 2005 р. заявив, що «чеченські жінки найнебезпечніші для національної безпеки, тому що вони провели найризикованіші операції. Якщо така тенденція буде збережена, чеченські жінки-бомбардувальниці становитимуть серйозну загрозу національній безпеці Росії» [9].

Рух «ХАМАС», також відомий як «Рух ісламського відродження», – консервативна терористична організація в Ізраїлі, який утримував контроль у Секторі Газа із 2007 р. до червня 2014 р. Наразі існує політичний союз між «ФАТХом» (Рухом за національне визволення Палестини) і «ХАМАС» для управління Газа. В організації «ХАМАС» беруть участь жінки, але переважно у сфері логістики та як допоміжний персонал. «ХАМАС» у минулому активно залучав жінок до своєї діяльності для створення ефекту несподіванки. Жінки діяли як терористки-смертниці, пропагандистки та підтримували матеріально-технічне забезпечення організації.

Ахлам ат-Тамімі спланувала напад на піцерію «Сбарро» у 2001 р. в Ізраїлі. Цей напад миттєво забрав життя 15 осіб, із них – вісім дітей, і поранив 130. Виходячи з цього, ат-Тамімі «несе відповідальність за одну з найсмертоносніших атак у новітній історії Ізраїлю, її визнання та здатність впливати на інших, поза сумнівом, переконує, що жінки не є представницями слабкої статі або за своєю суттю більш миролюбиві, ніж їхні колеги-чоловіки» [16]. Цікаво, що за два місяці до атаки на «Сбарро піца», ат-Тамімі брала участь у невдалому бомбардуванні, що призвело до змін у тактиці здійснення наступної атаки, а саме, використання терориста-смертника, а не пристрою з хронометражем. Вона навіть повернулася до роботи ведучою новин відразу після того, як стався вибух, і повідомила про те, що сталося. Ат-Тамімі була заарештована Ізраїльською секретною службою, що звинуватила її в «розширенні матеріально-технічного забезпечення осередку «ХАМАС», відповідального за бомбардування «Сбарро»» [16]. Її помістили до в'язниці з кількома жінками, які потрапили туди за підтримку «ХАМАС». У період із 2002 до 2009 рр. 96 палестинських жінок намагалися влаштувати вибухи смертників: лише вісім із них були насправді успішними, й один із них здійснила учасниця «ХАМАС». Хоча ця терористична організація дотримується традиційних позицій, вона залучає жінок для просування своєї справи та дій від імені організації. В Ізраїлі є декілька жінок, ув'язнених за невдалі

напади на ізраїльських військовослужбовців. Використання жінок викликає підвищений рівень уваги населення, імовірно, через «навмисну невідповідність жінок – символів родючості й дару життя, які навмисно забирають життя інших» [18].

Також є інше трактування помсти, яка додатково мотивує жінок брати участь у терористичних атаках, – це пережиті ними акти насильства. Так, Ат-Тамімі стала збірним образом усіх жінок «ХАМАСу». М. Блум відзначає: ат-Тамімі – «це зразок жіночого визволення та лідерства. Вона не вважає себе нерівною з чоловіками. Хоча жінки можуть не відігравати керівну роль, їхня діяльність ефективна в збільшенні підтримки та приверненні уваги ЗМІ як до їхнього становища, так і населення, інтереси якого вони представляють» [16].

«Тамільські тигри» також відомі як «Тигри визволення Таміл-Ісламу» (ТВТІ), – терористична організація, створена повстанцями в кінці 1970-х рр. для боротьби з урядом Шрі-Ланки. Її діяльність спрямована на створення окремої держави для тамільського народу Шрі-Ланки. «Чорні тигри», яких інколи називають «птахами свободи», були гілкою в організації, яку вважали крилом самогубців ТВТІ. У той час як членами «Чорних тигрів» були чоловіки та жінки, від «30 % до 40 % усього складу ТВТІ терористів-смертників – це жінки» [19]. Жінки «Чорних тигрів» відокремлені від своїх побратимів-чоловіків, що не уможливорює розвиток будь-яких відносин між ними. Члени організації називають один одного «братом» та «сестрою», і вважають, що це ефективний спосіб стримування статевих стосунків між учасниками бойових дій [19]. С. Несс зазначає, що «жінки здійснили більше смертних терактів від імені ТВТІ, ніж будь-яка інша організація», що, імовірно, пов'язане зі світським характером організації та посиленням прийому жінок і їх використанням як учасників бойових дій [18]. Такий рівень інтеграції всередині організації в поєднанні з успішно проведеними операціями сприяли тому, що жінки отримали можливість командувати та навчати власні підрозділи в складі «Тамільських тигрів». Середній вік дівчат, причетних до «Чорних тигрів», – 14–16 років. Оскільки ТВТІ – це переважно політичний рух, то «релігія відіграє незначну або зовсім не важливу роль у вербуванні, навчанні та мотивації «Чорних тигрів». Окрім політичної мотивації, дослідники зазначають, що згвалтування та сексуальне насильство були мотиваційними факторами, характерними для жінок, які беруть участь у ТВТІ. Загроза згвалтування і напад сексуального характеру часто був інтегрований у пропаганду «тигрів», яка була спеціально спрямована на потенційних новобранок-жінок. Також наголошують, що «Тамільські

тигри» використовують історії про сексуальну віктимізацію жінок як спосіб залучення членів та виправдання нападів. ТВТІ оприлюднюють повідомлення про зґвалтування та сексуальні напади з метою дискредитації урядів Шрі-Ланки та Індії» [18]. Відомо, що «Тигри» погрожували поширювати чутки про сексуальні «подвиги» жінок, якщо вони намагалися залишити організацію, адже тих тамільських жінок, які зазнали сексуального насилля, вважають «пошкодженими товаром», і соціальні звичаї заважають їм одружитись або народити дітей» [15]. Одна із можливостей повернути честь – приєднатися до терористичної організації та брати в ній участь, бо це повертає певну гідність і честь їхній родині. До поразки у 2009 р. «Тамільські тигри» широко використовували жінок-оперативниць, а також спеціальне відділення смертниць. Організація ефективно поширювала пропаганду, яка заохочувала участь жінок в угрупованні.

У сучасному політичному процесі виділяють декілька моделей участі жінок у терористичній діяльності, серед них – соціально-політичну й соціально-релігійну. Перша характерна тим, що жінки стають терористками із власної волі з метою висловлення політичного протесту суспільству та досягнення соціальної рівності з чоловіками. Особливістю другої моделі є те, що терористок у більшості випадків примушують до теракту представники екстремістських терористичних організацій шляхом тиску релігійних лідерів і психотропної обробки. Характерними рисами соціально-політичної моделі терористичної діяльності жінок є бажання змінити політичну систему; прагнення до участі в легальній політичній діяльності; набуття соціальної рівності з чоловіками; фанатична потреба в боротьбі за певну політичну ідею. У терористичних організаціях жінки беруть участь не лише як виконавці терактів, але і як ідеологи, стратеги й керівники. Терористичні операції, участь у яких беруть жінки, привертають значно більшу увагу засобів масової інформації. Так, про діяльність організації «Чорні вдови» опубліковано значну кількість репортажів у ЗМІ не лише через її гендерний аспект, але й тому, що організація є учасником російсько-чеченського збройного конфлікту.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасна жінка-терористка – це, передусім, доступний «матеріал» у руках екстремістських організацій, що сприяє досягненню ними певних матеріальних і політичних цілей. Широке висвітлення терористичної

діяльності у ЗМК впливає на суспільну політичну свідомість і дестабілізує її. Жінки-смертниці завжди викликають підвищену увагу в суспільстві, а в останні роки спостерігаємо тенденцію до їх культивування. Імена терористок-смертниць вшановують у терористичних угрупованнях, їх увічнюють у назвах шкіл, вулиць, їм присвячено пісні та поетичні збірки, у яких лунають заклики діяти за їхнім прикладом. Отже, проблема жіночого тероризму набуває нових форм і масштабів..

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаврилин, Ю. В., Смирнов, Л. В. (2003). Современный терроризм: сущность, типология, проблемы противодействия: учеб. пособие., Москва: ЮИ МВД России, Книжный мир, 2003, 666 с.
2. Адамова, М. А. (2008). Женский терроризм в современном политическом процессе. Дисс. на соискание уч. степени кандид. пол. наук, 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии, Ставрополь, 2008, 22 с.
3. Bizovi, O. *Deviant Women: Female Involvement In Terrorists Organizations*. URL: <https://www.mercyhurst.edu/sites/default/files/uploads/799711-bizovi-thesis-final.pdf>.
4. Шарафутдинова, Э. *Женский терроризм в контексте исламского интегризма*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhenskiy-terrorizm-v-kontekste-islamskogo-integrizma>.
5. Бессонова, С. И. *Женский терроризм: «бескорыстные убийцы»*. URL: <https://moluch.ru/archive/62/9295/>.
6. Малышев, В. Г. *Социально-психологические аспекты участия женщин-смертниц в террористической деятельности*. URL: <http://www.iimes.ru/?p=3960>.
7. Ильченко, О. Ю. *Биологические теории о преступной активности женщин*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/biologicheskie-teorii-o-prestupnoy-aktivnosti-zhen-schin>.
8. Schweitzer, Y. *Palestinian female suicide bombers: Virtuous heroines or damaged goods*. URL: [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/\(FILE\)1300713843.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/(FILE)1300713843.pdf).
9. Speckhard, A. *Black Widows: The Chechen female suicide terrorists*. URL: <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2017/08/Female-Suicide-Bombers-63-80.pdf>.
10. Садик, Дж. Аль-Азм. *Что такое Исламизм?* URL: http://world.lib.ru/a/amusxja_m/060222_ampere_islam.shtml.
11. Наумец, А. Б. (2000). Влияние религиозного фактора на возникновение терроризма. *Современный терроризм: состояние и перспективы* / под ред. Е. И. Степанова, Москва: Эдиториал УРСС, 2000, С. 133–138.
12. Ланцов, С. А. (2008). Политическая конфликтология. Санкт-Петербург, 2008, 319 с.
13. Ким, И. А. *Гендерное неравенство в исламе: женский терроризм*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernoe-neravenstvo-v-islame-zhenskiy-terrorizm>.
14. Ильченко, О. Ю. (2016). Женщины и террор: участие женщин в террористическом движении, *Вестник Института социологии*, 2016, № 7, с. 130–141.

15. Von Knop, K. (2007). The female Jihad: Al Qaeda's women. *Studies in Conflict & Terrorism*, 30 (5), 397–414.
16. Bloom, M. *Bombshell: Women and Terrorism*. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt46nq58>.
17. CNN: *Gunmen release chilling video*. URL: <http://edition.cnn.com/2002/WORLD/europe/10/24/moscow.siege.video/>
18. Schweitzer, Y. *Palestinian female suicide bombers: Virtuous heroines or damaged goods*. URL: [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/\(FILE\)1300713843.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/(FILE)1300713843.pdf).
19. Cragin, R. K. *Women as terrorists: Mothers, recruiters, and martyrs*. URL: <https://products.abc-clio.com/abc-cliocorporate/product.aspx?pc=E2555C>

FEATURES OF WOMEN'S PARTICIPATION IN MODERN TERRORIST MOVEMENTS

Modern terrorism differs significantly from the manifestations of terrorist activity in the past in terms of program goals, tactics and means of struggle. It is established that the peculiarity of the activities of terrorist groups since the end of the twentieth century. there is an active involvement of women in their activities, the implementation of terrorist attacks by women suicide bombers. The motives of women's participation in the activities of such organizations, methods of psychological pressure exerted on them by leaders, members of organizations and religious leaders are clarified. Attention is paid to ideological principles (Sharia law, martyrdom, jihad) and the stability of the moral beliefs of women suicide bombers, the promotion of their cause among new members of radical groups. It is emphasized how the position of a man, relatives, friends influences a woman's decision to join terrorist activities. The method of comparison revealed the features of roles, statuses, the influence of women in the activities of such terrorist groups as «Al Qaeda», «Black Widows», «Hamas», «Tamil Tigers». Based on various information sources, the authors tried to recreate the socio-psychological portrait of a modern female terrorist. Motives, statements, behavior of women before, during and after their terrorist attacks are considered. It is claimed that women's terrorism poses a threat to the national security of the world and has a significant impact on international relations.

Key words: suicide bombers; motives for participation; martyrdom; jihad; terrorist organizations; women's units; «Black widows».

REFERENCES

1. Gavrilin, Ju. V., Smirnov, L. V. (2003). *Sovremennyj terrorizm: sushhnost', tipologija, problemy protivodejstvija*. Uchebn. posob., Moskva: JuI MVD Rossii, Knizhnyj mir, 2003, 666 p.

2. Adamova, M. A. (2008). Zhenskij terrorizm v sovremennom politicheskom processe. Dissertacii na soiskanie uch. st. kand. pol. n., 23.00.02 – Politicheskie instituty, jetnopoliticheskaja konfliktologija, nacional'nye i politicheskie processy i tehnologii, Stavropol', 2008, 22 p.

3. Bizovi, O. *Deviant Women: Female Involvement In Terrorists Organizations*. URL: <https://www.mercyhurst.edu/sites/default/files/uploads/799711-bizovi-thesis-final.pdf>.

4. Sharafutdinova, Je. Zhenskij terrorizm v kontekste islamskogo integrizma. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhenskiy-terrorizm-v-kontekste-islamskogo-integrizma>.

5. Bessonova, S. I. Zhenskij terrorizm: «beskorystnye ubijcy». URL: <https://moluch.ru/archive/62/9295/>.

6. Malyshev, V. G. Social'no-psihologicheskie aspekty uchastija zhenshhin-smertnic v terroristicheskoj dejatel'nosti. URL: <http://www.iimes.ru/?p=3960>.

7. Il'chenko, O. Ju. Biologicheskie teorii o prestupnoj aktivnosti zhenshhin. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/biologicheskie-teorii-o-prestupnoj-aktivnosti-zhenshhin>.

8. Schweitzer, Y. *Palestinian female suicide bombers: Virtuous heroines or damaged goods*. URL: [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/\(FILE\)1300713843.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/(FILE)1300713843.pdf).

9. Speckhard, A. *Black Widows: The Chechen female suicide terrorists*. URL: <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2017/08/Female-Suicide-Bombers-63-80.pdf>.

10. Sadik, Dzh. Al'-Azm. Chto takoe Islamizm? URL: http://world.lib.ru/a/amusxja_m/060222_amper_islam.shtml.

11. Naumec, A. B. (2000). Vlijanie religioznogo faktora na vozniknovenie terrorizma / Sovremennij terrorizm: sostojanie i perspektivy. Pod red. E. I. Stepanova, Moskva: Jeditorial URSS, 2000, p. 133–138.

12. Lancov, S. A. (2008). Politicheskaja konfliktologija, SPB, 319 p.

13. Kim, I. A. Gendernoe neravenstvo v islame: zhenskij terrorizm. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernoe-neravenstvo-v-islame-zhenskiy-terrorizm>.

14. Il'chenko, O. Ju. (2016). Zhenshhiny i terror: uchastie zhenshhin v terroristicheskom dvizhenii, *Vestnik Instituta sociologii*, 2016, № 7, 130–141.

15. Von Knop, K. (2007). The female Jihad: Al Qaeda's women. *Studies in Conflict & Terrorism*, 30 (5), 397–414.

16. Bloom, M. *Bombshell: Women and Terrorism*. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt46nq58>.

17. CNN: *Gunmen release chilling video*. URL: <http://edition.cnn.com/2002/WORLD/europe/10/24/moscow.siege.video/>.

18. Schweitzer, Y. *Palestinian female suicide bombers: Virtuous heroines or damaged goods*. URL: [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/\(FILE\)1300713843.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/(FILE)1300713843.pdf).

19. Cragin, R. K. *Women as terrorists: Mothers, recruiters, and martyrs*. URL: <https://products.abc-clio.com/abc-cliocorporate/product.aspx?pc=E2555C>

Матеріал надійшов до редакції 01.10.2021 р.

УДК 327:[339.9 + 341.24]

Наталія Романюк,

кандидат географічних наук, доцент кафедри
міжнародних відносин і регіональних студій,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
romaniuk.natalia@vnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0003-0682-1793;

Олена Більчук,

студентка 2 курсу магістратури,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
lenabolchuk84@gmail.com
DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-39-50

УЧАСТЬ УКРАЇНИ В МИРОТВОРЧИХ МІСІЯХ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

Визначено роль міжнародних організацій у врегулюванні конфліктів та суперечок на міжнародній арені. Охарактеризовано поняття «миротворчість» і «миротворчі операції», які є однією з форм співробітництва країн світу й міжнародних організацій у питаннях миру та безпеки. Зазначено, що під «миротворчістю» треба розуміти військово-політичну й економічну діяльність цивільного та військового персоналу, спрямовану на запобігання, розв'язання або постконфліктне врегулювання між- або внутрішньодержавних конфліктів. Уперше застосовано під час опису Перших надзвичайних сил ООН у 1956 р., які спрямовувалися на Синайський півострів.

Проаналізовано участь України у міжнародних місіях ООН та її вагомий внесок у питання миротворчої діяльності. Акцентовано увагу на тому, що Україна стала учасником миротворчих місій зі здобуттям незалежності й це є важливим аспектом її зовнішньої політики. Указано на миротворчі операції, у яких Україна брала участь, починаючи з 1992 р., та проаналізовано місії, до яких нині залучено нашу державу. Названо кількість задіяного персоналу від України, який є учасником місій. Акцентовано увагу на тому, що загальна чисельність персоналу, що бере участь у чинних операціях ООН від України, становить 323 особи. Розглянуто функції та завдання, які виконують Збройні сили України під час міжнародних місій.

Охарактеризовано переваги участі України в миротворчій діяльності під егідою ООН. Основними з них є підвищення престижу на світовій арені; поповнення державного бюджету; здатність готувати висококваліфікованих пілотів і льотчиків; миротворча діяльність для України – невід’ємна частина євроатлантичного та євроінтеграційного зовнішньополітичного курсу. Зазначено проблемні питання в миротворчій діяльності України, які потребують вирішення.

Ключові слова: миротворчі операції ООН, миротворчі місії ООН, миротворча діяльність України, Збройні сили України.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Сучасні міжнародні відносини, як і все людство загалом, зазнають суттєвих змін, які, передусім, пов’язані з глобалізаційними процесами. Вони пронизують життя світової спільноти й чинять безпосередній вплив на кожну людину. Виходячи з того, що держави в сучасних умовах взаємопов’язані та будь-яка проблема (соціальна, політична, релігійна, екологічна), що виникає в окремій країні, може впливати на сусідні держави й навіть на дуже віддалені країни та регіони, перед людством постало важливе завдання – створення механізму подолання й попередження кризових ситуацій і явищ, які можуть призвести до катастроф.

Важливу роль у попередженні назріваючих або залагодженні вже наявних суперечок між державами відіграють міжнародні організації, котрі покликані об’єднувати зусилля країн, тобто виробити загальну програму дій щодо розв’язання світових проблем і, що особливо важливо, створити умови для її реалізації.

Урегулювання міжнародних конфліктів і суперечок відбувається у формі миротворчих операцій, у яких бере участь й Україна. Протягом тридцяти років незалежності вона виступає як значний контрибутор військового персоналу до операцій ООН із підтримання миру та зацікавлена в подальшій активізації цієї форми міжнародного співробітництва. Можна стверджувати, що співпраця України з ООН у галузі миротворчої діяльності постійно розширюватиметься й поглиблюватиметься. Зокрема, за рівнем участі в миротворчих операціях ООН наша держава є однією з перших серед європейських країн. Залученість до миротворчої діяльності ООН має безліч переваг для України й підвищує її престиж на світовій арені, але є необхідність проаналізувати проблемні питання, пов’язані з низьким рівнем залучення цивільного та поліцейського персоналу, на

відміну від військового, що значно обмежує нашу країну від можливості налагодження нових взаємовигідних контактів у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Миротворчу діяльність ООН розкрито в численних працях. Серед них потрібно відзначити праці російського дослідника О. Нікітіна, який досліджує теоретичні питання миротворчої діяльності та аналізує окремі миротворчі операції ООН. Питання участі України в миротворчих операціях ООН постійно перебувають у полі зору вітчизняних науковців. Окремі аспекти цієї теми висвітлювали у своїх наукових роботах О. Бодрук, Л. Головатюк, В. Гречанінов, В. Гудим, О. Гуцин, О. Заболотний, А. Каляєв, В. Кривошеєв, О. Луник, П. Назаренко, О. Пилип, В. Смолянюк, Я. Радиш та ін.

Мета статті – охарактеризувати миротворчу діяльність Організації Об'єднаних Націй, проаналізувати участь України у миротворчих операціях під егідою ООН, виокремити її переваги, визначити проблемні питання миротворчої діяльності України на сьогодні.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Організація Об'єднаних Націй (ООН) – це міжнародна організація, яка прагне підтримувати міжнародний мир і безпеку, розвивати дружні відносини між державами, досягати міжнародної співпраці та бути центром для узгодження їхніх дій.

Найвпливовішими миротворчими силами на сьогодні, як свідчить практика, є спеціалізовані структури ООН – місії спостерігачів і збройні сили з підтримання миру, що виконують визначені Генеральною асамблеєю або Радою Безпеки заходи й дії, спрямовані на підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки. Головною формою виконання ними своїх функціональних обов'язків є операції з підтримання миру, котрі отримують безпосереднє вираження у вигляді демонстрацій, блокад, територіального розведення ворогуючих сторін, заходів силового встановлення миру й у деяких інших видах – активності повітряних, морських і сухопутних сил держав-членів ООН, що надали в розпорядження Ради Безпеки, відповідно до особливих угод, відповідні збройні формування, допомогу й засоби обслуговування, у тому числі право проходження через свою територію [7].

Одним із механізмів попередження та подолання криз у світі вважають миротворчі операції або миротворчу діяльність. Поняття миротворчості є доволі новим. У широкому розумінні, його можна трактувати як творення миру, а у вузькому – треба розуміти як військово-політичну й економічну діяльність цивільного та військового персоналу, спрямовану на запобіган-

ня конфліктам, розв'язання або постконфліктне врегулювання між- або внутрішньодержавних конфліктів із метою забезпечення міжнародної безпеки [5].

Для сучасних міжнародних відносин миротворчість знаменує собою превентивну дипломатію, операції з підтримання миру (peacekeeping) й операції примусу до миру (peace enforcement). Термін «миротворчість» уперше застосовано під час опису Перших надзвичайних сил ООН у 1956 р., які спрямовувалися на Синайський півострів. Перші миротворчі операції були пов'язані з діяльністю Генерального секретаря ООН Дага Хаммаршельда, який обіймав цю посаду два терміни – із 10 квітня 1953 р. до 18 вересня 1961 р. [4].

Сьогодні миротворчість пов'язана з проведенням операції з підтримання миру, які наприкінці ХХ ст. набули певної активізації і є однією з форм співробітництва країн світу й міжнародних організацій у питаннях миру та безпеки. Зазвичай, ці операції спрямовані на підтримку перемир'я з метою врегулювання конфліктів політичними засобами.

Зважаючи на те, що проведення миротворчих місій відбувається в тісному співробітництві країн світу, саму миротворчість можна вважати одним з інструментів творення нової системи міжнародних відносин, як і нової архітектури безпеки [11].

Закінчення «холодної війни» стало сигналом до радикальної зміни характеру операції ООН із підтримання миру. Звільнившись від протистояння між двома великими державами, Рада Безпеки почала запроваджувати масштабніші місії ООН із підтримання миру, найчастіше призначені для надання допомоги у виконанні всезагальних мирних угод між основними учасниками внутрішньодержавних конфліктів. Крім того, операції з підтримання миру стали включати в себе все більше невоєнних елементів [6].

Метою операцій із підтримання миру є припинення воєнних конфліктів; запобігання їхній ескалації; створення умов, які сприяють політичному розв'язанню суперечностей і запобігання можливості рецидиву конфлікту; забезпечення правопорядку в зоні конфлікту; проведення гуманітарних акцій; відновлення порушених конфліктом соціальних і політичних систем тощо.

Міжнародні миротворчі операції (місії) здійснюються на основі положень Статуту ООН за суворого дотримання норм міжнародного права. Необхідність їх проведення стала очевидною вже незабаром після створення ООН. Згідно з VI та VII розділами Статуту ООН, Рада Безпеки несе основну відповідальність за збереження міжнародного миру й

безпеки. Існування такого органу, як РБ ООН, надає можливість блокувати намагання окремих держав нарощувати військові потужності, розвивати свої агресивні наміри шляхом безкарного захоплення території сусідніх держав і ведення широкомасштабних війн на планеті [12].

Організація Об'єднаних Націй надає широкі повноваження Раді Безпеки, а саме: проводити розслідування суперечок між сторонами конфлікту з метою визначення наявності впливу на міжнародний мир і безпеку; звертатися до учасників спору з проханням урегулювання конфлікту через проведення мирних переговорів; накладати різні санкції; і, зрештою, давати дозвіл на застосування військової сили.

Операції ООН із підтримання миру, проведення яких протягом близько 60 років дали змогу здобути досвід роботи на місцях, є незмінним інструментом для розв'язання цих складних проблем. Унікальність операцій з підтримання миру полягає в їх загальноновизнаній легітимності.

Багато розвинених країн із підготовленим персоналом і необхідними ресурсами не хочуть брати безпосередню участь в операціях ООН з підтримання миру, оскільки не вбачають у них своїх стратегічних інтересів. Ці провідні держави світу намагатимуться лише фінансово підтримувати такі складні операції, які не входять у зону їхніх національних інтересів, а основне навантаження буде покладено на інші держави.

Зі здобуттям Україною незалежності постала необхідність формування та проведення власної зовнішньої політики, спрямованої на забезпечення безпеки країни, активне співробітництво з більшістю інших держав, а також із провідними міжнародними й регіональними організаціями. Із цього моменту розпочався процес законодавчого оформлення місця нашої держави на міжнародній арені й виокремлення пріоритетних напрямів, серед яких значне місце відведено миротворчій діяльності [2].

Із 1992 р. Україна є учасником миротворчих операцій під егідою ООН, що стало суттєвим компонентом її зовнішньої політики, підкреслило її спрямування на запобігання війнам та збройним конфліктам, а також на збереження миру, зокрема через участь у відповідних місцях. Миротворча діяльність України розпочалась із затвердження Верховною Радою України Постанови від 3 липня 1992 р. «Про участь батальйонів Збройних сил України в Миротворчих силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії» [13].

Участь України в миротворчій діяльності разом із такою організацією, як ООН, підвищує авторитет держави на міжнародній арені, дає змогу взяти участь у створенні колективної безпеки у світі, зробити свій внесок у

підтримання міжнародного миру й стабільності. Миротворча діяльність є пріоритетною для зовнішньої політики України та відтак веде до зміцнення зовнішніх гарантій національної безпеки.

Захист національних інтересів України у військовій сфері покладено на її головну складову частину – Збройні сили України, що мають гарантувати запобігання виникненню воєнних конфліктів та їх врегулювання. За міждержавними домовленостями Україна як член Організації Об'єднаних Націй використовує свою армію для надання допомоги іншим країнам.

За час участі Збройних сил України в міжнародних операціях із підтримання миру й безпеки, починаючи з 1992 р., понад 45 тисяч військовослужбовців Збройних сил України було задіяно в більше ніж 27 міжнародних операціях із підтримання миру та безпеки в різних куточках світу. Українські миротворці виконували бойові завдання в країнах колишньої Югославії (Боснія й Герцеговина, Македонія, Сербія та Чорногорія, Хорватія), на Африканському континенті (Ангола, Сьєрра-Леоне, Судан, Ліберія й Кот-д'Івуар), у країнах Близького та Середнього Сходу (Ліван, Таджикистан, Кувейт, Ірак) й інших регіонах світу [9].

У різних «гарячих» куточках світу військовослужбовці Збройних сил України проводили заходи з роз'єднання конфліктуючих сторін, відновлювали інфраструктуру, проводили розмінування місцевості, здійснювали перевезення військ, персоналу місій і цивільних осіб, проводили заходи медичної евакуації, забезпечували безпеку під час проведення виборів у країнах перебування. Під час участі в цих операціях 55 військовослужбовців Збройних сил України, на жаль, загинули [1].

Міжнародні організації та країни-партнери високо оцінюють діяльність українських миротворців. Україну бажають бачити як у вже наявних, так і в новостворених операціях та місіях. Долучення ЗС України до міжнародних операцій відіграє важливу роль і розглядається як спосіб зміцнення національної безпеки нашої держави через створення стабільного зовнішньополітичного середовища, а також є вагомим внеском України в зміцнення системи глобальної безпеки у світі.

Станом на 1 січня 2021 р. Організація Об'єднаних Націй проводить 14 миротворчих операцій у різних країнах світу. Збройні сили України беруть участь у шести операціях ООН із підтримання миру й безпеки (табл. 1). Вони займаються розведенням учасників конфліктів, відновленням зруйнованих доріг та інфраструктури, розмінуванням місцевості, перевезенням військ, персоналу місій і цивільних осіб, здійсненням заходів медичної евакуації, а також забезпечують проведення виборів у країнах перебування.

Також українські військові в складі миротворчих операцій виконують низку завдань, серед яких – гелікоптерне забезпечення, патрулювання зони відповідальності, збір та аналіз інформації, моніторинг процесу роззброєння, демобілізації й реінтеграції всіх озброєних угруповань,

Таблиця 1

Чинні миротворчі операції ООН, у яких бере участь Україна*

Назва операції	Термін проведення операції	Кількість миротворців від України
Місія ООН у справах тимчасової адміністрації в Косово (UNMIK)	Із 1999 р. – дотепер	3
Місія ООН зі стабілізації в Демократичній Республіці Конго (MONUSCO)	Із 2010 р. – по сьогодні	267
Збройні Сили ООН із підтримки миру на Кіпрі (UNFICYP)	Із 1964 р. – по сьогодні	8
Тимчасові Сили ООН щодо забезпечення безпеки в Аб'єї (UNISFA)	Із 2011 р. – дотепер	6
Місія ООН у Республіці Південний Судан (UNMISS)	Із 2011 р. – по сьогодні	30
Багатопрофільна комплексна місія ООН зі стабілізації в Малі (MINUSMA)	Із 2013 р. – по сьогодні	9

*Складено за: [3; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20].

розвідка, розмінування та знешкодження вибухонебезпечних предметів, сприяння в наданні гуманітарної допомоги, супроводження гуманітарних вантажів, ведення інженерної розвідки шляхів руху, об'єктів і місцевості, моніторинг процесу роззброєння, демобілізації, реінтеграції, морське патрулювання [8].

Кількість представників ЗС України в місіях у різні періоди є змінною й залежить від безпекової ситуації в районах виконання завдань та вимог міжнародних операцій із підтримання миру й безпеки. Загальна чисельність персоналу, який бере участь у чинних операціях ООН від України, становить 323 особи.

Активна участь України в миротворчих місіях ООН має велику кількість переваг. По-перше, це чинить позитивний вплив на підвищення авторитету й покращення іміджу України на світовій арені як надійного, передбачуваного партнера та співробітника у сфері міжнародної безпеки й забезпечення стабільності у світі, який завжди готовий надати необхідну допомогу країнам і націям, що її потребують. А це, зі свого боку, сприятиме подальшій співпраці з євроатлантичними й регіональними безпековими структурами [1].

По-друге, миротворча діяльність для України – невід'ємна складова частина євроінтеграційного курсу, оскільки вона доповнює процес внутрішньодержавних перетворень стосовно комплексної й усеохопної інтеграції України в європейську та євроатлантичну спільноту.

По-третє, престиж нашої держави у світі зростає, оскільки Україні вдалося довести світові, що ми є миротворчою державою.

По-четверте, своєю участю в місіях українські миротворці приносять велику кількість коштів до нашого державного бюджету. Це можна віднести до однієї з переваг у співпраці з ООН щодо миротворчої діяльності.

По-п'яте, завдяки миротворчим операціям Україна забезпечена висококласними льотчиками, які спроможні справлятися з найскладнішими завданнями, які їм поставлено.

Миротворча діяльність України має й проблемні питання, одним із яких є низький рівень залучення цивільного компонента. Ще наприкінці ХХ ст. миротворча діяльність міжнародних організацій перестала бути суто військовою справою, головна мета якої – розмежування ворогуючих сторін та спостереження за виконанням умов припинення вогню. Зміна пріоритетів і завдань багатьох миротворчих операцій потребує більшого залучення поліцейського й цивільного персоналу, окрім військового. Україна все ще здебільшого представлена саме військовими, що потребує

аналізу сучасних потреб миротворчих операцій під егідою ООН і розробки можливого збільшення участі поліцейського та цивільного персоналу.

В Україні фактично відсутня система підготовки цивільних фахівців для миротворчих операцій, а також створення можливого національного реєстру фахівців та послуг. Водночас розширення участі цивільного персоналу може збільшити присутність української сторони в міжнародному миротворчому процесі та надати додаткові можливості для налагодження майбутніх взаємовигідних контактів у країнах перебування нашого миротворчого персоналу [10].

Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та ООН щодо внеску до Системи резервних угод ООН, підписаний 6 серпня 1997 р., є досі чинним. Утім, положення цього документа не поширюються на цивільний персонал.

Існує необхідність у кваліфікованому поліцейському персоналі, а також експертах у сфері правосуддя й пенітенціарного сектору, потреба більшої кількості жінок-правоохоронців. Україна має можливості надання відповідного персоналу, але через неузгодженість підходів різних міністерств до миротворчої діяльності України, інституційну інертність, неготовність реагувати на сучасні потреби миротворчих операцій приділяє належної уваги іншим перспективним напрямам, окрім військової участі.

3. ВИСНОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, для України її миротворча діяльність має ключове значення, оскільки вона розглядається як засіб зміцнення її національної безпеки через створення стабільного зовнішньополітичного середовища. Участь України в міжнародних миротворчих операціях ООН має безліч переваг, серед яких – зміцнення авторитету нашої держави та іміджу у світі, створення сприятливих умов для налагодження й активізації двосторонньої співпраці з різними державами, набуття військовослужбовцями цінного професійного досвіду, а також визначення сучасних вимог і коригування пріоритетів розвитку Збройних сил і модернізації озброєнь та військової техніки, зокрема з використанням можливостей військово-технічного співробітництва зі збройними силами інших держав.

У перспективі Україна продовжуватиме робити свій внесок у справу підтримки миру й стабільності через участь у міжнародних миротворчих місіях ООН, розв'яже проблему неузгодженості цивільного та поліцейського компонента миротворчої діяльності, щоб мати можливість реагувати на сучасні потреби миротворчих операцій не лише за допомогою військової сили.

Дослідження цивільного компонента миротворчої діяльності України в місіях під егідою ООН, на нашу думку, є перспективним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *За роки незалежності українські воїни провели 27 миротворчих операцій.* URL: <https://armyinform.com.ua/2019/07/za-roky-nezalezhnosti-ukrayinski-voyin/>
2. *Історія миротворчої діяльності Збройних Сил України.* URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/istoriya-mirotvorchoi-diyalnosti-zbroynii-sil-ukraini.html>
3. *Миротворчі місії ООН: в яких країнах світу проводилися та де тривають зараз.* URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/12/02/infografika/polityka/myrotvorchi-misiyi-oon-yakux-krayinax-svitu-provodylysyta-ta-tryvayut-zaraz>
4. *Миротворчість в сучасних міжнародних відносинах.* URL: https://istfak-mgu.at.ua/publ/procesi_regionalizaciji_ta_globalizaciji_jak_dominanta_svitovogo_rozvitku/mirotvorchist_v_suchasnikh_mizhnarodnikh_vidnosinakh/1-1-0-14
5. Миротворчість. *Українська дипломатична енциклопедія.* Київ, 2004, т. 2, с. 46.
6. Морозов, Г. И. (1999). *ООН на рубеже XXI века.* Москва: [б. и.], 95 с.
7. Никитин, А. И. (2000). *Миротворческие операции: концепции и практика.* Москва, 187 с.
8. *Поточний стан миротворчої діяльності України.* URL: <http://prismua.org/>.
9. Прилипа, О. (2003). Україна в контексті миротворчих операцій ООН. *Дипломатична академія. України. Науковий вісник*, вип. 8, с. 181–192.
10. *Проблемні питання миротворчої діяльності України.* URL: <http://prismua.org/>.
11. Семенов, В. С. (1976). *Вооруженные силы ООН. Практика применения.* Москва, 174 с.
12. *Статут Організації Об'єднаних Націй.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.
13. *Що відомо про українських миротворців?* URL: <https://www.armyfm.com.ua/shho-vidomo-pro-ukrainskih-mirotvorciv/>.
14. *MINUSMA.* URL: <https://minusma.unmissions.org/en/mandate-0>.
15. *MONUSCO.* URL: <https://monusco.unmissions.org/en/mandate>.
16. *UNFICYP.* URL: <https://unficyp.unmissions.org/mandate>.
17. *UNISFA.* URL: <https://unisfa.unmissions.org/mandate>.
18. *UNMIK.* URL: <https://unmik.unmissions.org/mandate>.
19. *UNMISS.* URL: <https://unmiss.unmissions.org/mandate>.
20. *United Nations Peacekeeping.* URL: <https://peacekeeping.un.org/en>

PARTICIPATION OF UKRAINE IN UNITED NATIONS PEACEKEEPING MISSIONS

The role of international organizations in resolving conflicts and disputes in the international arena is determined. The definition of peacekeeping and the United Nations peacekeeping operations, which is a form of cooperation between the world and international organizations in peace and security are defined. It is noted that the term peacekeeping was firstly used to describe the First United Nations Emergency Force in 1956, which was headed for the Sinai Peninsula.

Ukraine's participation in international UN missions and its significant contribution to peacekeeping activities are analyzed. Attention is drawn on the fact that Ukraine has become a participant in peacekeeping missions since independence and this has become an important aspect of its foreign policy. It lists the peacekeeping operations in which it has participated since 1992 and analyzes which missions Ukraine is currently involved in. The number of personnel involved from Ukraine who are on a mission is indicated. Attention is drawn on the fact that the total number of personnel participating in the current UN operations on behalf of Ukraine is 323 people. The functions and tasks performed by the Armed Forces of Ukraine during international missions are considered.

The advantages of Ukraine's participation in UN-sponsored peacekeeping activities, including increased prestige on the world stage, replenishment of the state budget, ability to train highly qualified pilots, and peacekeeping activities for Ukraine are an integral part of the European integration course. Problematic issues in Ukraine's peacekeeping activities that need certain reforms have been identified.

Key words: UN peacekeeping operations, peacekeeping, UN peacekeeping missions, peacekeeping activities of Ukraine, Armed Forces of Ukraine.

REFERENCES

1. *Za roky nezalezhnosti ukrainski voyny provely 27 myrotvorchykh operatsii*. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/07/za-roky-nezalezhnosti-ukrayinski-voyin/> (in Ukrainian).
2. *Istoriia myrotvorchoi diialnosti Zbroinykh Syl Ukrainy*. URL: <https://www.mil.gov.ua/diialnist/mirotvorchist/istoriya-mirotvorchoi-diyalnosti-zbrojnii-sil-ukraini.html> (in Ukrainian).
3. *Myrotvorchi misii OON: v yakykh krainakh svitu provodylysia ta de tryvaiut zaraz*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/12/02 /infografika/ polityka/ myrotvorchi-misiyi-oon-yakyyx-krayinax-svitu-provodylysyia-ta-tryvayut-zaraz> (in Ukrainian).

4. *Myrotvorchist v suchasnykh mizhnarodnykh vidnosynakh*. URL: https://istfak-mgu.at.ua/publ/procesi_regionalizaciji_ta_globalizaciji_jak_dominanta_svitovogo_rozvitku/mirotvorchist_v_suchasnykh_mizhnarodnykh_vidnosynakh/1-1-0-14 (in Ukrainian).
5. Myrotvorchist. *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia*. Kyiv, 2004, t. 2, p. 46 (in Ukrainian).
6. Morozov, H. Y. (1999). *OON na rubezhe XXI veka (kryzys myrotvorchestva OON)*. Moskva, 95 p. (in Russian).
7. Nykytyn, A. Y. (2000). *Myrotvorcheskye operatsyy: kontseptsyy y praktyka*. Moskva, 187 p. (in Russian).
8. *Potochnyi stan myrotvorchoi diialnosti Ukrainy*. URL: <http://prismua.org/> (in Ukrainian).
9. Prylypa, O. (2003). Ukraina v konteksti myrotvorchykh operatsii OON. *Dyplomatychna akaemiia. Ukrainy. Naukovyi visnyk*, vyp. 8, p. 181–192 (in Ukrainian).
10. *Problemni pytannia myrotvorchoi diialnosti Ukrainy*. URL: <http://prismua.org/> (in Ukrainian).
11. Semenov, V. S. (1976). *Vooruzhennyye sily OON. Praktyka prymeneniyia*. Moskva, 174 p. (in Russian).
12. *Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (in Ukrainian).
13. *Shcho vidomo pro ukrainskykh myrotvortsiv?* URL: <https://www.armyfm.com.ua/shho-vidomo-pro-ukrainskih-mirotvorciv/> (in Ukrainian).
14. *MINUSMA*. URL: <https://minusma.unmissions.org/en/mandate-0> (in English).
15. *MONUSCO*. URL: <https://monusco.unmissions.org/en/mandate> (in English).
16. *UNFICYP*. URL: <https://unficyp.unmissions.org/mandate> (in English).
17. *UNISFA*. URL: <https://unisfa.unmissions.org/mandate> (in English).
18. *UNMIK*. URL: <https://unmik.unmissions.org/mandate> (in English).
19. *UNMISS*. URL: <https://unmiss.unmissions.org/mandate> (in English).
20. *United Nations Peacekeeping*. URL: <https://peacekeeping.un.org/en> (in English).

Матеріал надійшов до редакції 17.08.2021 р.

**РОЗДІЛ II. СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ**

УДК 321.7:004(438)

Леся Качковська,

кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства,
пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
ORCID ID 0000-0003-3206-1580
kachkovska.lesja@vnu.edu.ua;

Галина Малєончук,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та
археології, Волинський національний університет імені Лесі Українки,
ORCID ID 0000-0001-5078-4622
maleonchuk.galyna@vnu.edu.ua;

Юлія Біляк,

студентка магістратури,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
yulia.bilyak15@gmail.com
DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-51-64

**ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ: СТРАТЕГІЇ ТА ДОСВІД
РЕАЛІЗАЦІЇ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА**

У статті визначено окремі аспекти реалізації електронної демократії та проаналізовано механізми їх упровадження в Республіці Польща. Охарактеризовано окремі відомчі нормативно-правові документи, державні проекти й напрями їх реалізації. Звернено увагу, що в Республіці Польща діють національні стандарти взаємодії, які ґрунтуються на Європейських стандартах EIF 2.0. Стандарти зумовлюють уніфікацію процесів інформатизації, взаємозамінність і сумісність. За допомогою інтероперабельності державні установи співпрацюють між собою, здійснюють обмін інформацією між установами, тим самим виконують усі правові вимоги з метою покращення адміністративної продуктивності

й обмеження бюрократії з користю для людей та бізнесу. Досліджено, що з 2011 р. розвитком інформаційного суспільства в Польщі опікується Міністерство управління та оцифрування (Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, MAC). Нині Міністерство управління та оцифрування Польщі успішно реалізувало такі проєкти: Державна програма розвитку інтегрованої інформаційної системи про нерухомість; «Оцифрування» – проєкт, який забезпечував перехід країни на цифрове телебачення в рамках інформаційно-освітньої програми Міністерства зв'язку. Вивчено використання електронної платформи «Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej» та програми «Polska Cyfrowa». Визначено, що головною метою програми «Polska Cyfrowa» є забезпечення широкого доступу до високошвидкісного інтернету; стимулювання росту рівня комп'ютерної грамотності серед населення; підвищення ефективності й зручності електронних державних послуг; збільшення обсягу послуг ІКТ та покращення їх якості. За допомоги платформи e-PUAP (Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej) можна безкоштовно та без черг за допомогою комп'ютера або смартфона (адже можна завантажити цей додаток на свій телефон), швидко й комфортно в електронній формі отримати інформацію з різних офісів для отримання електронної адміністративної послуги тощо.

Ключові слова: E-демокрасу; електронний уряд; інформаційно-комунікаційні технології; «Стратегія Республіки Польща – e-Poland»; електронна платформа «Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej»; державна програма «Polska Cyfrowa».

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Потрібно зазначити, що електронна демократія тісно пов'язана з поняттям електронного урядування. «E-democracy», «Digital democracy» в країнах пострадянського простору перекладено як «електронна демократія». Це, передусім, залучення громадян до процесу прийняття рішень, тобто та ж сама демократія в класичному розумінні, яка підсилена використанням новітніх комунікаційних технологій [1, с. 13]. Електронне урядування – процес, головне завдання якого – прозорість діяльності владних органів і надання послуг за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) [2]. E-democracy, зі свого боку, більш зосереджене на наданні вільного доступу до публічної інформації кожній людині та активнішому долученні народу до процесів суспільного та політичного життя країни (e-participation).

Електронний уряд почали обговорювати ще в 1980-х роках у Сполучених Штатах Америки, коли йшлося про те, що інформаційні

технології (далі – ІТ) набувають великого значення, та потрібно всі управлінські організаційні процеси перевести в електронний формат. Починалося це з технічного рівня, коли державні органи створювали між собою електронну взаємодію для ведення внутрішнього й зовнішнього документообігу.

Зазначені процеси об'єднує те, що вони зосереджені на побудові нової організації соціально-політичної діяльності, зокрема системи державного управління, шляхом використання та застосування нових ІКТ.

Мета дослідження полягає у визначенні окремих аспектів реалізації електронної демократії та аналізі механізмів їх упровадження в Республіці Польща. Зокрема, детально вивчено використання електронної платформи «Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej» і державної програми «Polska Cyfrowa».

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Найбільший інтерес суспільства до сфери застосування ІКТ припадає на 2000–2005 рр. Якщо взяти до уваги останні роки, то простежуємо певне зменшення наукових публікацій, у котрих висвітлюються окремі аспекти дослідження. Це свідчить насамперед не про втрату інтересу до цієї галузі, а про те, що більшість болючих проблем у сфері е-урядування та е-демократії уже подолано [3].

Минуло понад 30 років із моменту приєднання Польщі до спільноти демократичних націй. Із початку 1990-х польська демократія зазнала сильного впливу ідеї розвитку інформаційного суспільства. Усі види інтеграційних процесів із регіональними угрупованнями та міжнародними інституціями безпеки відбувалися разом із модернізацією соціальних взаємодій шляхом удосконалення цифрових навичок громадян [4].

У Республіці Польща ми простежуємо динамічне зростання ролі й значення інформаційно-комунікаційних технологій. Вони присутні в усіх аспектах повсякденного життя та є важливими в політиці й економіці. Професор Masłuk зазначив, що відставання в цій галузі може спричинити негативні наслідки в багатьох аспектах життя та негативно вплинути на функціонування держави [5, с. 22]. Щоб не відставати від темпів технологічних змін, багато країн здійснюють процеси модернізації. Розробка електронного уряду часто є одним із пріоритетів у цьому питанні.

Економіка змінює свій курс на перевагу розвитку нових технологій. На думку експертів, ІТ потрібно стандартизувати й гармонізувати у всьому світі. D. Vatorski зауважує те, що, аби залишатися конкурентоспроможними на світовому ринку, усі країни повинні подбати про розвиток структур інформаційного суспільства [7, с. 304–306].

Професор Grodzka визначає, що про е-демократію та е-урядування можна говорити як у вузькому, так і в широкому контексті. Перший пов'язаний винятково із входом сучасних технологій у сферу управління. У такому випадку основною метою впровадження е-уряду є забезпечення електронного доступу громадян до державних послуг. Такий підхід характерний для Америки чи Японії. Країни ж Європейського Союзу дотримуються іншої думки. Їхній підхід стосується більше трансформації та нового сприйняття адміністрації, спричинених популяризацією електронного урядування. Новий спосіб управління призначений для того, щоб полегшити процес вирішення будь-яких офіційних питань, заощадження часу й грошей, а також залучення громадян до демократичних процесів. Вони стають «активними гравцями» в процесах адміністрування. Державний сектор стає більш прозорим і доступним. Основною метою є зробити адміністративні процеси більш ефективними й зручними для громадян, а також зменшити навантаження на державних службовців [8, с. 58].

Професор Kasprzyk визначає, що потік публічної інформації в електронному уряді може приймати різні напрями, зокрема уряд для громадян (G2C) – вироблення посвідчень особи та паспорта, збір податків, реєстрація бізнесу, пошук роботи й реєстрація безробітних, реєстрація медичного обслуговування тощо; уряд для бізнесу (G2B) – податок на прибуток, служба закупівель; уряд для уряду (G2G) – взаємодія між департаментами, органами влади й іншими урядовими організаціями [9, с. 343–344].

Основою цифрового уряду є надання громадянам можливості врегулювати свої питання повністю через інтернет. Ця модель управління має багато переваг, таких як економія часу та адміністративних витрат; можливість врегулювати питання в будь-який час і практично скрізь; можливість для людей з обмеженими можливостями (особливо фізичними вадами); необмежена діяльність електронного офісу й багато інших [9].

У Польщі протягом останніх кількох років у державній владі різні підрозділи відповідали за процес оцифрування та розвиток електронної демократії. Переважно це було завданням Міністерства внутрішніх справ та адміністрації (MSWiA). У 2011 р. в результаті поділу MSWiA створено

Міністерство адміністрації та оцифрування (МАС). Це відомство вирішує питання, пов'язані з комп'ютеризацією державного управління, що також зумовлює виконання міжнародних зобов'язань у сфері інформаційних технологій, більшість із них пов'язані з цифрацією (mac.gov.pl) [10].

Ще у 1998 р. Республіка Польща почала робити перші кроки до інформатизації суспільства. Національне обговорення можливості, що надає розвиток ІКТ у Польщі почалося в 1994 р. Згодом затверджено «Стратегію розвитку інформатики в Польщі». У 1998 р. під час Другого конгресу представлено «Пакт для побудови інформаційного суспільства» [11].

У 90-ті роки в країні проводилося багато публічних дебатів і конференцій, що стосувались інформатизації суспільства, але не було жодних законодавчих актів, які б регламентували його розвиток. Значний прогрес у сфері е-урядування Польщі відбувся 14 липня 2000 р., коли парламент ухвалив резолюцію про створення інформаційного суспільства, де уряд зобов'язався застосувати заходи для стимулювання розвитку ІКТ, тим самим прискорюючи роботу з підготовки стратегічних державних документів про інформаційне суспільство.

Уже 28 листопада 2000 р. Рада міністрів Польщі погодила програмний документ «Е-цілі та напрями розвитку інформаційного суспільства у Польщі». У межах цих домовленостей Міністерство економіки розробило стратегію «e-Poland – план дій для розвитку інформаційного суспільства в Польщі на 2000–2006 роки». Документ відповідав цілям електронної Європи [12].

У 2002 р. Міністерство економіки підготувало оновлення поточної стратегії, яка опублікована під назвою «e-Poland 2006». Іншим стратегічним документом є «Стратегія Республіки Польща – e-Poland», який надруковано комітетом із наукових досліджень у березні 2003 р. Цей документ описував, як саме здійснюватиметься польська комп'ютеризація. Стратегія була розділена на чотири основних напрями та визначала основні цілі країни. Згідно з цим документом створено постійний доступ шкіл до мережі Інтернет; державне управління для інформаційного суспільства; послуги для громадян в інтернеті [13].

Оновлення та деяке розширення цього документа опубліковане в грудні 2003 р. під назвою «e-Poland на 2004–2006 рр.». Ця стратегія прокладала напрям розвитку комп'ютеризації відповідно до бачення Європейського Союзу. У планах було створення конкурентоспроможної економіки, конкурентного народного господарства та підвищення рівня життя громадян через успішну інформатизацію всіх сфер. Цих цілей можна було

досягнути шляхом прийняття пріоритетних заходів: 1) надання можливості громадянам отримувати послуги в електронному форматі; 2) створення системи інформаційних послуг, які були б доступні в мережі Інтернет; 3) медицина в інтернеті [14].

У вересні 2004 р. Міністерство науки та інформаційних технологій Польщі розробило два документи, які засвідчують стан і перспективу розвитку інформатизації. Це були «План дій з розвитку електронного уряду на 2005–2006 рр.» і «Пропозиції щодо напрямків розвитку інформаційного суспільства в Польщі до 2020 р.».

Перший із цих документів уключає оцінку діяльності, здійснюваної у сфері електронного урядування в контексті регіональної влади. У пропозиціях акцентовано на важливості наявності інформації і знань у всіх проявах, та факторів, що впливають на позицію Польщі і Європейського Союзу.

Важко оминати увагою сучасну польську нормативно-правову базу. Так, в Акті «Про доступ громадськості до інформації», ухваленому ще у 2001 р., головною метою виступає надання громадянам доступу до інформації, якою володіють органи державної влади чи приватні установи, що залучені до виконання державних завдань, а також профспілки й політичні партії [15]. До переліку основних законодавчих документів також входять Акт «Про захист особистих даних» набув чинності 29 серпня 1997 р., згодом його доповнено [16] та Закон «Про телекомунікації», уведений у дію 16 липня 2004 р. [17].

Також у Республіці Польща діють національні стандарти взаємодії, котрі ґрунтуються на Європейських стандартах EIF 2.0. Стандарти зумовлюють уніфікацію процесів інформатизації, взаємозамінність та сумісність.

За допомогою інтероперабельності державні установи співпрацюють між собою, здійснюють обмін інформацією між установами, тим самим виконують усі правові вимоги з метою покращення адміністративної продуктивності й обмеження бюрократії з користю для людей та бізнесу.

«Інформатизацією» чи «комп'ютеризацією» називаються самі процеси, які впроваджують ІКТ у роботу уряду Польщі. У країні прийнято вживати термін «e-government», який запозичили з англomовного словника, або польський аналог «e-адміністрація». Проте основним прийнято вважати термін «інформатизація».

Із 2005 р. Європейська комісія прийняла Плани дій електронного уряду для прискорення модернізації державного сектору в ЄС. Ці плани призначені для підтримки європейської координації, співпраці та спільних дій.

Останній план дій розроблений для підтримки адміністративних процесів, покращення якості послуг і підвищення ефективності шляхом повного використання цифрових технологій. План також спрямований на зменшення адміністративного навантаження на бізнес та громадян.

Із 2011 р. розвитком інформаційного суспільства в Польщі опікується Міністерство управління та оцифрування (Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, MAC). Це відомство складається з таких департаментів, як департамент інформаційного суспільства, департамент інформаційних технологій, департамент щодо питань телекомунікацій [18].

Нині Міністерство управління та оцифрування Польщі успішно реалізувало такі проекти: Державна програма розвитку інтегрованої інформаційної системи про нерухомість [19]; «Оцифрування» – проект, який забезпечував перехід країни на цифрове телебачення в рамках інформаційно-освітньої програми Міністерства зв'язку, Закон DZ.U.2011.153.903 від 30 червня 2011 р. «Про здійснення цифрового наземного телебачення» [20]; Національна програма дигіталізації під назвою «Polska Cyfrowa», яка розраховувалася на період 2014–2020 рр. [21].

Головною метою програми «Polska Cyfrowa» є забезпечення широкого доступу до високошвидкісного інтернету; стимулювання росту рівня комп'ютерної грамотності серед населення; підвищення ефективності й зручності електронних державних послуг; збільшення обсягу послуг ІКТ та покращення їх якості. Програма мала в пріоритеті підвищення доступу до інформації, побудову електронного уряду, підтримку громадських ініціатив для активації цифрової грамотності, створення спеціальних служб і додатків, які використовують державні електронні послуги та інформацію в державному секторі.

На реалізацію Polska Cyfrowa виділено ЄС понад 8 млрд злотих. Разом із внеском, який додала сама країна, загальна сума становила понад 10 млрд злотих, що зосереджені на здійсненні переходу Польщі до оцифрування країни.

Програма Polska Cyfrowa поділена на три пріоритетні напрями, що відповідають найважливішим завданням на шляху до інформатизації суспільства. У кожному з них містяться конкретні цілі та запропоновано дії для реалізації. Головною метою проекту є використання потенціалу електронних інструментів для покращення якості життя, освіти, науки. Одним із пріоритетних завдань програми є сприяння цифровій грамотності громадян, зокрема встановлення ефективної комунікації між владними органами й громадянами [21].

Окрім проєкту Polska Cyfrowa, влада Польщі запланувала реалізацію інших регіональних проєктів, які б посприяли розвитку електронного урядування та цифрової грамотності в освітніх закладах. Заплановано тісну кооперацію з неурядовими організаціями й залучення інвестицій.

Програма Polska Cyfrowa загалом дуже тісно пересікається з Цифровим порядком денним Європейського Союзу [22]. Проте документ переважно орієнтований на постановку та виконання національних завдань. Основними з них є підвищення доступності і якості електронних послуг. Аби досягнути цієї мети, передбачено надавати підтримку державним органам у створенні й розробленні електронних послуг.

Головною платформою в країні є e-PUAP (Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej), а також Центральний реєстр економічної діяльності (CEIDG – Centralna Ewidencja Działalności Gospodarczej), Адміністративний інформаційний портал (Portal Informacji Administracyjnych), Центральний реєстр транспортних засобів та водіїв (CEPIK – Centralna Ewidencja Pojazdów i Kierowców), Універсальна система електронної реєстрації (PESEL – Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności), Система обслуговування громадян (System Obsługi Obywatela). Вищезазначені проєкти реалізуються в межах усієї держави.

Сайт www.epuap.gov.pl дає можливість громадянам здійснювати процеси з обслуговування бізнесу, створює канали доступу до системи державного управління, надає розширений пакет усіх державних послуг, які можна отримати в електронному форматі [20].

Основними цілями цієї платформи є запровадження електронного доступу, який би був єдиний і безпечний для всіх громадян, охочих отримати різноманітні державні послуги, також для підприємств та органів державного управління. e-PUAP значно скорочує час і зменшує витрати на обмін інформаційними ресурсами й підвищує функціональні можливості систем адміністрування.

За допомогою платформи e-PUAP (Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej) можна безкоштовно та без черг за допомогою комп'ютера або смартфона (адже можна завантажити цей додаток на свій телефон), швидко й комфортно, в електронній формі отримати інформацію з різних офісів для того, щоб зробити підтвердження особи; повідомити про виставлення автомобілю на продаж; повідомити про втрату або знищення посвідчення водія; отримати копію про укладання шлюбу, народження, смерті й ін.; додати громадянина до списку виборців; повідомити про народження дитини; перевірити податкову декларацію; перевірити, чи може роботодавець забезпечити вас пенсією; перегляну-

ти своє медичне страхування; отримати документ про несудимість тощо [22].

Центральний реєстр економічної діяльності (Centralna Ewidencja Działalności Gospodarcze) також є безкоштовною платформою, за допомогою якої можна виконувати діяльність, що пов'язана з веденням підприємницької діяльності для фізичних осіб, які мають бажання відкрити фірму та почати власний бізнес. На платформі також можна дізнатись інформацію про підприємців, котрі працюють на території держави, побачити їхні дозволи й ліцензії.

У Центральному реєстрі транспортних засобів та водіїв (CEPIK – Centralna Ewidencja Pojazdów i Kierowców) міститься інформація про транспортні засоби, які зареєстровані в Польщі й про водіїв, які отримали посвідчення водія та мають право на водіння.

Універсальна система електронної реєстрації для населення (PESEL – Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności) є універсальною системою для реєстрування громадян Польщі й іноземних громадян, котрі мають право перебування на території країни з певних причин.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Упровадження й розвиток е-демократії та її окремих елементів у життєдіяльність суспільства, громадян, держави й бізнесу визначені одним із пріоритетів державної політики більшості країн світу, зокрема й у Республіці Польща, що змістовно відображено в обґрунтуваннях політиків, управлінців, представників наукових напрямів та закріплено в міжнародних документах і національній законодавчій базі.

Упродовж 25 років зусиль польської центральної влади та органів місцевого самоврядування щодо впровадження інформатизації можемо визначити, наскільки повільним і непропорційно ефективним відбувався цей процес, порівняно з іншими країнами ЄС (Естонією, Данією), які приєдналися до Співтовариства одночасно з Польщею.

Польському уряду не вистачало переконання, що всебічна реформа електронної держави принесе користь громадянам або сприятиме її економічній активізації. Стратегії електронної Польщі, які прийнято до кінця першого десятиліття ХХІ ст., не були перервані, проте вони не вважалися пріоритетними в розвитку держави. У результаті таких початкових переконань і підходів Польща зазнавала скорочення видатків через важливіші фінансові потреби держави, які можна було вирішити завдяки впровадженню е-демократії. Така позиція зберігалася до тих пір,

поки покоління із усебічними цифровими навиками не розпочало новий публічний дискурс, який природно висунув потребу інформатизації на перший щабель.

Крім того, надзвичайно важливу роль у впровадженні електронного уряду в Республіці Польща займає відповідна та широкомасштабна освіта громадськості [22]. Частина польського суспільства не знає, що, завдяки сучасним зручностям, вона може отримувати послуги, не виходячи з дому. Також уряд вважає пріоритетним подолання цифрового розриву та поліпшення інфраструктури. Без цього вся реалізація електронного уряду стає безглуздою.

Важливий також факт ефективного й правильного функціонування електронних офісів для виконання таких завдань, як оптимізація часу та фінансів, полегшення життя громадян й участь тих самих громадян у суспільно-політичному житті країни.

Основним успішно реалізованим проектом Міністерства управління та оцифрування Польщі стала Національна програма дигіталізації під назвою «Polska Cyfrowa» [20], яка була розрахована на період 2014–2020 рр. Цікавим є факт, що законодавча ініціатива уряду створена не як основний базовий норматив, який чітко та повною мірою регламентує впровадження е-демократії в Республіці Польща, а навпаки – як законодавчий акт, що доповнює та підтримує Національну програму.

За допомогою програми «Polska Cyfrowa» країною досягнуто виконання низки завдань, які забезпечили перехід Польщі до інформатизації. Громадянам надано універсальний доступ до високошвидкісного інтернету, завдяки програмі інвестовано кошти у впровадження широкосмугового інтернету. Створено електронний та відкритий уряд із надання загальнодоступних електронних послуг і програм, які можна здійснювати в інтернеті, наприклад публічні послуги, що надаються державним управлінням, освітні програми, цифрове телебачення, якісна комунікація розважальних послуг тощо.

За допомогою «Polska Cyfrowa» створено платформу електронних послуг «e-PUAP» [20], котра скорочує час розгляду конкретних видів справ в офісах. Це також дає змогу громадянам отримувати послуги на місці або не відриваючись від робочого столу, наприклад: здійснювати оплату комунальних та інших платежів, оскільки на платформі розміщено широкий спектр онлайн-послуг. Програма дигіталізації є основою для розвитку інноваційних і креативних бізнес-підприємств.

Подальших досліджень потребує питання щодо політики з усунення кіберзагроз під назвою «Polityka ochrony cyberprzestrzeni Rzeczypospo-

litej Polskiej», яку сьогодні активно провадить Польща [22]. Вона здійснюється за рахунок оцінки ризиків втрати безпеки державних управлінських порталів і діє з дотриманням принципів законодавства, що регулює безпеку в кіберпросторі. У Республіці Польщі особливу роль відведено дотриманню принципів освіти, навчання та підвищення обізнаності в галузі безпеки. Уряд створює умови для проведення навчання державних службовців, на яких покладено обов'язок забезпечення безпеки кіберпростору, упровадження інструментів безпеки у сфері ІКТ як постійного елементу вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицяк, Н. В., Соловійов, С. Г. (2015). *Електронна демократія*: навч. посіб. Київ : К.І.С., 66 с.
2. Грицяк, Н. В., Литвинова, Л. В. (2015). *Державне управління в умовах розвитку інформаційного суспільства*: навч. посіб. Київ : К.І.С., 108 с.
3. Камінська, Т., Камінська, А., Пасічник, М. *Зарубіжний досвід упровадження електронного урядування*: монографія. Київ: НАДУ, 200 с.
4. Dijk, J. (2010). *Spoleczne aspekty nowych mediów*. Warszawa, 321 s.
5. Masłyk, T. (2010). *Obywatel w społeczeństwie informacyjnym*. Kraków, 391 s.
6. Doktorowicz, K. (2005). *Europejski model społeczeństwa informacyjnego*. Katowice: Wyd. UŚ, 257 s.
7. Batorski, D. (2011). *Korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych*, in: «*Diagnoza społeczna 2011*». Warszawa, 327 s.
8. Grodzka, D. (2009). *Elektroniczna administracja*, in: «*Spółeczeństwo informacyjne*». Warszawa, 451 s.
9. Kasprzyk, B. (2011). *Aspekty funkcjonowania e-administracji dla jakości życia obywateli*, in: «*Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*». Rzeszów, 629 s.
10. Gonciarski, W., Mazurek, I. (2014). *E-administracja w Polsce – główne założenia, stan aktualny i kierunki rozwoju*. Polska: Nowoczesne Systemy Zarządzania. t. 9, s. 290.
11. *Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. Co robimy*. URL: <https://mac.gov.pl/co-robimy>.
12. *Pakt na rzecz budowy Społeczeństwa Informacyjnego*. URL: <https://www.computerworld.pl/felieton/Pakt-na-rzecz-Spoleczenstwa-Informacyjnego,285649.html>.
13. *eEurope – An information society for all*. URL: http://europa.eu/legislation_summaries/information_society/strategies/124221_en.htm.
14. *Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 czerwca 2002 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o ochronie danych osobowych*. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20021010926>.
15. *Strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce do 2013 roku*. URL: http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/spoleczenstwo_informacyjne/dokumenty/Streszczenie.pdf.

16. *Ustawa z 6 września 2001 r. «O dostępie do informacji publicznej»*. URL: <http://administracja.mswia.gov.pl/adm/departament-administra/informacja-publiczna/608,Dostep-do-informacji-publicznej.html>.

17. *Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. «O ochronie danych osobowych»*. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001000>.

18. *Ustawa z dnia 16 lipca 2004 r. «Prawo telekomunikacyjne»*. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20041711800/U/D20041800Lj.pdf>.

19. *Departament Społeczeństwa Informacyjnego. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji*. URL: <https://mac.gov.pl/departament-spoleczenstwa-informacyjnego>.

20. *Polska Cyfrowa. PO PC Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji*. URL: <https://mac.gov.pl/popc/> (Дата звернення: 25.11.2020).

21. *Systemu Informacji o Nieruchomościach. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji*. URL: <http://mac.bip.gov.pl/programy/rzadowy-program-rozwoju-zintegrowanego-systemu-informacji-o-nieruchomosciach-zespol-opiniodawczy.html>.

22. *Електронна платформа послуг державного управління Польщі e-PUAP*. URL: <https://epuap.gov.pl/wps/portal/english>.

ELECTRONIC DEMOCRACY: STRATEGIES AND IMPLEMENTATION EXPERIENCE IN THE REPUBLIC OF POLAND

The article identifies some aspects of the e-democracy implementation and analyzes the mechanisms of their implementation in the Republic of Poland. Some departmental normative-legal documents, state projects and directions of their realization are characterized. Attention is drawn to the fact that the Republic of Poland has national standards of cooperation based on European standards EIF 2.0. Standards determine the unification of informatization processes, interchangeability and compatibility. Through interoperability, public institutions cooperate with each other, exchange information between institutions, thereby fulfilling all legal requirements in order to improve administrative productivity and limit bureaucracy for the benefit of people and business. It has been investigated that since 2011 the development of the information society in Poland has been taken care of by the Ministry of Administration and Digitization. Currently, the Ministry of Management and Digitization of Poland has successfully implemented the following projects: State Program for the Development of an Integrated Real Estate Information System; Digitization is a project that ensured the country's transition to digital television as part of the Ministry of Communications' information and education program. The use of the electronic platform «Elektronzna Platforma Usług Administracji Publicznej» and the program «Polska Cyfrowa» was studied. It is determined that the main goal of the Polska Cyfrowa program is to provide wide access to high-speed Internet; stimulating

the growth of computer literacy among the population; increasing the efficiency and convenience of electronic public services; increasing the volume of ICT services and improving their quality. With the help of the e-PUAP platform (Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej) you can get information from various offices for free and without queuing using a computer or smartphone (you can download this application to your phone), quickly and comfortably, electronical administrative service, etc.

Key words: E-democracy; e-government; information and communication technologies; «Strategy of the Republic of Poland – e-Poland»; electronic platform «Electronic Platform of Public Administration Services»; state program «Polska Cyfrowa».

REFERENCES

1. Hrytsiak, N. V., Soloviov, S. H. (2015). Elektronna demokratia: navch. posib. Kyiv: K.I.S., 66 p.
2. Hrytsiak, N. V., Lytvynova, L. V. (2015). Derzhavne upravlinnia v umovakh rozvytku informatsiinoho suspilstva: navch. posib. Kyiv: K.I.S., 108 p.
3. Kaminska, T., Kaminska, A., Pasichnyk, M. (2008). Zarubizhnyi dosvid uprovozhennia elektronnoho uriaduvannia: monohrafiia. Kyiv: NADU, 200 p.
4. Dijk, J. (2010). Społeczne aspekty nowych mediów. Warszawa, 321 p.
5. Masłyk, T. (2010). Obywatel w społeczeństwie informacyjnym. Kraków, 391 p.
6. Doktorowicz, K. (2005). Europejski model społeczeństwa informacyjnego. Katowice: Wyd, UŚ, 257 p.
7. Batorski, D. (2011). Korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych, in: «Diagnoza społeczna 2011». Warszawa, 327 p.
8. Grodzka, D. (2009). Elektroniczna administracja, in: «Społeczeństwo informacyjne». Warszawa, 451 p.
9. Kasprzyk, B. (2011). Aspekty funkcjonowania e-administracji dla jakości życia obywateli, in: «Nierówności społeczne a wzrost gosporarczy». Rzeszów, 629 p.
10. Gonciarski, W., Mazurek, I. (2014). E-administracja w Polsce – główne założenia, stan aktualny i kierunki rozwoju. Polska: Nowoczesne Systemy Zarządzania, t. 9, p. 290.
11. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. Co robimy. URL: <https://mac.gov.pl/co-robimy>.
12. Pakt na rzecz budowy Społeczeństwa Informacyjnego. URL: <https://www.computerworld.pl/felieton/Pakt-na-rzecz-Spoleczenstwa-Informacyjnego,285649.html>.
13. eEurope – An information society for all. URL: http://europa.eu/legislation_summaries/information_society/strategies/l24221_en.htm.
14. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 czerwca 2002 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o ochronie danych osobowych. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20021010926>.
15. Strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce do 2013 roku. URL: http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/spoleczenstwo_informacyjne/dokumenty/Streszczenie.pdf.

16. Ustawa z 6 września 2001 r. «O dostępie do informacji publicznej». URL: <http://administracja.mswia.gov.pl/adm/departament-administra/informacja-publiczna/608,Dostep-do-informacji-publicznej.html>.

17. Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. «O ochronie danych osobowych». URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001000>.

18. Ustawa z dnia 16 lipca 2004 r. «Prawo telekomunikacyjne». URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20041711800/U/D20041800Lj.pdf>.

19. Departament Społeczeństwa Informacyjnego. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. URL: <https://mac.gov.pl/departament-spoleczenstwa-informacyjnego>.

20. Polska Cyfrowa. PO PC Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. URL: <https://mac.gov.pl/popc/> (Дата звернення: 25.11.2020).

21. Systemu Informacji o Nieruchomościach. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. URL: <http://mac.bip.gov.pl/programy/rzadowy-program-rozwoju-zintegrowane-gosystemu-informacji-o-nieruchomosciach-zespol-opiniodawczy.html>

22. Elektronna platforma posluh derzhavnoho upravlinnia Polshchi e-PUAP. URL: <https://epuap.gov.pl/wps/portal/english..>

Матеріал надійшов до редакції 10.11.2021 р.

УДК 327(410):061.1ЄС

Яна Кибіч,

аспірантка кафедри міжнародної інформації,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

ORCID ID 0000-0002-2229-6143,

yana.nanana2702@gmail.com,

DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-64-77

БРЕКЗИТ У МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ ПРОВІДНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗМК

Увага всіх медіатрансляторів у Європі і далеко за її межами вже кілька років зосереджена на ситуації, пов'язаній із виходом Великобританії з Європейського Союзу. Brexit донині породжує суперечки в Сполученому Королівстві, але й реакція світу та, зокрема, країн-учасниць ЄС на цей доленосний крок острівного Королівства, також є різною.

Ключовим політичним актором у центрі дебатів щодо Brexit, безперечно, є засоби масової інформації. Як і обрання Дональда Трампа, Brexit викликав великий інтерес міжнародних ЗМІ. Тому розуміння того, як та з яким

акцентом медіасфера транслює повідомлення про Brexit у Великобританії, ЄС та за його межами, стало ключовим питанням для дослідників міжнародної політичної комунікації.

Глибше розуміння того, як Brexit представлений у європейських національних виданнях, дає можливість сформуванню більш-менш чіткої позиції населення країн-учасниць ЄС та передбачити можливі негативні настрої всередині Європейської Спільноти.

У статті розкрито питання щодо, що ЗМІ інших країн-членів ЄС вважають важливим, оскільки Великобританія – перша країна, яка вийшла з ЄС? Наскільки рішення про Brexit впливає на збільшення власного національного інтересу кожної з країн? Що європейські ЗМІ думають про Brexit та які способи налагодження подальшого розвитку відносин бачать обидві сторони? Ось деякі з питань, на які автор дає відповіді в цій статті.

Дослідження показало, що хоча європейські ЗМІ уважно моніторять кожен крок обох сторін процесу та стежать за дебатами про Brexit у світі, більшість журналістів показують відсутність занепокоєння внаслідок впливу Brexit на національні інтереси власної країни. Проте теми торгівлі та економічних питань залишаються основними для висвітлення на теренах європейського медіапростору. Ірландські ЗМІ зосереджуються на болючих проблемах північно-ірландського кордону, хоча й не концентрують увагу на питаннях міграції.

Ключові слова: ЄС; країни-учасниці ЄС; Brexit; ЗМІ; медійний супровід; референдум.

1. ВСТУП

Постановка наукової проблеми. Після референдуму у 2016 р. публічна сфера ожила бурхливими дискусіями щодо Brexit. Умовно можна виокремити три сфери сприйняття виходу Великобританії з Європейського Союзу. Перша – це ідентичність. Як Brexit формує національну та європейську ідентичність у різних національних умовах? Друга – як Brexit формує розуміння геополітичної реальності. Третя – глобальна економіка. Як Brexit працює в інтерсуб'єктивних рамках щодо природи глобального економічного порядку?

Нині доля Європейського Союзу значною мірою залежить від здатності політичних еліт Великої Британії та європейських партнерів знайти рецепт безболісного розлучення.

Європейські ЗМІ дуже цікавляться долею Великобританії й сучасним станом переговорів між країною та ЄС. Проте, незважаючи на вихід Великобританії, ЗМІ Європи переважно не виявляють стурбованості щодо

виходу Великобританії з блоку. Натомість у найновішій доповіді Інституту досліджень журналістики «Reuters» видно, що європейська преса уважно ставиться до «Brexit», але не збурює його. Незважаючи на те, що висвітлення визначається національними перспективами, головне враження викликає переважно однорідне та об'єктивне ставлення до одного з найважливіших подій у новітній європейській історії.

ЄС був заснований на спільних економічних інтересах, але його бачення завжди було політичним. От і тепер, коли Британія залишила Євросоюз, погляди, дебати, стратегічні плани є важливою темою в медіа-сфері європейських національних просторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна дослідницька робота в цьому напрямі наразі лише починає розвиватися, оскільки практичні дослідження медійної участі в масштабних політичних трансформацій як у Європі останніх років проводяться значно рідше. Тому потрібно зазначити, що ґрунтовних політичних досліджень, які б аналізували трансляцію етапів, особливості перебігу «Brexit» в провідних європейських ЗМК та особливо вплив медіа на формування громадської думки й політичних уподобань, в українській скарбничці наразі практично немає. Це можна пояснити новизною наукової проблематики та великим обсягом даних, які потребують детального, кропіткого вивчення. У Європі в епіцентрі подій низка університетів, аналітичних центрів й асоціацій приділяє особливу увагу темі «Brexit», проводячи дослідження, лекції та дискусії. У доповіді Інституту «Reuters» та «Prime Research» Александра Борхардт [1] (директор стратегічного розвитку в Інституті Reuters) із вивчення журналістики Оксфордського університету), Дієго Біронцо [2] (директор із питань бухгалтерського обліку та аналітик аналізу даних у «PRIME Research UK») та Фелікс М. Саймон [3] (науковий співробітник Інституту вивчення журналістики «Reuters») досліджують, які питання турбують сусідів Великобританії [4]. Науковці вважають, що торгівля та економіка є основними темами для висвітлення на європейському медіапросторі, ірландські ж ЗМІ зосереджуються на проблемах північно ірландського кордону, при цьому значно менше акцентують увагу на питаннях міграції. Вартим уваги також є звіт Британського дослідницького Інституту вивчення журналістики «Reuters» спільно з Оксфордським університетом та у співпраці зі спеціалістом із досліджень засобів масової інформації «PRIME Research» [5].

Також із європейських наукових праць доцільно відзначити Stokes, B.; Wike, R., & Manevich, D. [6], які пишуть, що європейці прихильніші до ЄС, хоча багато хто підтримує повноваження національних урядів щодо

міграції та торгівлі, і вони хочуть власного голосування щодо членства в ЄС.

Метою дослідження стало висвітлення виходу Великобританії з Євросоюзу в європейських ЗМІ та виявлення тенденцій зміни політичних уподобань під час «Brexit» у європейському медійному просторі. Для досягнення цієї мети дослідження потрібно виконати низку завдань: розглянути політичні настрої в європейському суспільстві, а також політичні симпатії конкретних країн-учасниць щодо виходу Британії з ЄС; проаналізувати висвітлення виходу Великобританії з Євросоюзу в ЗМІ Європи; визначити динаміку змін політичних поглядів європейських держав протягом кожного етапу «Brexit» у виданнях національної преси.

Методика дослідження. Авторкою використано низку загальнонаукових та спеціальних методів, котрі дало змогу реалізувати поставлену мету дослідження.

Зокрема, застосовано методи контент- та івент-аналізу, які уможливили дослідити особливостей висвітлення виходу Великобританії з Євросоюзу європейських медіа й визначити динаміку вподобань громадськості за результатами моніторингу ЗМІ. Також авторка застосовувала загальнонаукові методи порівняння та хронології, статистичний метод.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Європейські ЗМІ із самого початку уважно стежать за дебатами про «Brexit», але, очевидно, не турбуються щодо виходу Великобританії з Європейського Союзу.

Британський дослідницький Інститут вивчення журналістики «Reuters» спільно з Оксфордським університетом та у співпраці зі спеціалістом із досліджень засобів масової інформації «PRIME Research» у березні 2018 р. опублікували матеріали дослідження висвітлення цього питання в ЗМІ за останні шість місяців. Аналітики виявили, що люди, які мешкають за межами Великобританії, не вірять, що «Brexit» роз'єднає Європейський Союз. Загалом, цей аналіз також показав, що європейські репортажі та публікації про Brexit переважно ґрунтуються на фактах. Більшість (78 %) проаналізованих новин не займали жодної позиції щодо Brexit. Лише 22 % висловили чітку думку. Це попередні висновки порівняльного аналізу змісту висвітлення в ЗМІ у восьми європейських країнах (Франція, Італія, Німеччина, Греція, Польща, Іспанія, Швеція та Ірландія). Для кожної країни вивчено повне висвітлення за п'ятьма основними джерелами засобів масової інформації – двома щоденними газетами, вебсайтом, журналом, телевізійними новинами – на загальну вибірку 3516 матеріалів [5].

ЗМІ в більшості країн зайняли нейтральну позицію, повідомляючи про переговори щодо Brexit. У середньому лише кожна десята доповідь висвітлювала це питання з погляду національних інтересів. Однак існували помітні відмінності між країнами. Наприклад, французькі ЗМІ повідомляють про «Brexit» як виклик для Сполученого Королівства, а не для Франції та ЄС; інтерес до майбутнього ЄС, його подальшого існування найбільше представлений серед медіа Швеції й Греції. Натомість іспанські та ірландські ЗМІ висловили рішучу позицію проти «Brexit», тоді як італійські й французькі ЗМІ були трохи ближчі до подання поєднання аргументів на користь виходу Британії з ЄС та проти цього.

Медіаконтент цієї теми в Ірландії свідчить про тісну участь країни в процесі «Brexit»: репортажі й публікації в ірландських ЗМІ розділялися між ірландською і британською перспективами, що чекає на обидві держави після завершення виходу Великої Британії з ЄС.

Проаналізувавши й вивчивши всі дані дослідження, можемо сказати про загальну відсутність тривоги щодо майбутнього ЄС та впливу «Brexit» на Європу або на окремі країни ЄС, за винятком Ірландії. Якщо виключити висвітлення інформації в Ірландії, та побачимо, що більшість (68 %) європейських новин концентрують свою увагу на ситуації в Британії, тоді як трохи менше кожної п'ятої статті (19 %) обговорювали наслідки для ЄС.

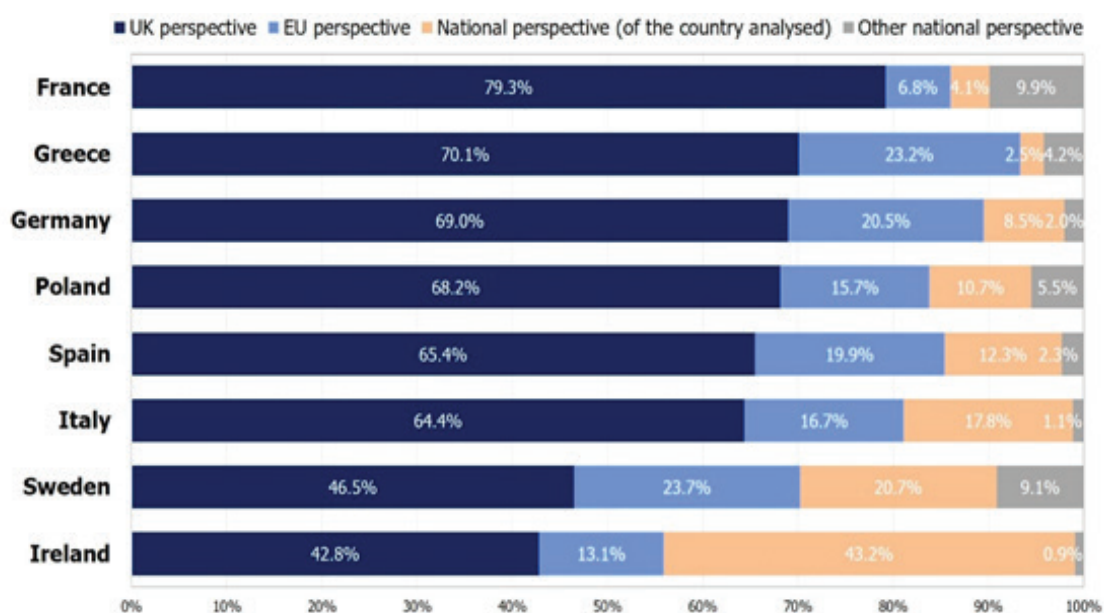
Майже половина (42 %) публікацій у всіх досліджуваних країнах охоплювала прогрес та невдачі у переговорах щодо «Brexit». Решта матеріалів (58 %) зосереджена на більш конкретних питаннях. Із них половина стосувалась економіки, бізнесу та торгівлі.

Нормативно-правовим питанням і бюрократії ЄС приділено дуже мало уваги серед вивченого змісту.

Цікаво, що політиків з інших країн ЄС рідко цитували з питань «Brexit». Це контрастує із враженням, яке іноді створюється у висвітленні британських ЗМІ, що європейські політики «втручаються» в британські справи. Натомість це відповідає образу «єдиного фронту», який побутує в ЄС під час переговорів.

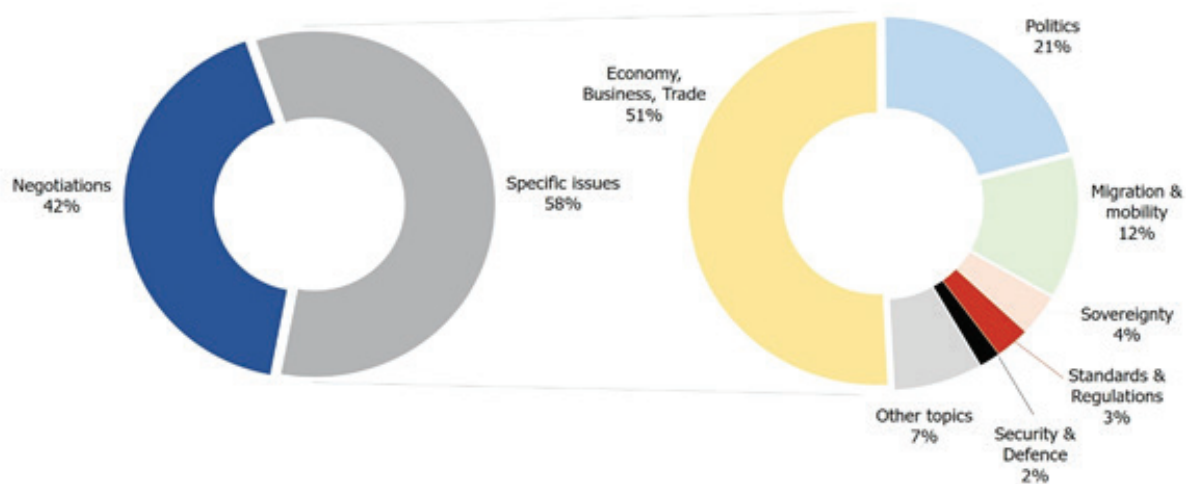
Французьких, німецьких та інших національних політиків ЄС майже не цитували (менш ніж 1 % усіх матеріалів). Найбільш цитованою особою серед усіх дійових осіб була прем'єр-міністр Великої Британії Тереза Мей.

На відміну від загальноприйнятих припущень, що засоби масової інформації є упередженими та не завжди коректно висвітлюють події, у цьому випадку можна стверджувати, що європейський медіа-контент щодо «Brexit» переважно ґрунтується на фактах. Більшість (78 %) проана-

PRIME RESEARCH
a Cision company

Analysis based on the examination of 3,516 articles discussing Brexit, taken from 39 media sources across 8 EU member states (France, Germany, Greece, Italy, Poland, Spain, Sweden and Ireland), for the period 1/9/17-28/2/18.

PRIME RESEARCH
a Cision company

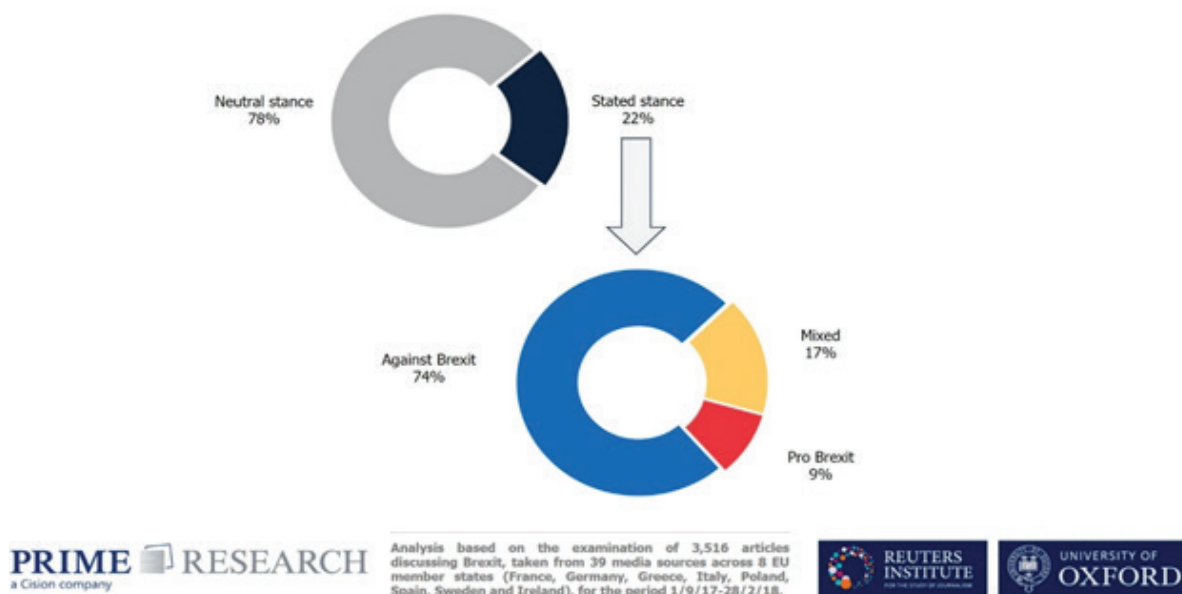
Analysis based on the examination of 3,516 articles discussing Brexit, taken from 39 media sources across 8 EU member states (France, Germany, Greece, Italy, Poland, Spain, Sweden and Ireland), for the period 1/9/17-28/2/18.

лізованих новин не займали жодної позиції щодо. Лише 22 % висловили чітку думку. Із них майже три чверті (74 %) висловились проти «Brexit» [5].

31 січня 2020 р., Великобританія офіційно вийшла з Європейського

Союзу, закінчивши 47 років та один місяць участі у великомасштабному континентальному проєкті. Пізніше реакція ЗМІ в Європі різнилася,

можливо, залежно від політики того чи іншого медіа, типу статті чи власних переконань автора.

Не лише для британських ЗМІ «Brexit» став дуже емоційною темою. Німецький державний мовник Deutsche Welle дозволив своєму брюссельському кореспонденту Бернду Рігерту говорити від щирого серця. «Взагалі то я вважаю себе стійким до емоційних переживань..., – каже досвідчений журналіст, – ... але події цього тижня сильно збентежили мене, всю нашу країну, та і впевнений, що всю Європу теж. Через 47 років співпраці заради Європи, вихід такої прагматичної та успішної країни в Брюсселі зустріли з почуттям меланхолії, що межує зі смутком» [7]. Зі скорботою приходять розгубленість і злість. «Навіть після безлічі обговорень із прихильниками «Brexit» я ніколи не зрозумів, якими саме мають бути реальні переваги виходу з ЄС, ізоляції», – пише Рігерт.

Автор переконаний, що для деяких політиків «Brexit» – це тип релігії, із вбудованою обіцянкою ілюзорного порятунку; популізм переміг. Коли британці побачать, як політичний вплив Великобританії ослабне, то повернення до ЄС через 10 років неможливо уявити.

Італійська щоденна газета «Corriere della Sera» пише «Нещасний шлюб, який тривав 47 років, розпався сьогодні вночі» [8]. Автор статті Луїджі Іпполіто наголошує на тому, що це був звивистий і тернистий шлях.

Голосування про вихід із Європейської Спільноти три з половиною роки тому не послабило опозиції між проєвропейським та антиєвропейським таборами: навпаки, воно лише посилило його. Перемога на виборах Бориса Джонсона нарешті дала його уряду чіткий мандат на завершення виходу з ЄС, але справа не завершена, бо ризик полягає в тому, що в кінці року відбудеться різка й остаточна перерва. Британський прем'єр-міністр, безперечно, зіткнеться з тиском проєвропейської Шотландії та намірами воз'єднання Ірландії. Зрештою, ціна, яку потрібно заплатити за «Brexit» може виявитися дуже високою.

Говорячи про реакцію Австрії, можемо чітко відчувати стурбованість та хвилювання через утрату сильного й потужного партнера в особі Британії. Німецькомовна щоденна газета «Die Presse» пише: «Європейський Союз утрачає одного з найважливіших членів, одну з найсильніших країн, другу за величиною економіку, восьму країну за чисельністю населення ... одна з країн-моделей для успішної інтеграції мільйонів іммігрантів. Союз втрачає один із своїх основних стовпів» [9]. Головний редактор цього видання Райнер Новак побоюється, що 27-державний ЄС буде слабшим, тому що тепер Європі бракуватиме британського ідеалу: Лондон завжди був західною столицею поколінь, оскільки англійська культура є ядром європейського життя, а Британія – плацдармом трансатлантичної дружби. Зі слів автора, той, хто вважає, що Великобританія зараз упаде в політичну агонію й буде економічно обмеженою, Новак попереджає, що через Ла-Манш з'явиться новий економічний конкурент для Союзу.

Звичайно, не всі європейські медіа негативно висловлюються на тему виходу Британії з ЄС. Наприклад, оглядач голландської газети «De Volkskrant» Берт Вагендорп радісно відгукнувся про нашумілий «Brexit»: «Ура! Мені подобається, що британці виходять з ЄС». Історична помилка 1973 р. нарешті виправлена. Чому це зайняло так багато часу? Ми могли одразу зрозуміти, що помилково було зателефонувати на зрадницький Альбїон» [10]. Вагендорп пригадав також, що в 1946 р. Вінстон Черчілль виступав за створення Сполучених Штатів Європи. Але бачив цей Союз без власної країни як однієї з держав-учасниць – Великобританія виступала б як друг і спонсор. Така була ситуація протягом перших десятиліть європейського проєкту, і вона мала б залишатися такою. Натомість протягом 47 років британці робили все можливе, щоб саботувати, уповільнити, розбавити Європу, замінивши таким чином свою втрачену колоніальну імперію.

Європа, зазначає автор, завжди залишалася чужою для англійської душі. Зараз, однак, британці повернулися туди, де їм належить бути, і де вони так спрагло воліють бути – зовні. І це буде на шкоду Великій Британії

та на користь ЄС. «Щоб завдавати клопоту ЄС, британці повинні були бути його частиною, але щоб створити безлад у Великобританії, потрібно просто дозволити британцям піти своїм шляхом. Жодна країна так майстерно не стріляє собі в ногу» [10], – пише Берт Вагендорп.

Сьогодні існує незліченна кількість досліджень та міжнародних економічних звітів, які в один голос говорять про те, що Великобританія зазнає сильного удару від ЄС через «Brexit». Але чи постраждають обидві сторони? У Греції, де економічні негаразди глибоко вкорінені, щоденна газета «Kathimerini» опублікувала статтю провідних економістів німецького банку «Berenberg» – Хольгера Шмідінга та Каллума Пікерінга, які попереджають, що «“Brexit” – це крок назад для Європи» [11]. У публікації йдеться про те, що вихід Великобританії з ЄС має вирішальне значення для Європи. Уперше у своїй історії 70-річний процес європейської інтеграції, який створив період миру та процвітання в Європі, робить крок назад. Справді, перебуваючи в ЄС, Великобританія стала однією з найбільш енергійних і добре регульованих економік світу.

Однак Великобританія після «Brexit» усе-таки збереже свою інвестиційну привабливість і буде хорошим місцем для пошуку роботи. За підрахунками економістів Хольгера Шмідінга та Каллума Пікерінга, темпи зростання добробуту Великобританії знизяться, але не згубно, із 2–2,1% до 1,6–1,7 % [11].

Оскільки розмір шкоди залежатиме від майбутніх транскордонних відносин Великобританії та ЄС, економісти прогнозували, що обидві сторони таки досягнуть абсолютно базової згоди щодо торгівлі та тісної співпраці в певних сферах, а це, найімовірніше, призведе до м'якших економічних відносин.

У Європі не всі цілком упевнені в завтрашньому дні. Цей «перший» вихід із Союзу може викликати сецесіоністські думки по всьому континенту або, як застерігає Єнджей Белецький у польській щоденній газеті «Rzeczpospolita», «Брекзитів може бути більше» [12]. Відтепер інтеграція – найкраще підсумована в декларації європейських лідерів 1993 р. – перестане бути єдиним можливим напрямом розвитку історії шляхом, до якого не можна буде повернутися.

Британці роками надсилають попередження Брюсселю. Це стосується розбіжностей щодо єврозони, Шенгену, Хартії основних прав та Європейського суду. Таких дзвіночків було дуже багато, і все ж до самого референдуму про вихід у 2016 р. «Brexit» на континенті не сприймали серйозно.

Єнджей Белецький визнає, що Великобританія завжди була державою,

яка, найімовірніше, може вийти з блоку: «Жодна з 27 країн-членів, які залишаються в ЄС, не має таких переваг, які має Великобританія – її глобальна мова, культурний вплив, географічне розташування та підтримка Америки»[12]. Але якщо урок Брекзиту в Брюсселі не буде ґрунтовно вивчений, досить легко уявити, що якась інша країна зазнає подібної зміни в суспільному ставленні до інтеграції.

«Політична ціна угоди може виявитися набагато вищою за економічну, оскільки королівство рветься по своїх швах» [13], – зазначає консервативна польська газета «Rzeczpospolita». Також видання пише про подальші кроки щодо незалежності в Шотландії та можливе об'єднання Ірландії.

А от ліберальна польська щоденна газета «Gazeta Wyborcza» зазначає, що ефект доміно в ЄС, який прогнозували у 2016 р., не здійснився: прямо навпаки – консенсус на користь європейських інституцій зріс; безперечно, «Brexit» ЄС ослаблює Європейський Союз, але принаймні це дає змогу нормалізувати відносини, і потім у ЄС буде не ворог, а відносно дружній та платоспроможний сусід [14].

Польща як найбільший мережевий одержувач коштів ЄС, очевидно ж, має занепокоєння щодо Brexit – і часто заявляє, що вважає за краще, щоб Великобританія не виходила із Союзу. Уряд стурбований прозріваючим отвором у бюджеті ЄС, який залишиться з виходом Великобританії, долею великої польської громади у Великобританії, тим фактом, що її правляча партія «Право і справедливість» опиниться без свого головного партнера в Європейському парламенті [15].

Багато європейських коментаторів сходяться на думці, що Британія могла уникнути подорожчання цін та зриву без домовленостей, але, попри те, вони стверджують, що Великобританія все одно повинна пройти цей торговий канат, щоб уникнути подальших мит.

Арно де Ла Гранж у правоцентристській французькій газеті «Le Figaro» відзначає, що Великобританія повинна боротися за досягнення торгових угод з іншими країнами. «Для Великобританії 2021 рік є стрибком у невідомість» [16], – пише він.

Мартін Вулф у «The Irish Times» зазначає, що підписана угода позитивно сприяє й підтримує робочі відносини з найближчими сусідами Великобританії та основними економічними партнерами. Він вважає, що це дає ЄС перевагу в тому, що так ЄС може швидше рухатися до своїх спільних цілей [17].

За його словами, Великобританія пішла на «важкі поступки з 2016 р., зокрема за гроші, які вона заборгувала ЄС, кордон в Ірландії та вимоги ЄС щодо рівних умов» [17].

«Усе погіршиться, перш ніж налагодиться»[18], – зазначено в італійській фінансовій щоденній газеті «Il Sole 24 Ore». Новий рік перевірить британську концепцію яка ґрунтується на сподіваннях, що Британія в комерційних угодах із рештою світу отримає все те, що втрачає, виходячи з ЄС.

Фактично незначна кількість аналітиків і коментаторів позитивно відгукувалася про вихід Великобританії з Євросоюзу, хоча в угорському ліберальному щоденнику «Nepszava» зазначено, що ЄС також виграє з «Brexit», оскільки він попросився з державою-членом, яка постійно вернула носа на шляху до більш тісної інтеграції [19].

Німецький щотижневий журнал «Der Spiegel» опублікував статтю у якій автор стверджує, що Британію «захопили азартні брехуни та легковажні клоуни» [20].

Ніколас Блом, пишучи для «Der Spiegel» [21], досить різко висловив свій «гнів» стосовно «Brexit» і заявив, що Борис Джонсон і його соратники «брехуни та аматори», які взяли на себе керівництво країною, стали вічною ганьбою для всіх консерваторів.

Він пояснив: «Брекзит ніколи б не стався, якби ексцентричні консервативні політики не обманювали й не брехали своїм людям досі невідомим способом. Великі британські ЗМІ стали співучасниками цієї ганебної кампанії, постійно перекручуючи факти та нехтуючи справедливістю».

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Медійний супровід британської кампанії про вихід із Європейського Союзу в європейських ЗМІ, як не дивно, передавався переважно нейтральним повідомленнями, що були фактично підтвержені. Більшість аналізованих новин, заголовків і повідомлень не займали жодної позиції щодо Brexit, лише п'ята їх частина висловила чітку позицію та думку стосовно ситуації, яка на слуху у всього світу.

Обсяг новин про Brexit був найбільшим в ірландських ЗМІ, за ними слідували Німеччина, Греція, Іспанія, Італія, Франція, Польща й Швеція. Грецькі, іспанські, шведські та ірландські ЗМІ були єдиними у своїй позиції проти Brexit, тоді як італійські, польські й французькі медіа балансували серед поглядів таборів прихильників та противників рішення виходу Британії з ЄС. Інтерес до майбутнього ЄС був найбільшим у Швеції й Греції.

Із тих засобів масової інформації, які висловили чітку позицію щодо Brexit, менше ніж 10 % позитивно відгукувалися про «Brexit» на відміну від 74 % тих представників європейського сегменту медіа, що були проти й критикували це рішення. Відповідно, коли європейські ЗМІ зайняли позицію щодо Великобританії та уряду Великобританії, їхній погляд був переважно негативним і критичним.

Загалом, дослідження показує, що більшість (59 %) медіаконтенту щодо «Brexit» на теренах ЄС стосувалися викликів, із якими зіткнеться сама Великобританія, а не того, що означає вихід Британії з Європейського Союзу для кожної із 27 країн-учасниць, що перебувають у складі ЄС.

За винятком ірландських ЗМІ, медійний супровід на території єврозони відображає фактичну відсутність тривоги щодо впливу «Brexit» на Європу та майбутнє самої асоціації. Якщо виключити ірландські ЗМІ, 69 % аналізованих європейських новин повідомляють про ситуацію на «туманному» Альбїоні, загрози, страхи, перспективи й наслідки для всіх сфер життєдіяльності Сполученого Королівства поза межами Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Alexandra Borchardt, Writer, Speaker, Thinker*. URL: <https://alexandraborchardt.com/> (accessed June 28, 2021).
2. *Diego Bironzo, Market And Media Intelligence Manager in Oxford UK*. URL: <https://about.me/diegobironzo> (accessed June 28, 2021).
3. *Felix Simon DPhil Student*. URL: <https://www.oii.ox.ac.uk/people/felix-simon/> (accessed June 28 2021).
4. Borchardt, A., Simon Felix, M., Bironzo, D. (2018, July). *Interested but not Engaged: How Europe's Media Cover Brexit*. URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2018-06/How%20Europe%27s%20Media%20Cover%20Brexit.pdf>
5. *Sympathetic but unconcerned: How Europe's media cover Brexit*. URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/risj-review/sympathetic-unconcerned-how-europes-media-cover-brexit> (accessed June 12 2021).
6. Stokes, B., Wike, R., & Manevich, D. (2017, June 15). *Post-Brexit, Europeans more favorable toward EU*. *Pew Global*. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2017/06/15/post-brexit-europeans-more-favorable-toward-eu/>
7. *Brexit ist ein Gefühl*. URL: <https://www.dw.com/de/brexit-ist-ein-gefuehl/a-52213828> (accessed June 17, 2021).
8. *Brexit, fine di un matrimonio infelice A mezzanotte a Londra inizia la sfida*. URL: https://www.corriere.it/esteri/20_gennaio_31/brexit-fine-un-matrimonio-infelice-mezzanotte-londra-inizia-sfida-c4d7cf18-438d-11ea-bdc8-faf1f56f19b7.shtml (accessed June 18 2021).
9. *Goodbye!* URL: <https://www.diepresse.com/5761212/goodbye> (accessed June 22, 2021).

10. *Om twaalf uur vannacht is het zover: Brexit. Hoera!* URL: <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/om-twaalf-uur-vannacht-is-het-zover-brexit-hoera~b790aaf7/> (accessed June 5, 2021).

11. *To Brexit είναι ένα βήμα πίσω για την Ευρώπη.* URL: <https://www.kathimerini.gr/economy/international/1062909/to-brexit-einai-ena-vima-piso-gia-tin-eyropi/> (accessed June 6, 2021).

12. Jędrzej, Bielecki (2020, January 30). *Brexitów może być więcej.* URL: <https://www.rp.pl/Komentarze/301309887-Jedrzej-Bielecki-Brexitow-moze-bycwiecej.html> (accessed June 10, 2021).

13. *Brexit: na co polski przedsiębiorca powinien być gotowy.* URL: <https://www.rp.pl/MP-Firma/302109935-Brexit-na-co-polski-przedsiębiorca-powinien-byc-gotowy.html> (accessed June 16, 2021).

14. *A więc brexit. Co myśmy sobie myśleli?!* URL: <https://wyborcza.pl/7,75399,26645622,a-wiec-brexit-co-mysmy-sobie-mysleli.html> (accessed June 3, 2021).

15. Rankin, J., Gostyńska-Jakubowska, A., & Krupa, J. (2018, January 17). *What does Poland want from Brexit? Brexit Means ... Podcast. The Guardian.* URL: <https://www.theguardian.com/politics/audio/2018/jan/17/what-does-poland-want-from-brexit-brexit-means-podcast> (accessed June 27, 2021).

16. *Brexit: va-t-on vers un «no deal»?* URL: <https://video.lefigaro.fr/figaro/video/brexit-va-t-on-vers-un-no-deal-contours/> (accessed June 27, 2021).

17. Martin, Wolf (2020, Dec 28). *A deal to end the Brexit delusions.* URL: <https://www.irishtimes.com/business/economy/a-deal-to-end-the-brexit-delusions-1.4446478> (accessed June 16, 2021)

18. *Brexit, si tratta a oltranza per evitare il no-deal.* URL: <https://www.ilsole24ore.com/art/brexit-ue-e-londra-prorogano-negoziati-scongiurare-no-deal-AD5Wi47> (accessed June 12, 2021).

19. *Ég veled, Európa! – Könnyedén átment a brit alsóházi szavazáson a kereskedelmi megállapodás.* URL: https://nepszava.hu/3104444_eg-veled-europa--konnyeden-atment-a-brit-alsohazi-szavazason-a-kereskedelmi-megallapodas (accessed June 8, 2021).

20. *German newspaper claims Britain has been 'captured by gambling liars and frivolous clowns'.* URL: <https://www.theneweuropean.co.uk/brexit-news/europe-news/der-spiegel-on-brexit-6873020> (accessed June 6, 2021).

21. Nikolaus, Blome (2020, Dec 28). *Der Brexit und die Konservativen. Wut statt Wehmut.* URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/brexit-wut-statt-wehmut-kolumne-a-54834677-bd81-4335-b933-d1926aa1b25b> (accessed June 2, 2021).

BREXIT IN THE MEDIA DISCOURSE OF THE LEADING EUROPEAN

The media have always had a powerful influence on the formation of public sentiment. The role of the fourth power is extremely important in the mod-

ern days of globalization. In the information space, media discourse is one of the most expressive areas.

For several years now, the attention of all media broadcasters in Europe and beyond has been focused on the situation surrounding Britain's withdrawal from the European Union. Brexit is still a source of controversy in the United Kingdom, but the reaction of the world and, in particular, the EU member states to this fateful step of the island kingdom is also different.

The key political actor at the heart of the Brexit debate is undoubtedly the media. Like the election of Donald Trump, Brexit has aroused great interest in the international media. Therefore, understanding how and with what emphasis the media broadcasts Brexit messages in the UK, the EU and beyond has become a key issue for researchers of international political communication.

A deeper understanding of how Brexit is presented in European national publications makes it possible to form a more or less clear position of the population of the EU member states and to anticipate possible negative sentiments within the European Community.

The study found that while European media closely monitored every step of both sides in the process and followed the debate on Brexit around the world, most journalists showed no concern about the impact of Brexit on their country's national interests. However, trade and economic issues remain key to coverage in the European media space. Overall, the study shows that the majority (59%) of Brexit media content in the EU was about the challenges facing the UK itself, rather than what Britain's withdrawal from the European Union means for each of the 27 participating countries. Irish media focus on the sensitive issue north of the Irish border, while not focusing on the issues of migration.

Key words: EU, EU member states, Brexit, mass media, media coverage, referendum.

Матеріал надійшов до редакції 08.10.2021 р.

РОЗДІЛ III. РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

УДК 327(510):327(540:549.1)

Світлана Кисіль,

студентка факультету міжнародних відносин,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
svitlana.kysil2016@vnu.edu.ua;

Андрій Моренчук,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
міжнародних відносин і регіональних студій
факультету міжнародних відносин,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
OCRID ID 0000-0002-2394-9046
Morenchuk.Andriy@vnu.edu.ua;

Андрій Моренчук,

аспірант кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу
факультету міжнародних відносин,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
OCRID ID 0000-0002-2173-1190
andrew.morenchuk@gmail.com
DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-78-90

РОЛЬ КИТАЮ У ВІДНОСИНАХ ІНДІЇ ТА ПАКИСТАНУ

Розглянуто роль Китаю в розвитку відносин між Індією та Пакистаном. Виокремлено Китайсько-пакистанський економічний коридор (КПЕК) як один із головних шляхів співпраці Китаю й Пакистану. Указано, що Китай має значний вплив і зв'язки з країнами Південної Азії та може впливати на врегулювання конфліктів. Особливо роль і місце Китаю в конфлікті визначається в реагуванні на вчинені бойові дії та терористичні акти зі сторони Пакистану та Індії. Китай як фактично третя сторона конфлікту реагує на ці дії негативно. Офіційний Пекін у своїх заявах неодноразово наполягав на мирному вирішенні всіх суперечок.

У статті також проаналізовано ставлення Пакистану та Індії на залучення Китаю в конфлікт. Водночас Пакистан, безсумнівно, не проти підтримки з китайської сторони, Індія виступає проти будь-яких дій, а особливо не підтримує китайську ініціативу КПЕК, адже вважає, що цей економічний коридор загрожує індійській безпеці як в економічному, так і у військово-політичному плані. При цьому Китай не завжди діє послідовно, а гнучко реагує на мінливу ситуацію як у регіоні, так і в середині країни.

Ключові слова: Пакистан, Індія, Китай, конфлікт, співпраця, КПЕК.

1. ВСТУП

Постановка наукової проблеми. У серпні 1947 р. Індія та Пакистан стали незалежними. Однак із появою нового кордону, що розділив дві держави, розпочалася тривала ворожнеча, яка має релігійні, економічні, політичні та історичні корені. Зразу ж після розподілу почалися масові заворушення й міграції, адже багато мусульман та індуїстів опинилися по інший бік щойно проведеного кордону. Близько півмільйона осіб загинуло в ході масштабних сутичок і громадських заворушень. Багато жертв було в розділеному надвоє Пенджабі, частина якого стала індійським штатом, а частина – відійшла Пакистану. Найбільш проблемним районом виявився Кашмір, у якому живуть переважно мусульмани. Пакистанська сторона стверджує, що цю територію в 1947 р. потрібно було приєднати до Пакистану за релігійною ознакою. Ісламабад наполягає, що численні резолюції ООН із цього приводу краще втілити в референдумі – населення Кашміру має обрати, до складу якої держави ввійти.

Ситуацію ускладнює залученість в індо-пакистанський конфлікт китайської сторони. Налагодженню відносин між Індією й Пакистаном заважало зближення Китаю з Пакистаном. Інтерес Китаю проявлявся в прагненні отримати доступ до багатьох ресурсів Середньої Азії через розширення торгівлі. Тим самим у Китаї сформувалися свої претензії на частину Кашміру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У коло наукового аналізу включено різноманітні джерела й матеріали. Особливу увагу приділено аналізу документів та офіційних матеріалів ООН, міжнародних договорів й угод, що стосуються кашмірської проблеми, індійсько-пакистанських, китайсько-пакистанських договорів, заяв і виступів офіційних представників [1–6].

Активно досліджують індо-пакистанські відносини Дж. Діксіт, С. Гангулі, С. Капур, М. Хафіз, С. Кумар [7–11]. Серед аспектів, які вони

висвітлюють, особливе місце посідає індо-пакистанський конфлікт, його причини та фактори, що ускладнюють процес його розв'язання.

Розвиток китайсько-пакистанських відносин висвітлено в роботах К. Едені, Б. Філіппо, А. Гхулама, К. Рошіна, А. Смолла, Ч. Суреш [12–18]. Науковці підкреслюють важливість географічного чинника для зближення між Пакистаном та Китайською Народною Республікою. Завдяки йому Пакистан може слугувати містком до держав Близького Сходу. Крім того, активізації відносин сприяла реалізація проєкту розбудови Китайсько-пакистанського економічного коридору (КПЕК) як важливої частини Ініціативи «Пояс і шлях», що є стратегією, спрямованою на закріплення за Китаєм статусу великої світової держави. Натомість А. Аднан простежує труднощі, що виникли на шляху реалізації цього проєкту [19]. С. Фаріхе відстежує вплив американського фактора на розвиток китайсько-пакистанських відносин [20].

На індо-китайських відносинах акцентують увагу Д. Тріпезі, Б. Діпек, Д. Зоревор [21], [22]. Вони відзначають вигідність і перспективність співпраці для обох країн, особливо в економічній сфері та сфері науково-технічного обміну. Натомість такі автори, як Л. Дінеш, Н. Себастьян, М. Кешав, К. Мохен, аналізують, передусім, питання, що зумовлюють напруженість у відносинах Пекіну та Нью-Делі, зокрема проблему Тибету й ін. [23–26]. С. Сушент порівнює військові ресурси двох країн [27].

Безпосередньо на китайській зовнішній політиці в регіоні Південної Азії зосереджено увагу таких дослідників, як С. Дівейр, С. Сінгх, Р. Мервох [28], Ю. Жанг [29]. На зв'язку відносин Китаю, Індії та Пакистану зупиняється А. Кхокхар [30]. Однак, на жаль, у його роботі не відображені останні тенденції, що склались у регіоні. С. Чиной, генеральний директор Інституту оборонних досліджень та аналізу Манохара Паррікара в Нью-Делі, аналізує причини протидії Індії реалізації проєкту Китайсько-пакистанського економічного коридору [31].

Мета дослідження – проаналізувати роль Китаю як третьої сторони в конфліктних відносинах Індії та Пакистану, визначити інтереси Китаю в участі Кашмірської проблеми, а також показати, як вона може вплинути на подальший розвиток конфлікту.

Методика дослідження. Дослідження особливостей відносин Індії, Пакистану та Китаю здійснюється із застосуванням низки методів. Важливий порівняльний аналіз, що використовується для зіставлення позицій, котрі існують в експертному співтоваристві й для компарування різних об'єктів одного типу: наприклад, позицій держав і реакції на проблему. Використовується метод івент-аналізу, або аналіз

подій, заснований на спостереженні за динамікою подій у тристоронніх відносинах між Китаєм, Індією та Пакистаном із метою визначення основних напрямів їх розвитку й зміни політичної ситуації, яку вони створюють навколо себе.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Китайська Народна Республіка підтримує тісні відносини з країнами Південної Азії та має значний вплив на формування політичного клімату в регіоні. Не виняток і конфлікт у Кашмірі, де Китай давно набув статусу третьої сторони.

Спочатку КНР залишалася нейтральною в прикордонних суперечках Індії та Пакистану. Однак у 1963 р. між Китаєм і Пакистаном укладено прикордонну угоду. Згідно з її умовами Пакистан передав частину території Кашміру Китаю в обмін на дипломатичну й військову допомогу. Відповідно, офіційний Пекін підтримав референдум і допоміг Пакистану в розробці військової стратегії стримування Індії [5].

Однак під владою китайського лідера Ден Сяопіна пріоритети КНР змістилися в бік побудови стабільних економічних відносин із сусідами та формування основних принципів двостороннього розв'язання суперечок. Тому відтоді китайські лідери безпосередньо не втручаються в конфлікт. КНР намагається дотримуватися принципу збалансованості за допомогою мирного діалогу. Водночас Пекін просуває ідею економічної інтеграції в регіоні, що опосередковано може сприяти врегулюванню проблеми [28].

У 2005 р. Індія й Пакистан отримали статус спостерігачів від ШОС. Тому країни мають можливість обговорити із Шанхайською організацією співробітництва й проблему Кашміру.

У тому самому році Китай та Пакистан підписали угоду про співпрацю й добросусідські відносини. Згідно з домовленістю, обидві сторони пообіцяли підтримувати високий рівень стратегічного діалогу та продовжувати співпрацю у сфері оборони.

Що стосується відносин з Індією, Китай розглядає свого сусіда як одного з головних конкурентів у боротьбі за регіональне лідерство, а також між країнами існують невирішені суперечки, які негативно впливають на розвиток відносин. Утім, товарообіг між Індією й Китаєм збільшується в середньому на 10 % на рік й у 2018 р. досягнув 90 млрд дол. [22]. Отже, Китай зміг побудувати двосторонні відносини із сусідніми країнами та залишатися нейтральним у регіональних суперечках.

У 2008 р. в Індії стався теракт. Підконтрольна Пакистану терористична організація, що розміщена в Кашмірі, здійснила кілька нападів у місті

Мумбаї. У результаті теракту вбито 174 людини й понад 300 поранено [9]. Індійським спецслужбам удалося з'ясувати, що до нападу в Мумбаї причетний Пакистан. Уряд Індії надав Пакистану докази у вигляді фотографій та відеозаписів заарештованих терористів, телефонних розмов і матеріалів допитів. Пакистанські лідери сподівалися на підтримку з боку Китаю, однак там зосередили увагу на спробах відновити стабільність індо-пакистанських відносин. Тому китайська влада взяла на себе роль посередника між Індією та Пакистаном. Відповідно, Пакистан заявив, що всі, кого звинувачують у терористичних актах, будуть переслідуватися на території Пакистану [29]. Зі свого боку, Індія порушила питання в ООН, вимагаючи санкцій щодо Пакистану. Проте Китай, скориставшись своїм правом, заблокував цю ініціативу. Очевидно, що КНР уміло балансує у відносинах між Індією та Китаєм [26].

Динаміка трьохсторонніх відносин між Індією, Пакистаном й Китаєм змінилась у 2013 р., коли Китай уперше представив концепцію «Економічної зони Шовкового шляху». Однією з основних її складових частин було створення інтегрованої регіональної транспортно-логістичної мережі. Пакистан зіграв важливу роль у будівництві економічного коридору, що сприяло активізації двосторонніх відносин. У 2013 р. тодішній президент Пакистану Асіф Алі Зардарі та прем'єр-міністр Китаю Лі Кецянь вирішили ще більше розширити відносини між своїми державами. Уряди двох країн підписали меморандум про взаєморозуміння й співпрацю з метою створення довгострокового плану розвитку китайсько-пакистанського економічного коридору [32].

Китайсько-пакистанський економічний коридор (КПЕК) призначений як флагманський проєкт Ініціативи «Пояс і шлях», що є потужною стратегією, спрямованою на закріплення за Китаєм статусу великої світової держави. Цей проєкт орієнтується на створення альтернативного шляху транспортування нафти та газу до Китаю й стимулювання економічного зростання й розвитку у його віддалених західних регіонах. Проєкт КПЕК є економічним коридором, у який планується інвестувати 54 млрд дол. США, у тому числі 11 млрд – на залізничні та автомобільні проєкти та 33 млрд – на проєкти з виробництва електроенергії [31].

КПЕК передбачається як центр із портом Гвадара. Головними стрижнями проєкту повинні стати енергетика, транспортна інфраструктура та промислова кооперація. Він має на меті створити альтернативний маршрут транспортування нафти й газу до Китаю та прискорити економічне зростання й розвиток у його віддалених західних регіонах.

КПЕК простягається через територію Кашміру й урочище Шаксгам, яке Пакистан передав Китаю 2 березня 1963 р. Весь регіон Гілгіт-Балтістан, через який проходить шлях, розміщений недалеко від льодовика Сіахен, а також Ладакху, нинішньої точки спалаху конфлікту між Індією та Китаєм. Для Китаю КПЕК є плацдармом у Південній Азії, щоб сприяти ширшому проникненню до Перської затоки. Він також забезпечує морське сполучення з Джибуті й приморськими державами.

Окрім економічних мотивів, Китай прагне використовувати КПЕК для посилення своєї присутності в конфліктогенному регіоні. При цьому в середовищі китайських політиків є прихильники ідеї в перспективі висловити претензії на територію Хунзи, де проживає народність буріші. Висловлюється думка, що якщо внутрішня нестабільність охопить Пакистан у майбутньому, КПЕК надасть Китаю можливість вимагати Хунзу на основі історичних підстав. Через свою географічну близькість Хунза й Китай мають довгу історію соціально-політичних та економічних відносин. Прохід Шовкового шляху через регіон сприяв як економічним відносинам, так і соціальній і культурній близькості з Китаєм. У 1940-х роках обидві сторони намагалися відновити старі відносини, але через нестабільність внутрішньої політичної обстановки та швидкої зміни міжнародного політичного сценарію Китай не міг приділяти достатньо уваги цьому питанню. При цьому треба пам'ятати, що саме населення Хунзи сповідує іслам.

У Пакистані КПЕК розглядають неоднозначно. Передусім, його оцінюють як панацею для хворобливої економіки Пакистану. Дорожні та залізничні мережі, особливо енерготранспортні системи, можуть простягатися до Афганістану, Таджикистану, Киргизії, Казахстану, Росії й навіть до Монголії. Очікується, що проєкт стимулюватиме ослаблений енергетичний сектор Пакистану, причому Китай зобов'язався витратити 35 млрд дол. на будівництво 19 нових електростанцій [31].

Реалізація китайсько-пакистанського економічного коридору зайняла два роки. Про проєкт оголошено під час державного візиту Сі Цзіньпіна до Пакистану у квітні 2015 р. Тоді Пакистан і Китай підписали початкову угоду на суму 46 млрд дол. (близько 20 % річного ВВП Пакистану) [9]. Контракти передбачали будівництво інфраструктурних об'єктів, зокрема автомагістралей і транспортних мереж. Економічний коридор пов'язує Кашгар у Синьцзян-Уйгурському автономному районі Китаю з пакистанським портом Гвадар на березі Ормузької протоки. Загальна довжина економічного коридору від Кашгару до Гвадара становить 2700 км.

Але, всупереч очікуванням, що розвиток проекту КПЕК принесе мир у провінції Белуджистан, китайська присутність, навпаки, спровокувала активізацію націоналістичного руху Белох. Провінція Белуджистан – одна з чотирьох провінцій Пакистану, у якій із 1948 р. триває військовий конфлікт через приєднання до Пакистану частини території белуджів. Конфлікт є етноконфесійним: у Пакистані белуджі, більшість із яких належить до сунітів, чинять опір шиїтам-хазарейцям, які в цьому регіоні становлять меншість. Отже, з набуттям незалежності Пакистану націоналісти-белуджі вимагають незалежності розділеного народу. Тому китайські робітники, яких белуджі вважають одними з винуватців експлуатації природних ресурсів регіону, стали основною мішенню для повстанців. Після низки серйозних інцидентів, таких як напад на готель «Zaver Pearl Continental» у Гвадарі створено Спеціальний підрозділ безпеки, до складу якого входять 9000 пакистанських військових і 6000 спецпризначенців [31].

Натомість Індія не поспішає підтримувати цю ініціативу. Як заявив міністр закордонних справ Індії Сайшанкар, цей проєкт започаткований без консультацій з Індією. Серед причин називається те, що КПЕК проходитиме частинами Джамму та Кашміру, незаконно окупованими Пакистаном і Китаєм та варіант їх об'їзду не розглядається. В Індії також існує побоювання, що КПЕК інтернаціоналізує кашмірський конфлікт. Крім того, на думку індійської сторони, проєкту не вистачає прозорості й він спрямований на просування інтересів Китаю за рахунок фінансування «боргової пастки» [12].

Також існують побоювання, що КПЕК, коли він повністю запрацює, зашкодить економічному зростанню Індії. Викликає стурбованість і перспектива того, що Пакистан стане місцем аутсорсингу – тут концентруватиметься кваліфікована робоча сила, з'являться нові промислові центри, країна зможе стати центром підрядних виробництв. Такий розвиток ситуації може зашкодити експорту Індії в текстильній та інших галузях.

На дипломатичному рівні Індія виступає проти імплементації КПЕК, посилюючи антипакистанську кампанію на регіональному й міжнародному рівнях. Нью-Делі звинувачує Ісламабад і Пекін у «захопленні» частини їхньої території та відкритті маршруту КПЕК через спірні райони Кашміру. У січні 2017 р. прем'єр-міністр Індії Нарендра Моді заявив, що територіальний суверенітет Індії був порушений. Офіційних звинувачень не висувалося, але, виступаючи на той час під час діалогу з Райсини,

індійський лідер наголосив на необхідності поважати суверенітет із метою покращення регіональних зв'язків [12].

Із формального боку, Пакистан є стратегічним партнером Китаю, хоча досвід свідчить, що не варто надмірно покладатись на надійність Пекіну. По-перше, Китай не підтримує позицію Пакистану щодо кашмірського питання. Пакистан хоче вирішити це питання шляхом інтернаціоналізації. Китай, навпаки, поряд зі США та ЄС, вважає, що суперечка повинна вирішуватися двосторонніми переговорами. Ця позиція відповідає позиції Індії. По-друге, під час війни в Кашмірі 1999 р. Пекін не хотів протистояти Індії. По-третє, на переговорах Групи ядерних постачальників 2008 р., що відбулися в рамках Угоди між США та Індією про ядерне паливо для цивільних потреб, Китай проголосував за винятки для Індії. Ця позиція піддана жорсткій критиці в Пакистані. По-четверте, відносини Індії й Китаю значно покращилися з 1990-х років. Двосторонні відносини продовжують характеризуватися напруженістю, що впливає, наприклад, із невирішеності кордону в Гімалаях. Утім, дві країни значно розширили своє політичне та економічне співробітництво за останні роки, наприклад, завдяки участі в групі БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР).

Китай був занепокоєний погіршенням індо-пакистанських відносин у вересні 2016 р. Група бойовиків атакувала табір піхотного батальйону в Урі, що в регіоні Барамулла, в індійському штаті Джамму й Кашмір. Зіткнення тривало кілька годин, загинуло 17 солдатів і чотири бойовики. Представник Міністерства закордонних справ Китаю заявив, що його країна рішуче виступає проти всіх форм тероризму й сподівається, що зацікавлені сторони зможуть вирішити конфлікти шляхом діалогу та переговорів, а також сприятимуть співпраці в боротьбі з тероризмом. Незважаючи на підтримку Пакистану, Китай знову став на бік Індії й засудив бездіяльність керівництва Пакистану. У діалозі з лідерами Індії Китай поступово демонструє дипломатію «м'якої сили» та пропонує йому приєднатися до ініціативи Шовкового шляху. Пекін зосереджує увагу на економічних вигодах для всіх країн регіону й зазначає, що Кашмір без проблем може стати воротами до Центрально-Азійського ринку для Індії [12].

У лютому 2019 р. відносини між Індією та Пакистаном знову погіршилися, що не залишило Китай байдужим. Причиною ескалації конфлікту були теракти в Кашмірі, підконтрольному Індії. Терористична група атакувала військовий конвой, у якому перебували представники індійських резервних військ. У результаті нападу вбито 40 людей, багато поранено та доставлено до лікарні. Відповідальність за напад взяла на себе

терористична група Джайш-і-Мохаммед. На тристоронній зустрічі міністрів закордонних справ Індії, Росії й Китаю міністр закордонних справ Китаю Ван І рішуче засудив прояви тероризму у всіх його формах та відзначено, що особливо важливо знищити центри тероризму й екстремізму. Однак міністр закордонних справ Китаю явно не хотів називати Пакистан спонсором тероризму. Після зустрічі Китай підтвердив зацікавленість у розробці спільної стратегії безпеки для ліквідації осередків тероризму й екстремізму [19].

З іншого боку, Китай активно виступав на стороні Пакистану після відміни Індією в серпні 2019 р. статті 370 Конституції, яка надавала штату Джамму й Кашмір особливий статус. Ця стаття дозволяла штату мати власну конституцію, прапор і права на ухвалення рішень з усіх питань, крім оборони, зв'язку й закордонних справ. Вона також забороняла індійцям з-за меж штату оселятися на постійній основі, купувати землю, обіймати посади в місцевому уряді та отримувати освітні стипендії в Кашмірі. Ісламабад робив численні спроби змусити РБ ООН провести дискусію щодо Кашміру, але не зміг досягти прогресу, поки не вступив Китай. Як постійний член ради та союзник Ісламабаду, Пекін звернувся з проханням про «закриту консультацію» щодо Кашміру. Урешті-решт, Пакистан і Китай не змогли змусити міжнародне співтовариство підтримати їхню позицію щодо Кашміру. У ході консультацій у РБ ООН не вийшло жодної одностайної заяви на користь Пекіну та Ісламабаду і крок до осуду Індії провалився [33].

Водночас реалізація проєкту КПЕК й на рівні китайсько-пакистанських відносин зіткнулася з низкою перешкод і суперечностей. Так, у 2020 р. не відбулося традиційного щорічного засідання Спільного комітету співробітництва КПЕК (СКК). Спочатку причиною стала пандемія COVID-19, але пізніше – розбіжності між двома країнами щодо проєкту залізниці Магістралі 1 (ML-1) та спеціальних економічних зон.

ML-1 – найбільший проєкт КПЕК вартістю 6,8 млрд дол. Пакистан планував отримати на його реалізацію від Китаю кредит у 6 млрд дол. під пільгову відсоткову ставку менше ніж 3 %. Китай же пропонує поєднувати пільгові та комерційні кредити для таких проєктів. Це може значно збільшити сукупну відсоткову ставку для Ісламабада. Китай не хоче позичати гроші на ML-1, тому що Пакистан вже домагався звільнення від боргів і не може надати гарантії їх виплати. Китаю набагато зручніше відкладати платежі або надавати нове фінансування, ніж пропонувати пільгові ставки. Такий підхід надає Пекіну більше важелів впливу й контроль.

Затримка засідання СКК і буксування питання фінансування МЛ-1 ускладнюють ситуацію для Пакистану. На початку 2021 р. Пакистанська залізниця попросила в уряду 69 мільйонів доларів для забезпечення безпеки МЛ-1. Без узгодження СКК із рамками фінансування Китаю, Ісламабаду важко відшукати таку велику суму з огляду на стан економіки та серйозні бюджетні обмеження.

Ще одні розбіжності між Пекіном та Ісламабадом, які затягують засідання СКК, стосуються вільних економічних зон (ВЕЗ). На другому етапі КПЕК, запланованому на 2020–2025 роки, китайські компанії мають розпочати виробництво товарів у Пакистані та експорт звідти. Наразі ж рамки промислового співробітництва для ВЕЗ обмежуються меморандумом про взаєморозуміння без детальних умов. Такі питання, як звільнення від оподаткування та вимоги щодо залучення місцевої робочої сили, не опрацьовані остаточно [19].

Хоча багато спостерігачів зображують діяльність Китаю в Пакистані як односторонню асиметричну дію, ці проекти та зусилля були сформовані складною взаємодією між інтересами китайських гравців та пакистанських політичних й економічних суб'єктів. Пакистанські актори протягом усього процесу відігравали важливу роль, тоді як китайські актори інколи задовольняли ключові вимоги Пакистану.

Так, на обраний маршрут КПЕК вплинула політична позиція Пакистану. Прийняття рішень за географічним маршрутом коридору стало першим свідченням того, що вподобання Пакистану були ключовими у формуванні того, як КПЕК розгортається на місцях. Зокрема, вибір пріоритетності проектів у Сінді та Пенджабі зумовлений тодішнім прем'єр-міністром Навазом Шаріфом та його прагненням домогтися середньострокових успіхів у виборах поряд з інтересами Китаю в розробці проектів у більш економічно розвинених провінціях Пакистану [12].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, Китай є одним із ключових гравців у Південній Азії, здатним впливати на формування геополітичного клімату в регіоні. Незважаючи на задекларовану політику неутручання, він поступово втягується в процес розв'язання конфлікту в Кашмірі. По-перше, статус Китаю в цьому конфлікті визначається історично, а по-друге, Китай прагне досягти своїх геополітичних цілей. Китаю потрібен спокійний Кашмір, який гарантуватиме безпеку китайського логістичного проекту в Пакистані. Шанхайська організація співробітництва може стати ефективною

платформою, де Індія та Пакистан через Китай вирішуватимуть двосторонні суперечки на принципах рівності. Загострення ситуації в Ладакху можна розглядати як певну форму тиску Китаю на Індію за її непоступливість у питаннях підтримку проєкту КПЕК. Водночас кризові моменти, які зараз проявляються в економіці КНР, спроможні кардинально вплинути на наявну ситуацію й внести серйозні корективи в її політику в регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Article 370: China says opposed to Ladakh as Union Territory (2019). *India Today*. URL: <https://www.indiatoday.in/india/story/china-reaction-jammu-kashmir-article-370-1577915-2019-08-06>
2. Foreign Ministry Spokesperson Hua Chunying's Remarks on the Indian Government's Announcement of the Establishment of the Ladakh Union Territory Which Involves Chinese Territory (2019). *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*. URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/t1686549.shtml.
3. Inaugural Address by Prime Minister at Second Raisina Dialogue, New Delhi. January 2017 (2017). *Ministry of External Affairs. Government of India*. URL: https://www.mea.gov.in/Speeches-Statements.htm?dtl/27948/Inaugural_Address_by_Prime_Minister_at_Second_Raisina_Dialogue_New_Delhi_January_17_2017
4. *Pakistani PM: India must face justice for 'terrorism'*. November 2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/pakistani-pm-india-must-face-justice-for-terrorism/2043990>
5. *The boundary agreement between China and Pakistan, 1963*. URL: <https://people.unica.it/annamariabaldussi/files/2015/04/China-Pakistan-1963.pdf>
6. UN Documents for Jammu and Kashmir (2021). *Security Council Report. Independent. Impartial. Informative*. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/jammu-and-kashmir/>
7. Dixit, J., N. (2002). *India-Pakistan in War and Peace*. London and New York: Routledge.
8. Ganguly, Sumit, S., Paul, Kapur (2012). *India, Pakistan, and the Bomb. Debating nuclear stability in South Asia*. New York: Columbia University Press.
9. Ganguly, Sumit (2016). *Deadly impasse. Indo-Pakistani Relations at the Dawn of a New Century*. Cambridge: University Press.
10. Hafeez, Malik (1993). *Dilemmas of National Security and Cooperation in India and Pakistan*. New York: St. Martin's Press.
11. Kumar, S. (2006). *India and Pakistan: Issues in Foreign Relations*. Anmol Publications Pvt. Limited.
12. Adeney, Katharine, Boni, Filippo. How China and Pakistan negotiate (2021). *Carnegie endowment for international peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/2021/05/24/how-china-and-pakistan-negotiate-pub-84592>
13. Filippo, Boni (2017). *Civil-military Relations in Pakistan: An Analysis of Sino-Pakistani Ties, 2001–2016*. Nottingham :University of Nottingham.
14. Filippo, Boni (2021). *Sino-Pakistani Relations: Politics, Military and Regional Dynamics*. London, New York: Routledge. Taylor&Francis Group.
15. Ghulam, Ali (2016). *China-Pakistan Relations: A Historical Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

16. Rosheen, Kabraji (2012). *The China-Pakistan Alliance: Rhetoric and Limitations*. Chatham House.
17. Small, Andrew (2015). *The China-Pakistan Axis: Asia's New Geopolitics*. Oxford: Oxford University Press.
18. Suresh Dr, Chandra (2016). *China-Pakistan Relations: Implications for India*. Vij Books India.
19. Adnan, Aamir. China and Pakistan fall out over Belt and Road frameworks. (2021). *Nikkei Asia*. URL: <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Belt-and-Road/China-and-Pakistan-fall-out-over-Belt-and-Road-frameworks>
20. Fareeha, Sarwar. (2012). *US Factor in Sino-Pakistan Relations*. Lap Lambert Academic Publishing GmbH KG.
21. Tripathi, Devi, Prasad, B., R., Deepak. (2012). *India China Relations: Future Perspectives*. Vij Books India.
22. Zorawar, Daulet, Singh. (2020). *Powershift. India-China Relations in a Multipolar World*. New Delhi: Pan Macmillan.
23. Dinesh, Lei. (2008). *Indo-Tibet-China Conflict*. Delhi: Kalpaz Publications.
24. Sebastian Dr., N. (2011). *Tibet Factor in India-China Relations: A Study with Special Reference to the Tibetan Government in Exile*. New Delhi: Educreation Publishing.
25. Keshav, Mishra. (2004). *Rapprochement Across the Himalayas: Emerging India-China Relations Post Cold War Period (1947–2003)*. Delhi: Kalpaz Publications.
26. Mohan, C., Raja (2012). *From Isolation to Partnership: The Evolution of India's Military Diplomacy*. Singapore: Institute of South Asian Studies.
27. Sushant, Singh. Why China Is Winning Against India. (2021). *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2021/01/01/india-china-himalayas-ladakh-standoff/>
28. Devare, Sudhir, T., Singh, Swaran, Marwah, Reena (2012). *Emerging China: Prospects of Partnership in Asia*. London, New York: Routledge. Taylor&Francis Group.
29. Zhang, Yunling (2008). *China – South Asian Relations: Making New Partnership*. Beijing: Social Sciences Academic Press.
30. Khokhar, Amna, Yousaf. (2011). *China-India Relations and Implications for Pakistan*. Lambert Academic Publishing.
31. Sujan Chinoy. CPEC: China's designs, Pakistan's ambivalence, and India's opposition (2021). *Hindustan Times*. URL: <https://www.hindustantimes.com/opinion/cpec-china-s-designs-pakistan-s-ambivalence-and-india-s-opposition-101611066633406-amp.html>
32. Pang Kelly. The New Silk Road – The Belt and Road Initiative. (2021). *China highlights*. URL: <https://www.chinahighlights.com/silkroad/new-silk-road.htm>
33. Day after Pak letter, China for 'closed consultations' on Kashmir at UNSC. (2020). *Hindustan Times*. URL: <https://www.hindustantimes.com/india-news/on-kashmir-china-asks-for-closed-consultations-at-united-nations/story-EH4sOAvKhIx3S4cZhcZfqJ.html>

THE ROLE OF CHINA IN RELATIONS BETWEEN INDIA AND PAKISTAN

The role of China in the development of relations between India and Pakistan is being considered. The China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) stands out as one of the main ways of cooperation between China and Paki-

stan. It is stated that China has significant influence and ties with the countries of South Asia and can influence on resolving conflicts. In particular, China's role and place in the conflict is determined by its response to the fightings and terrorists' acts by Pakistan and India. China is reacting negatively to these actions, as a third party, of the conflict. Official Beijing has repeatedly insisted on a peaceful settlement of all disputes in its statements, The article also analyzes the attitude of Pakistan and India to China's involvement in the conflict. While Pakistan is certainly not opposed to Chinese support, India opposes any action, and especially does not support the Chinese initiative of the CPEC, as it believes that this economic corridor threatens Indian security in both economic and military-political terms. At the same time, China does not always act consistently, but flexibly responds to the changing situation both in the region and in the middle of the country.
Key words: Pakistan, India, China, conflict, cooperation, CPEC.

Матеріал надійшов до редакції 10.11.2021 р.

УДК 338.48-44(430)

Наталія Коцан,

доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
ORCID ID

Kotsan.natalia@vnu.edu.ua;

Юлія Соловенюк,

студентка 1 курсу магістратури,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Yulia101999@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-90-100

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В НІМЕЧЧИНІ

За сучасних умов сільський зелений туризм у Німеччині є одним із найбільш розвинутих у світі. Успіх цієї галузі тісно пов'язаний з особливостями державного регулювання. Важливим фактором також виступають

організації на державному, регіональному, локальному та сублокальному рівнях. Німеччині притаманна унікальна спеціалізація агроосель. Країна є прикладом успішного подолання кризи сфери туризму, спричиненої пандемією, завдяки стимулюванню сільського зеленого туризму. У статті розкрито сутність явища сільського зеленого туризму як одного з пріоритетних та перспективних напрямів на сучасному етапі розвитку. Досліджено загальний стан сучасного сільського зеленого туризму і його роль у розв'язанні актуальних та невідкладних соціально-економічних проблем, спричинених глобальною пандемією. Показано особливості організації сільського зеленого туризму Німеччини. Доведено, що державні, регіональні та локальні організації стимулюють розвиток галузі. Наголошено на позитивних і негативних моментах регулювання цієї сфери. На прикладі Німеччини зроблено висновок, що сільський зелений туризм є невід'ємним атрибутом життя сучасного суспільства, а також вагомим фактором розвитку депресивних сільських територій, тому держава, що зацікавлена в розвитку туризму й економіки загалом, має створювати сприятливі умови для цієї галузі.

Ключові слова: сільський зелений туризм; Німеччина; регулювання; організація; розвиток села; агрооселя.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Роль туристичної індустрії за останні десятиліття значно зросла, адже сьогодні туризм є не лише способом відпочинку й проведення дозвілля, а й одним із вагомих джерел поповнення бюджетів регіонів. Одночасно з розвитком туристичної галузі сформувалися нові форми туризму, які з часом зайняли свої ніші на туристичному ринку. Однією з форм туризму є сільський зелений туризм – напрям у туристичній галузі, що відкриває перспективи для розв'язання низки проблем розвитку сільських територій [7].

Можливість задоволення туристично-рекреаційних потреб переважно міського населення, що проживає в умовах урбанізованого середовища, у районах зі складною екологічною ситуацією, зумовила помітний інтерес до сільського зеленого туризму. Тому вивчення сутності сільського зеленого туризму, дослідження його сучасного стану та організаційних форм, виявлення проблем і формування заходів для їх вирішення на прикладі Німеччини зумовлюють актуальність цього дослідження й потребують поглиблених наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку сільського зеленого туризму стосуються роботи багатьох науковців і

практиків. Для написання статі ми використали матеріали провідних дослідників галузі сільського зеленого туризму М. Й. Рутинського, Ю. В. Зінько, Т. О. Коберніченко, В. П. Васильєва, В. Ф. Кифяка, О. В. Заставецької, І. Г. Денисюк, С. П. Кузика, Г. Б. Головка, Н. Є. Кудли, Т. Ю. Лужанської, В. П. Васильєва, П. А. Горішевського та ін. Особливу увагу приділено працям М. Й. Рутинського і Ю. В. Зінько, у яких висвітлено сільський зелений туризм як окрему форму рекреаційної діяльності та описано європейський досвід організації сільського зеленого туризму [7; 8]. Організаційно-економічні й екологічні аспекти діяльності агротуристичних господарств розглянуто в працях Н. Є. Кудли [2] Проте активний розвиток цих видів туризму вимагає продовження досліджень їхніх особливостей.

Мета роботи – дослідження особливостей організації та регулювання сфери сільського зеленого туризму в Німеччині.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За визначенням експертів ВТО [9], сільський зелений туризм – найдинамічніший сектор світового туристичного господарства. Сільський зелений туризм – це проведення вільного часу в сільському середовищі, якому притаманна відповідна забудова, сільський побут, мальовничий ландшафт і т. ін. Туристичні заняття у вигляді пішохідних і кінних прогулянок, спортивних й оздоровчих подорожей (навіть полювання та рибальство) відбуваються в сільській місцевості серед живої зеленої природи. Це діяльність, поєднана із сільськогосподарськими роботами, знайомством із життям невеликих поселень, пішими екскурсіями, вивченням флори й фауни, заняттям річковим спортом і т. ін. [8]. Послуги сільського зеленого туризму надаються в сільських (зелених) садибах, фермерських господарствах, а також в особистих селянських господарствах.

У Німеччині, незважаючи на потужну підтримку з боку держави і Європейського Союзу, проблеми села залишаються до кінця нерозв'язаними. Це й укрупнення агробізнесу, і високий рівень безробіття (особливо серед жінок, до 30 %), і міграція працездатного населення із сіл, і низький рівень доходу, зміна зовнішнього вигляду сіл, утрата «сільської філософії». Сільський туризм дає імпульс розвитку сільських регіонів за рахунок створення нового специфічного сектору економіки, допомагає зупинити деградацію сільських регіонів, розвивати інфраструктуру села, зберегти й відтворити культурну спадщину, самобутність регіонів;

передбачає проживання та відпочинок у сільській місцевості, знайомство із сільськогосподарським виробництвом, ремеслами й промислами.

Туристи в Німеччині все частіше вибирають екотуризм, оскільки люди замислюються про необхідність захисту навколишнього середовища. Цей вид туризму ще називають м'яким туризмом. Популярнішими стають відпустку без автомобілів і біоготелі. Готелі, підтримують розвиток м'якого, екологічного туризму, змінили обладнання з метою економічного енерго- й водоспоживання [7].

У Німеччині сільський зелений туризм розглядається в рамках концепції «сталого розвитку» сільської місцевості та курується Міністерством сільського господарства, що сприяє сталому розвитку цієї галузі.

Німеччина має давні традиції сільського туризму (який називається тут найчастіше, у дослівному перекладі, «відпочинок на фермі»). Для німецької моделі характерне проживання й харчування в будинку фермера, а також заняття сільськогосподарською діяльністю (робота на полях, догляд за худобою). [2]

Агрооселі в Німеччині поділяються на такі категорії, як:

1. «Відпустка на сільському подвір'ї» – агрооселя, де функціонує сільське господарство, пропонується ознайомлення з тваринами, садибою, тобто сільським способом життя.

2. «Туризм у сільському господарстві» – це агрооселя без сільського подвір'я з тваринами, але якій притаманний близький до навколишнього середовища характер.

3. «Сільські пансіонати» – поділені на категорії, які застосовують і для готелів – це агрооселя в сільській місцевості, що не передбачена для активного відпочинку на природі. [1]

Важливим є факт існування в країні спеціалізації сільських садиб (агроосель), згідно з якою вони розподілені на шість категорій, для кожної з котрих розроблено спеціальний знак [1]: Bauernhof – селянська/фермерська садиба, Erlebnishof – пригодницька садиба, Fischerhof – рибна садиба, Obsthof – фруктові садиба, Reiterhof – кінна садиба та Winzerhof – винна садиба.

У Німеччині існує багато організацій, які активно займаються підтримкою й розвитком цього виду туризму на всіх рівнях.

На державному рівні за розвиток сільського туризму, як і всього туризму загалом, відповідає Міністерство навколишнього середовища, охорони природи і ядерної безпеки, а також Міністерство економіки. [5]

На регіональному рівні діють дослідні інститути, котрі займаються дослідженням стану, перспектив і ринку сільського туризму в землях (у складі Міністерства сільського господарства й лісництва).

На локальному рівні – у кожному районі діють інформаційні центри туризму при районних адміністраціях, які надають інформацію на своїх офіційних WEB-сторінках про туризм у районі, приділяючи багато уваги й сільському туризму. Розвиток інтернету дуже сприяв поширенню та популяризації сільського туризму, зараз десь близько половини потенційних туристів у Німеччині отримують інформацію про відпочинок і замовляють місця саме через інтернет. Існує багато фірм й організацій, що рекламують сільський туризм лише в інтернеті, тобто не маючи мережі офісів. [5]

Дуже важливою організацією для фермерів-надавачів послуг сільського зеленого туризму є відділ домашнього господарства в сільськогосподарській службі району. Цей відділ є інформаційним, консультаційним та освітнім центром для власників агроосель. Через нього проходить також державна підтримка фермерів (наприклад видача пільгових кредитів). Більшість власників агроосель вважають, що саме ця організація є однією з найбільш дієвих і потрібних у цій сфері [3].

Найпотужнішими організаціями в цій сфері є Німецьке сільськогосподарське товариство (16 000 членів) та Асоціація «Відпочинок на фермі» (2500 ферм). Загальну схему основних державних і недержавних організацій, які займаються питаннями сільського туризму на різних рівнях, показано в табл.1 (на прикладі Тюрингії).

На сублокальному рівні діють лише недержавні організації – подібні до локальних центрів туристичні інформаційні служби, які є набагато ефективнішими в галузі промоції сільського туризму та його реклами. Найчастіше це приватні публічні організації, членами яких є фермери, котрі платять щорічні внески – досить високі, близько 200 євро, інтереси яких у галузі сільського туризму представляють товариства [3].

Таблиця 1

Загальна схема взаємодії організацій сільського зеленого туризму Німеччини на різних рівнях (на прикладі Тюрингії)

Державні організації	Національний рівень		Недержавні організації
	Міністерство економіки; Міністерство сільського господарства;	Асоціація фермерів; Німецьке сільськогосподарське товариство; Головний офіс сільського туризму; Приватні комерційні організації;	

Закінчення таблиці 1

Державні організації	Регіональний рівень		Недержавні організації
	Міністерство економіки, транспорту та технологій Тюрингії; Міністерство сільського господарства і лісівництва Тюрингії; Міністерство регіонального розвитку та екології Тюрингії;	Асоціація фермерів; Німецьке сільськогосподарське товариство; Головний офіс сільського туризму; Приватні комерційні організації;	
	Локальний рівень		
	Сільськогосподарська служба (відділ домашнього господарства); Туристична адміністрація в районі й гемайнді.	Філія асоціації «Відпочинок на фермі»; Приватні комерційні організації; Групи самопомогои фермерів.	

Найпотужнішими є такі три організації в Німеччині, відомі на всю країну й поза її межами:

1. Німецьке сільськогосподарське товариство – засноване ще в 1885 р., має близько 15 тис. членів, займається всіма аспектами сільського господарства, але велику сферу діяльності становить саме сільський туризм. Проводить також сертифікацію сільських осель за своїми критеріями.

2. Асоціації «Відпочинок на фермі» є відділами загальної Асоціації фермерів Німеччини й займаються винятково питаннями сільського туризму. У Тюрингії ця асоціація є надзвичайно відомою та потужною (2 тис. ферм є її членами).

3. Головний офіс сільського туризму відзначається тим, що інформація про агрооселі для користувачів є платною й більш відомою в північних та центральних регіонах Німеччини [6].

Між усіма організаціями існує певна конкуренція, яку можна вважати корисною, оскільки вона стимулює організації покращувати якість послуг і реклами. Багато дрібних організацій, які займаються рекламою сільського туризму, існують в інтернеті. Найчастіше вони провадять свою діяльність лише онлайн і не мають мережі офісів. Деякі з них досить великі й відомі.

Деякі такі організації презентують якийсь неадміністративний регіон (наприклад рекламують сільський туризм в Альпах).

Громадськими організаціями в галузі сільського туризму також можна назвати самостворювані групи самодопомоги. Вони найчастіше утворюються на локальному рівні із самих фермерів, які пропонують сільський туризм, обмінюються досвідом і надають консультації. Конкуренції при цьому не виникає, бо серед фермерів панує атмосфера підтримки й співробітництва (наприклад направляють один до одного відпочивальників, коли їхня власна оселя вже зайнята) [6].

Загалом, потрібно відзначити, що мережа організації сільського туризму є справді різноманітною й широкою, тому ані реклама, ані консультації з питань такої діяльності не є проблемними. Можна припустити, що ефективність діяльності недержавних організацій визначається тим, що вони отримують реальний прибуток від своєї діяльності.

Основними позитивними моментами державного регулювання сільського зеленого туризму Німеччини є:

1) чітке визначення й розмежування двох типів сільського туризму як діяльності: підприємницької та підсобного господарства: при наданні до восьми ліжок діяльність ферми вважають підсобною, а понад восьми ліжок – підприємницькою. Ці типи діяльності, відповідно, по-різному оподатковуються;

2) наявність страхувань, які захищають права та майно господарів і туристів. Такі страхування укладають майже всі підприємства сільського зеленого туризму, оскільки платежі в них є не надто високими, порівняно з витратами у випадку непередбачуваної ситуації;

3) розумна податкова політика. Для господарів існує неоподаткований мінімум прибутку від сільського туризму (близько 24 000 євро на рік), що стимулює розвиток маленьких агроосель і приваблює стартапи;

4) контракт, який захищає права й обумовлює обов'язки господаря та туристів. Він укладається обов'язково зі всіма туристами, навіть якщо вони приїхали лише на один день;

5) правова консультація, яку можна отримати під час реєстрації агрооселі й під час діяльності. Консультацію надають у місцевому відділі сільського господарства, який займається питаннями сільського туризму [5].

У Німеччині взагалі не існує закону або законодавчого документа про сільський зелений туризм, тобто, ця діяльність є настільки визначеною й

сформованою, що виникає мало суперечливих запитань у цій галузі. Однак негативним моментом, є те, що Законодавчі акти в галузі сільського туризму зосереджені лише на окремих аспектах регулювання діяльності цього типу (підприємницька чи підсобне господарство), регулювання забудови, харчової та гігієнічної безпеки тощо.

Загалом у Німеччині досить мала частина так званого «чорного» й «сірого» ринку послуг сільського зеленого туризму (близько 10–15 %). Господарі почуваються спокійно та захищено, коли діють легально. Це пояснюється добре розробленим і прозорим механізмом реєстрації й ведення такого бізнесу, хоча велику роль відіграє також багаторічний накопичений досвід у цій галузі [4].

Зважаючи на кризу, спричинену пандемією, яка найбільш негативно відобразилася на туризмі, уряди багатьох країн намагаються стимулювати національну туристичну галузь, яка в різних європейських країнах становить від 9 до 23 % ВВП. Так, згідно з доповіддю МБРР, уряд Німеччини запровадив бюджетне стимулювання туристичної галузі, доходи якої в країні становлять 23 % ВВП. Зокрема, на пряму рекапіталізацію з метою забезпечення платоспроможності компаній виділено 100 млрд євро, на підтримку ліквідності турфірм – 400 млрд євро, на рефінансування галузі – 100 млрд євро. Крім того, запроваджено відтермінування податкових платежів та скорочення авансових податкових платежів, корпоративних податків і податків на торгівлю, скасовано правозастосовні заходи/штрафи у випадках прострочки з оплати, а також авансові платежі податку на прибуток, корпоративний податок на прибуток і податок на торгівлю. Для підтримки ринку зайнятості німецький уряд розширив доступ до короткострокової допомоги в разі втрати роботи, збільшив дотації для програми виплат на утримання дитини для батьків із низьким рівнем доходів, спростив формальності для підтримки найманих працівників і розширив програми компенсації соціальної допомоги. Зазначимо, що в цьому випадку інформаційною базою слугували статистичні відомості, які були оприлюднені Всесвітньою радою з туризму та подорожей (WTTC) [10] і Німецьким туристичним союзом [11].

Отже, сільський зелений туризм позитивно впливає на відродження, збереження й розвиток місцевих народних звичаїв, промислів, пам'яток історико-культурної спадщини, а також є стимулювальним фактором економіки, особливо в кризовий період. Зелений туризм переслідує головну мету – сформувати новий туристичний продукт, який виходить

за рамки традиційного уявлення про туристичну пропозицію і який би враховував природне середовище, історико-культурну специфіку регіонів, а також давав змогу істотно урізноманітнити традиційні пропозиції у сфері туризму.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, у процесі проведеного дослідження окреслено особливості організації сільського зеленого туризму Німеччини, а саме традиції облаштування агроосель та активне відтворення життя сільських жителів у садибах. З'ясовано, що державні, регіональні та локальні організації стимулюють розвиток галузі.

Можна стверджувати, що державне регулювання сфери сільського зеленого туризму в Німеччині чинить позитивний вплив на розвиток галузі. Загалом обґрунтовано, що позитивний вплив розвитку зеленого туризму полягає в таких положеннях: підвищення рівня зайнятості населення у сфері обслуговування та сфері послуг; зростання добробуту сільського населення; нагромадження державного бюджету; залучення інвестиційних ресурсів; розвиток підприємницької діяльності тощо.

Отже, розвиток сільського зеленого туризму має значні перспективи, адже Німеччина забезпечена природними, рекреаційними ресурсами, що сприятиме розвитку економіки сільських регіонів, розв'язанню соціальних проблем.

Можна зробити висновок про те, що сільський зелений туризм Німеччини перебуває на дуже високому рівні, розвивається разом зі світовими тенденціями й напрямками, але водночас має свою специфіку. Досвід Німеччини свідчить, що держава, котра зацікавлена в розвитку туристичної галузі, повинна створювати умови для цієї галузі як усередині країни, так і за кордоном, при цьому державне фінансування спрямовуватиметься не лише на рекламні заходи, але й на дослідження ринку, інформування та освіту працівників туристичної індустрії, яка повинна відповідати загальносвітовим стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильєв, В. П. (2009). Світовий досвід організації сільського туризму: метод. рек./ Горішевський П. А., Зінько Ю. В., Рутинський М. Й. Одеса, 56 с.
2. Кудла, Н. Є. (2015). Сільський туризм: основи підприємництва та гостинності. Київ: ЦУЛ, 2152 с.

3. Парфіненко, А. Ю. (2013). *Особливості формування та реалізації туристичної політики держави: міжнародний, національний, регіональний досвід*: монографія / кол. авт., за ред. А. Ю. Парфіненка. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 280 с.
4. Пилипенко, Г. М., Прушківська, Е. В., Кусакова, Ю. О. *Компаративний аналіз розвитку зеленого туризму України та світі*. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2016/3/EV20163_145-153.pdf
5. Посохов, І. С. (2015). Історія розвитку туризму у Німеччині: досвід для України. *Гілея: науковий вісник*, 99, с. 56–60, URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24171458>
6. Пугач, Н. А. (2014). Інформаційно-консультаційне забезпечення розвитку сільського туризму. *Економіка АПК*, 9, с. 62–68.
7. Рутинський, М. Й., Зінько, Ю. В. (2006). *Сільський туризм*. Київ: Знання, 271 с.
8. Рутинський, М. Й., Зінько, Ю. В. (2008). *Зелений туризм*. Київ: Знання, 271 с.
9. *The Gulf Cooperation Council (GCC) Outbound Travel Market with Special Focus on Europe as a Tourism Destination: Всесвітня туристична організація (UNWTO)*. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284420131>
10. *Travel and Tourism, Economic impact 2020, Germany, WTTC*. URL: <https://wtcc.org/Portals/0/Documents/Press%20Releases/Germany%20looks%20set%20to%20lose%2038%20billion%20from%20missing%20tourists%20and%20visitors%20due%20to%20pandemic%20says%20WTTC.pdf?ver=2020-10-26-143856-420>
11. *Zahlen-Daten-Fakten 2020, Deutscher Tourismusverband*. URL: <https://www.deutschertourismusverband.de/service/coronavirus/dtv-forderungen.html>

RURAL GREEN TOURISM ORGANIZATIONAL AND REGULATION FEATURES IN GERMANY

Today rural green tourism in Germany is one of the most developed in the world. The success of this industry is closely linked to the government regulation peculiarities. Organizations at the state, regional, local and sub-local levels are also an important factor. Germany has a unique specialization of agrohouses. The country is an example of successful tourism crisis overcoming caused by the pandemic by promoting rural green tourism. The article reveals the essence of the rural green tourism phenomenon as one of the priority and promising areas at the present stage of development. The general state of modern rural green tourism and its role in solving urgent and urgent socio-economic problems caused by the global pandemic are studied. Features of the organization of rural green tourism of Germany are shown. It is proved that state, regional and local organizations stimulate the development of the industry. The positive and negative aspects of the regulation of this sphere are emphasized. The example of Germany concludes

that rural green tourism is an integral attribute of modern society, as well as an important factor in the development of depressed rural areas, so the state, interested in tourism and the economy in general, should create favorable conditions for this industry.

Key words: Rural green tourism; Germany; regulation; organization; rural development; agro-village.

REFERENCES

1. Vasiliev, V. P., Gorishevsky, P. A., Zinko, Yu. V., Routine, M. Y. (2009). *World experience in the organization of rural tourism: guidelines*. Odessa, 56 p.
2. Kudla, N. E. (2015). *Rural tourism: the basics of entrepreneurship and hospitality*. Kyiv: TsUL, 152 p.
3. Parfinenko, A. Yu. (2013). *Peculiarities of formation and realization of tourist policy of the state: international, national, regional experience: monograph / col. ed., ed. A. Yu. Parfinenko*. Kharkiv: VN Karazin KhNU, 280 p.
4. Pylypenko, G. M., Prushkivska, E. V., Kusakova, Y. O. *Comparative analysis of the development of green tourism in Ukraine and the world*. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2016/3/EV20163_145-153.pdf
5. Posokhov, I. S. (2015). History of tourism development in Germany: experience for Ukraine. *Gileya: scientific bulletin*, 99, p. 56–60. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24171458>
6. Pugach, N. A. (2014). Information and consulting support for the development of rural tourism. *Economics of agro-industrial complex*, 9, p. 62–68.
7. Rutinsky, M. J., Zinko, Y. V. (2006). *Rural tourism*. Kyiv: Znannia, 271 p.
8. Rutinsky, M. J., Zinko, Y. V. (2008). *Green tourism*. Kyiv: Znannia, 271 p.
9. The Gulf Cooperation Council (GCC). *Outbound Travel Market with Special Focus on Europe as a Tourism Destination: World Tourism Organization (UNWTO)*. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284420131>
10. *Travel and Tourism, Economic impact 2020, Germany, WTTC*. URL: <https://wttc.org/Portals/0/Documents/Press%20Releases/Germany%20looks%20set%20to%20lose%2038%20billion%20from%20missing%20tourists%20and%20visitors%20due%20to%20pandemic%20says%20WTTC.pdf?Ver=2020-10-26-143856-420>
11. Zahlen-Daten-Fakten 2020, *Deutscher Tourismusverband*. URL: <https://www.deutschertourismusverband.de/service/coronavirus/dtv-forderungen.html>

Матеріал надійшов до редакції 05.12.2021 р.

УДК [327+355]:(477+71)

Оксана Пікулик,

кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID 0000-0002-0990-3578

pikulyk.oksana@vnu.edu.ua;

Катерина Клімчук,

студентка 1 курсу магістратури,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

klimchuk.kateryna2020@vnu.edu.ua,

DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-101-114

УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКЕ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В КОНТЕКСТІ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

У статті досліджено українсько-канадське співробітництво у військово-політичній та безпековій сферах на сучасному етапі. Проаналізовано найважливіші особливості та чинники формування двосторонніх українсько-канадських відносин на попередніх етапах і їх вплив на сучасне співробітництво. Виявлено фактори, які впливають на розвиток відносин між Україною та Канадою, серед яких головним визначено військовий конфлікт на Сході України. Здійснено аналіз основних тенденцій та особливостей безпекового й військового співробітництва України та Канади на двосторонньому й міжнародному рівні в контексті сучасних загроз національній безпеці України. Окреслено специфіку українсько-канадських відносин у рамках співпраці з НАТО.

Відзначено, що Канада є надійним союзником та одним із найбільших партнерів України у світі, яка регулярно надає фінансову, політичну, гуманітарну, військово-технічну та іншу допомогу. У контексті аналізу загроз національній безпеці України відзначено, що Канада гостро засуджує агресивну політику Російської Федерації проти України та активно підтримує нашу державу на шляху євроатлантичної інтеграції. Виявлено, що державна політика України у воєнній сфері, відповідно до Стратегії воєнної безпеки України, спрямована на забезпечення

достатніх оборонних спроможностей держави. Визначено та описано основні аспекти канадської військово-технічної допомоги Україні, зокрема проведення тренувальних та навчальних операцій і місій, надання військово-технічної допомоги Збройним силам України. Обґрунтовано, що розвиток політичного й безпекового співробітництва України й Канади є пріоритетним напрямом політики для обох сторін. Відзначено, що ця співпраця у військово-політичній та оборонній сферах сприяє підвищенню ефективності дій Збройних сил України й зміцненню її оборонного потенціалу.

***Ключові слова:** Україна; Канада; військово-політичне співробітництво; загроза національній безпеці; особливе партнерство.*

1. ВСТУП

Постановка проблеми. На початку 90-их років минулого століття для України як для держави, яка щойно здобула незалежність, важливим завданням було побудувати надійні міжнародні зв'язки з іншими державами та закріпити свою позицію як повноцінного гравця на міжнародній арені. Як відомо, Канада перша з-поміж західних країн визнала незалежність України в грудні 1991 р. та встановила з нею дипломатичні відносини. Із тих пір зв'язок між державами ставав усе міцнішим, співпраця поглиблювалась і згодом відносини набули статусу особливого партнерства. На сучасному етапі в умовах зростання загрози безпеці України з боку Російської Федерації, співробітництво України й Канади у військово-політичній та безпековій сферах набуває особливої актуальності.

Канада від початку встановлення відносин підтримувала демократичні перетворення в Україні і її прагнення до європейської та євроатлантичної інтеграції, а також надавала значну допомогу в проведенні політичних реформ. Після незаконної анексії Криму й початку військової агресії на Сході України Канада виявила активну підтримку нашої держави на міжнародному рівні, стала однією з перших країн, які ввели санкції проти Росії. Крім того, сьогодні Канада входить у список держав, котрі надали найбільшу допомогу Україні в умовах кризи, уключаючи політичну, фінансову, військово-технічну й гуманітарну.

Ураховуючи той факт, що Канада є надійним союзником та партнером для України, співробітництво з нею є дуже важливим аспектом протистояння сучасним загрозам безпеці з боку Росії та відновлення стабільності в регіоні. Тому тема дослідження українсько-канадських

військово-політичних відносин є надзвичайно важливою й актуальною сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні вчені завжди приділяли значну увагу темі розвитку й налагодження двосторонніх відносин між Україною та Канадою. Серед них – експерти з міжнародних відносин, історики, політики, соціологи й інші. Утім, їх кількість помітно зросла від часів початку збройного конфлікту на Сході України. Значну увагу в цих роботах приділено дослідженню саме військово-політичного, безпекового та військово-технічного співробітництва України й Канади.

Серед робіт українських учених, які досліджували тематику становлення й розвитку міждержавного співробітництва України з Канадою, варто приділити увагу працям С. Апатова [1], Е. Барана [2] та М. Дойчика [6] й ін.

У публікаціях Н. Конон та А. Скребнєвої [7], Г. Перепелиці [12], Н. Романюк [15] висвітлено сучасний стан двосторонніх відносин між Україною та Канадою, у тому числі у військово-політичній й військово-технічній сферах. Питання щодо військово-політичного співробітництва України відображено також у наукових роботах М. Бессонової [3], [4], В. В. Михайлюка та В. П. Михайлюка [10], М. Статкевича [13], М. Рабінович [18], В. Кравченко [8] та ін.

Мета статті – аналіз стану українсько-канадського військово-політичного співробітництва в контексті сучасних загроз національній безпеці України, визначення особливостей співпраці в цій сфері та їх значення в умовах російської військової агресії проти України.

Методика дослідження. У процесі дослідження українсько-канадських військово-політичних відносин використано відповідні наукові методи, зокрема історичний і порівняльно-історичний, хронологічний, метод узагальнення та описовий для відображення певних закономірностей у розвитку відносин, їх перебігу в загальній ретроспективі.

Історичний метод дає змогу дослідити появу, формування й розвиток подій і процесів у хронологічній послідовності з метою виявлення зв'язків, закономірностей та суперечностей. Використання історичного й порівняльно-історичного методів було визначальним під час виконання дослідження. Ці методи застосовано для відслідковування генеалогії, розвитку проблеми дослідження, спостереження динаміки досліджуваного об'єкта, а також вивчення наукової думки, що стосується українсько-канадських відносин.

У процесі написання статті використано також хронологічний метод, що дало змогу дослідити деякі особливості розвитку співробітництва України й Канади у військово-політичній сфері в хронологічній послідовності. Ще одним науковим методом, який використано в процесі роботи, є метод узагальнення, який дає змогу виокремити загальні ознаки та властивості групи об'єктів і здійснити перехід від одиничного до загального. У процесі виконання цього дослідження метод узагальнення використаний із метою підсумовування інформації із наукових джерел. Описовий метод застосовано для виділення одиниць аналізу досліджуваних об'єктів із подальшим усеохопним їх вивченням й інтерпретацією.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Канада стала першою західною країною, яка визнала незалежність України в 1991 р. і цим виявила підтримку нашої держави в процесі відродження її державності на міжнародній арені. Відтоді відносини між Україною та Канадою почали активно розвиватись та поглиблюватися. Важливим фактором для формування тісних відносин між державами стали історико-культурні зв'язки, які поєднують держави вже протягом декількох століть, і наявність значної української діаспори в Канаді.

На сьогодні між Україною та Канадою сформувалися тісні відносини, які отримали статус особливого партнерства. Проте абсолютно нового значення двосторонні відносини, зокрема у сфері військово-політичного співробітництва, набули після незаконної анексії Криму Росією й початку воєнних дій на Сході України. Адже військова агресія з боку Росії стала однією з найбільших загроз національній безпеці країни. У цих умовах Канада стала одним із головних міжнародних союзників України, а подальший розвиток партнерства з Канадою є пріоритетним напрямом зовнішньополітичної діяльності нашої держави.

Відповідно до положень Стратегії національної безпеки України, у контексті окреслення основних загроз, пріоритетними напрямами політики нашої держави є посилення оборонних і безпекових спроможностей, зміцнення міжнародної підтримки України та ефективне використання міжнародної допомоги. Також важливим для України є збереження консолідованого міжнародного політичного, економічного й правового тиску на агресора [17]. Канада, співпрацюючи з Україною, має можливість підкреслити свій статус активного та впливового міжнародного актора, для якого важливим є мирне вирішення конфліктів і забезпечення міжнародної

безпеки. Співробітництво між Україною та Канадою ґрунтується на спільних цінностях й інтересах, у тому числі це захист прав людини, гарантування безпеки та територіальної цілісності [2].

За роки співпраці Україна та Канада підписали безліч угод і меморандумів про взаєморозуміння, які охоплюють широкий спектр галузей. Документом, який завірив підтримку Канадою всебічного розвитку України та важливість двосторонньої співпраці країн для забезпечення стабільності та процвітання у світі стала Декларація «Про особливе партнерство», підписана в 1994 р. та поновлена у 2001 р. й у 2008 р. Підписання «Дорожньої карти українсько-канадських відносин» у 2009 р., стало ще одним важливим кроком на шляху розвитку відносин України та Канади. Тоді обидві держави виявили взаємне бажання поглиблювати двостороннє співробітництво, у тому числі в галузях політики й безпеки. Крім того, у підписаному документі Канада підтвердила підтримку вступу України до НАТО й зобов'язалася працювати спільно з Україною та країнами-членами Альянсу для досягнення цієї мети.

Зі сторони канадського керівництва неодноразово лунали твердження про те, що ні одну із західних держав не поєднує більше зв'язків з Україною, ніж Канаду, яка підтримує суверенітет України, тобто її право самостійно приймати рішення й визначати власну долю без зовнішнього втручання. Важливо також згадати те, що Канада була однією з перших країн Великої сімки, яка почала розвивати політичний діалог з Україною та допомагала нашій державі затвердити статус рівноправного учасника міжнародного співтовариства [9].

Починаючи з 1991 р., уряд Канади активно підтримував зусилля нашої держави з розбудови демократичного суспільства, проведення політичних реформ і прагнення до європейської та євроатлантичної інтеграції. Канада інвестувала значні дипломатичні й фінансові ресурси на підтримку демократичних перетворень в Україні. Особливо посилення цих зусиль спостерігалось у період Помаранчевої революції у 2004 р. Тоді Канада відправила своїх спостерігачів, які допомагали забезпечити справедливі президентські та парламентські вибори в Україні й сприяли розвитку громадянського суспільства в Україні [4].

Коли офіційний Київ відмовився підписати Угоду про асоціацію з ЄС, Канада миттєво відреагувала, скасувавши зустріч тогочасного Голови Верховної Ради України з головою Конгресу українців Канади, адже вважала європейську та євроатлантичну інтеграцію невід'ємною складовою частиною демократичних процесів в Україні. Негативною була

реакція Канади й на силовий розгін мирних акцій протесту на Майдані Незалежності в Києві в ніч на 30 листопада 2013 р. Канадський уряд засудив дії тогочасної української влади, акцентуючи увагу на тому, що вона знехтувала свободою слова та свободою зібрань, які є фундаментальними принципами демократії.

Після подій 2013–2014 рр., а саме Революції гідності, незаконної анексії Криму й подальшої військової агресії з боку Російської Федерації, відносини між Україною та Канадою зазнали суттєвих змін. Агресивна політика Росії поставила під загрозу міжнародну безпеку й стабільність у регіоні. Така ситуація суттєво вплинула на розвиток військово-політичного співробітництва України та Канади. Очевидною була зміна акцентів у відносинах, ефективне співробітництво тепер полягало в забезпеченні необхідної політичної, дипломатичної, безпекової й військово-технічної підтримки української сторони з боку Канади, особливо зважаючи на чітку позицію Канади, яка визнала Росію агресором [11].

Канада підтримує суверенітет і територіальну цілісність України, не визнає незаконної анексії Криму та засуджує політику РФ проти України. Канадські урядовці неодноразово оприлюднювали офіційні заяви, які підтверджували позицію Канади [5]. Серед канадських високопосадовців, які висловлювали офіційну підтримку територіальної цілісності України, колишній прем'єр-міністр Канади С. Гарпер і нинішній прем'єр-міністр Дж. Трюдо, міністри закордонних справ Х. Фріленд, Ф.-Ф. Шампань і чинний Марк Гарно та інші високопоставлені особи. Публічна міжнародна підтримка офіційною Оттавою українських позицій відіграє важливу роль у процесі відстоювання українських національних інтересів як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Після початку кризи активно почали розвиватися міжвідомчі контакти між державами, у тому числі між зовнішньополітичними установами. У парламенті Канади активно функціонує міжпарламентська група дружби «Канада–Україна» [5].

Канада однією з перших запропонувала політичні й економічні санкції проти Росії. У 2014 р. Канада запровадила, а пізніше – неодноразово розширювала економічні та політичні санкції проти Росії. Персональні санкції введені проти широкого кола осіб, причетних до порушення територіальної цілісності України, серед яких – ряд російських осіб, представники так званих «ДНР» і «ЛНР» і лідери сепаратистів. Крім того, запроваджені масштабні санкції проти підприємств банківської сфери, оборонно-промислового та паливно-енергетичного комплексів Російської Федерації. Із 2015 р. Канада також увела заборону на здійснення торговельних й інвестиційних операцій з незаконно окупованим Кримом.

Помітною зміною у відносинах України та Канади стала активізація двостороннього діалогу на найвищому й високому рівнях. Президент України П. Порошенко здійснив офіційний візит до Канади у 2014 р. і робочий візит у 2017 р. У 2014 та 2015 рр. Україну тричі відвідав Прем'єр-міністр Канади С. Харпер, а у 2016 р. – новий Прем'єр-міністр Джастін Трюдо. Крім особистого висловлення підтримки нашої держави, метою візиту Прем'єр-міністра Канади в Україну також було підписання угоди про Зону вільної торгівлі між країнами, переговори про створення якої велися з 2009 р. Угода є не лише важливим економічним чинником, але й потужним політичним фактором підтримки нашої держави в нинішній напруженій ситуації [9]. Проведені переговори, які відбувалися в умовах російської агресії, окупованого Донбасу й анексованого Криму, продемонстрували зацікавленість українського та канадського урядів у поглибленні політичної, військової й інших сфер співпраці.

Канада активно підтримує демократичні зміни в Україні після перемоги Революції гідності, політично, фінансово та технічно сприяючи проведенню важливих реформ у нашій державі. Канадська допомога Україні спрямована на підтримку реформ, пріоритетними з яких визнано конституційну, виборчу, судову, антикорупційну й реформу децентралізації [3]. У 2019 р. Канада організувала третю Міжнародну конференцію з питань реформ в Україні, зібравши українських партнерів із 37 країн світу, щоб підтримати процес реформування та євроатлантичну інтеграцію України [14].

Близькі відносини між Україною й Канадою сформувалися також в оборонній сфері. Державна політика України у воєнній сфері, відповідно до Стратегії воєнної безпеки України, спрямована на забезпечення достатніх оборонних спроможностей держави, які в поєднанні з консолідованим міжнародним тиском на Російську Федерацію зможуть сприяти стримуванню подальшої ескалації збройної агресії проти України, а також забезпечити відновлення її територіальної цілісності [16]. Тому співпраця з Канадою в оборонній сфері набула ще більш стратегічного значення з погляду забезпечення національної безпеки. Із 2014 р. у зв'язку з подіями на Донбасі та в Криму співпраця в цій сфері значно посилилася. Канада стала однією з перших держав, які почали надавати допомогу Україні після початку бойових дій на Сході України. Особливо потрібно відзначити фінансову допомогу, що становила близько 700 млн дол. США.

Одним з аспектів канадської допомоги Україні в рамках військово-політичного співробітництва є проведення навчальних операцій та

підвищення компетентності українських військовослужбовців. Операція UNIFIER, розгорнута у вересні 2015 р., є ключовим елементом загальних зусиль Канади щодо підтримки безпеки, стабільності й суверенітету України. Збройні сили Канади координують свої зусилля зі США та іншими країнами, які також підтримують Україну через Спільну багатонаціональну комісію. До складу цієї комісії входять Канада, Литва, Польща, Україна, Великобританія, США, Данія й Швеція. Канада стала її членом у січні 2015 р.

Операція UNIFIER зосереджена на допомозі в навчанні українських сил безпеки з метою покращення та розширення їхніх можливостей і спроможностей. Навчальна місія стосується всіх основних завдань військової служби: стрільба, тактика маневрування піхоти, робота з ручними кулеметами, стрільба з укриття та ліквідація саморобних вибухових пристроїв. У рамках операції Канада направляє в Україну близько 200 співробітників своїх збройних сил, які проводять ротацію кожні шість місяців. Станом на 30 вересня 2021 р., 30,076 військових і силовиків взяли участь у навчаннях, проведених за допомогою 623 серійних курсів, що охоплюють усі напрями діяльності з моменту початку місії у вересні 2015 р. Ця кількість уключає також членів Національної гвардії України. На сьогодні канадські збройні сили забезпечили навчання для 1951 члена Нацгвардії [24]. У 2019 р. діяльність військової тренувальної місії UNIFIER в Україні була продовжена до березня 2022 р.

Від початку операції, навчальна місія допомогла помітно розширити базу знань і покращити практичні навички українських військових. Українська сторона ділиться досвідом із канадськими солдатами щодо ведення війни проти другої за потужністю армії у світі та надає інформацію про військову тактику Росії. За оцінками МЗС Канади, реалізація цієї місії є визначною для Канади, адже дає їй змогу відігравати провідну роль у такому стратегічно важливому регіоні, підтримуючи країну, яка перебуває на передовій ідеологічного поля битви між Росією й Заходом [23].

Окрім операції UNIFIER, збройні сили Канади співпрацюють із силами безпеки України через Програму військової підготовки та співробітництва – широкомасштабну програму оборонної дипломатії, яка сприяє зростанню внеску Канади в міжнародний мир і безпеку. Програма використовує військову підготовку та розвиток потенціалу в галузі операцій із підтримки миру для розвитку й зміцнення двосторонніх оборонних відносин із країнами, що мають стратегічний інтерес для Канади [22]. Україна є найбільшим отримувачем навчальної та фінансової допомоги в рамках програми, через яку з 1993 р. відбулися навчання понад 2500 українських військовослужбовців [21].

Ще одним напрямом українсько-канадського співробітництва у сфері оборони є надання військово-технічної допомоги українським оборонним силам. У сучасних умовах Україна є головним отримувачем канадської військово-технічної допомоги, що включає надання систем тактичного зв'язку, нелетальної військової зброї, переносного польового госпіталю, обладнання для знищення вибухонебезпечних боєприпасів, аптечок, індивідуального спорядження, бронежилетів і кевларових шоломів. Використання такого обладнання підвищує ефективність дій збройних сил, при цьому не навантажуючи український бюджет [8]. Канада разом зі Сполученими Штатами Америки, Великобританією та Литвою входить до четвірки країн, які надають найбільшу військову підтримку Україні у вигляді військово-технічної допомоги й підготовки солдатів.

Важливим етапом співпраці між країнами в цьому напрямі було відкриття у 2017 р. Україні доступу до канадського ринку зброї. Україну внесено до списку держав, до яких дозволено експортувати певні види зброї. У цьому списку наша держава зайняла сорокову позицію. Міністр національної оборони Канади Харджит Саджан акцентував увагу на тому, що дозвіл продажу зброї – лише один із кроків надання Україні необхідних можливостей [11]. Хоча експорт зброї сьогодні все ж підлягає жорсткому регулюванню, уключення України до цього списку надало представникам канадської оборонної індустрії юридичне право подавати запити до МЗС України на експорт спеціального обладнання. Прикладом стало постачання в Україну високоточних снайперських гвинтівок [10].

Крім двосторонньої військової допомоги Збройним силам України, Канада також допомагає Україні в рамках співпраці з міжнародними організаціями. Із 2014 р., спільно з іншими членами НАТО, Канада активно сприяє проведенню акцій підтримки безпеки та стабільності в регіонах Центральної й Східної Європи. У питанні відкриття перспективи вступу України до НАТО Канада виступає за застосування політики «відчинених дверей» щодо нашої держави. При цьому акцентовано увагу канадської сторони на важливості наближення стандартів Збройних сил України до стандартів НАТО.

Підтримка Канадою української сторони в рамках НАТО включає сприяння військово-технічному розвитку, підвищення рівня обороноздатності України. Так, у вересні 2021 р. в нашій державі розпочалися масштабні військові навчання Rapid Trident 2021, у яких беруть участь понад десять тисяч військових із країн і партнерів НАТО, у тому числі з Канади [19]. Основна мета – підвищення оборонних можливостей України. Навчання відбуваються на найбільшому в Східній

Європі Яворівському військовому полігоні. Завдяки такій практичній допомозі з боку Канади й інших країн, Україна продовжує розвивати потенціал власних Збройних сил. 12 червня 2020 р. наша країна стала членом Програми розширених можливостей НАТО, що є додатковим інструментом поглиблення військової взаємодії з Альянсом, завдяки участі в навчаннях і тренуваннях під проводом НАТО, у міжнародних місіях і Силах реагування НАТО. Надання Україні статусу партнерства в Програмі розширених можливостей є визнанням значного внеску України в міжнародну безпеку [18].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, двосторонні відносини між Україною та Канадою на сучасному етапі характеризуються досить тісним співробітництвом у багатьох сферах. На першочергову увагу заслуговує військово-політичне та безпекове співробітництво, яке має важливе значення для обох країн в умовах сучасних загроз безпеці України, пов'язаних з агресивною політикою Росії. Канада підтримує територіальну цілісність і суверенітет України, не визнає анексії Криму та засуджує російську військову агресію на Сході України. Для України Канада є одним із головних партнерів, який постійно надає політичну, фінансову, гуманітарну й військово-технічну допомогу нашій державі. Оскільки збройна агресія Росії на Сході України є однією з найбільших загроз безпеці України, військово-політична підтримка та співробітництво з боку Канади відіграє важливу роль для України в контексті просування її інтересів і мирного врегулювання конфлікту. Співпраця України й Канади у військово-політичній та оборонній сферах сприяє підвищенню ефективності дій Збройних сил України й зміцненню її оборонного потенціалу, покращенню практичних навичок українських військовослужбовців.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з більш детальним аналізом основних угод між Україною та Канадою у сфері військового й безпекового співробітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аппатов, С., Горбатюк, Н. (1998). Океан – не перепона. Формування україно–канадських відносин і роль у цьому української діаспори. *Політика і час*, 10, с. 16–20.
2. Баран, Е. (1999). Канадське співробітництво з Україною. *Зовнішня торгівля*, 1–2, с. 31–35.

3. Бессонова, М. (2020). Основні вектори сучасної канадської допомоги Україні. *Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Київ, 8–9 квіт. 2020 р. Київський нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 211–215.
4. Бессонова, М. (2018). Пріоритети сучасних канадсько-українських відносин. *Україна–Канада: матеріали I Міжнародного науково-практичного конгресу з канадознавства* (21–21 черв. 2018 р., м. Луцьк, Україна). Луцьк: Вежа-Друк, с. 16–18.
5. Богданова, Жанна (2021). Україно-канадські зв'язки у сучасній системі міжнародних відносин. *Освіта і наука*, 2021, 1. URL: <https://e-journals.npu.edu.ua/index.php/on/article/view/223/208>
6. Дойчик, М. (1998). Стосунки України та Канади в 1991–1996 рр.: патронат чи співробітництво. *Нова політика*, № 4, 9–13.
7. Конон, Н. Є., Скребнева, А. В. (2016, лютий). Українсько-канадські відносини: сучасний стан та перспективи розвитку. *Грані*, № 2, 27–32.
8. Кравченко, В., Давимука, О. (2017). Пріоритети оборонної політики Канади та українсько-канадське військово-технічне співробітництво. *Стратегічні пріоритети*, № 4, с. 160–168.
9. Макар, В. (2018). Канадсько-українські міждержавні стосунки. *Україна – Канада: матеріали I Міжнародного науково-практичного конгресу з канадознавства* (21–21 черв. 2018 р., м. Луцьк, Україна). Луцьк: Вежа-Друк. 13–15.
10. Михайлюк, В. В., Михайлюк, В. П. (2018). Українсько-канадське співробітництво: пріоритети ХХІ століття. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*, № 5 (246), 47–50.
11. Ноголь, А. (2018). Допомога Канади Україні – важливий рушій для подолання суспільно-політичних викликів / *Україна – Канада: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конгресу з канадознавства* (21–21 черв. 2018 р., м. Луцьк, Україна). Луцьк: Вежа-Друк, 38–40.
12. Перепелиця, Г. (2019). Україна–Канада: становлення та розвиток особливого партнерства. *Вісник КНУ. Міжнародні відносини*, № 2 (50), 25–30.
13. Статкевич, М. (2021). Актуальні напрями співробітництва у сфері безпеки між Україною і Канадою. *Травневі студії 2021: історія, політологія, міжнародні відносини*, с. 173–175.
14. *Політичні відносини. Посольство України в Канаді*. 09 червня 2021 р. URL: <https://canada.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/politichni-vidnosini>.
15. Романюк, Н. (2018). Військово-технічне співробітництво України та Канади. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, № 2 (4), с. 137–146. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/80/74>.
16. Стратегія воєнної безпеки України. Воєнна безпека – всеохоплююча оборона. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>.
17. Стратегія національної безпеки України. Безпека людини – безпека країни. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
18. Україна отримала статус члена Програми розширених можливостей НАТО. *Урядовий портал*, 12 черв. 2020 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-chlena-programi-rozshirenih-mozhливостей-nato>
19. Шість тисяч військових з 15 країн: в Україні стартують навчання Rapid Trident, 20.09.2021 URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3318212-sist-tisac-vijskovih-z-15-krain-zavtra-v-ukraini-startuut-navcanna-rapid-trident.html>.

20. Rabinovych, M. (2017). Canada's response to the Ukraine crisis: a turn to middle-powerhood? *Ideology and Politics*, vol.1 (7), p. 47–93.

21. Canada Condemns Use of Force Against Protesters in Ukraine. *Global Affairs Canada*, 30 November 2013. URL: <https://www.international.gc.ca/media/aff/news-communications/2013/11/30a.aspx?lang=eng>.

22. Canada's engagement in Ukraine. *Government of Canada*, 2021–02–16. URL: <https://www.international.gc.ca/world-monde/country-pays/ukraine/reasons.aspx?lang=eng>.

23. *Military Training Cooperation Program Government of Canada. Government of Canada*, 2017–11–16. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/programs/military-training-cooperation-program.html>.

24. Operation UNIFIER. *Government of Canada*, 2021–09–29. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-unifier.html>

UKRAINIAN-CANADIAN MILITARY-POLITICAL COOPERATION IN THE CONTEXT OF THREATS TO THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

The article examines the Ukrainian-Canadian cooperation in the military-political and security spheres at the present stage. The most important features and factors of bilateral Ukrainian-Canadian relations at the previous stages and their influence on modern cooperation are analyzed. Factors influencing the development of relations between Ukraine and Canada have been identified, the most important of which is the military conflict in eastern Ukraine. An analysis of the main trends and features of security and military cooperation between Ukraine and Canada at the bilateral and international levels in the context of current threats to national security of Ukraine is carried out. The specifics of Ukrainian-Canadian relations in the framework of cooperation with NATO are outlined.

It is noted that Canada is a reliable ally and one of the largest partners of Ukraine in the world, which regularly provides financial, political, humanitarian, military-technical and other assistance. In the context of the analysis of Ukraine's national security threats, it was noted that Canada strongly condemns the aggressive policy of the Russian Federation against Ukraine and actively supports our country on the path to Euro-Atlantic integration. It was revealed that the state policy of Ukraine in the military sphere, in accordance with the Strategy of Military Security of Ukraine, is aimed at ensuring sufficient defense capabilities of the state. The main aspects of Canadian military-technical assistance to Ukraine are identified and described, in particular,

conducting training operations and missions, providing military-technical assistance to the Armed Forces of Ukraine. It is substantiated that the development of political and security cooperation between Ukraine and Canada is a policy priority for both parties. It is noted that cooperation between Ukraine and Canada in the military-political and defense spheres contributes to increasing the effectiveness of the Armed Forces of Ukraine and strengthening its defense potential.

Key words: Ukraine; Canada; military-political cooperation; threat to national security; A special partnership.

REFERENCES

1. Appatov, S., Horbatiuk, N. (1998). The ocean is not an obstacle. Formation of Ukrainian-Canadian relations and the role of the Ukrainian diaspora in it. *Polityka i chas*, № 10, 16–20.
2. Baran, E. (1999). Canadian cooperation with Ukraine. Foreign trade. *Zovnishnia torhivlia*, № 1–2, 31–35.
3. Bessonova, M. (2020). The main vectors of modern Canadian assistance to Ukraine. *Ukraina i svit: teoretychni ta praktychni aspekty diialnosti u sferi mizhnarodnykh vidnosyn: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 8–9 kvit. 2020 r.* Kyivskyi natsionalnyi universytet kultury i mystetstv, 2020. 211–215.
4. Bessonova, M. (2018). Priorities of modern Canadian-Ukrainian relations. *Ukraina – Kanada : materialy I Mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho konhresu z kanadoznavstva (21–21 chervnia 2018 roku, m. Lutsk, Ukraina)* Lutsk: Vezha-Druk, 16–18.
5. Bohdanova, Zhanna (2021). Ukrainian-Canadian relations in the modern system of international relations. *Osvita i nauka*, № 1. URL: <https://e-journals.npu.edu.ua/index.php/on/article/view/223/208>
6. Doichyk, M. (1998). Relations between Ukraine and Canada in 1991–1996: patronage or cooperation. *Nova polityka*, № 4, 9–13.
7. Konon, N. Ie., Skrebnieva, A. V. (2016, liutyi). Ukrainian-Canadian relations: current status and development prospects. *Hrani*, № 2, 27–32.
8. Kravchenko, V, Davymuka, O. (2017). Canadian Defense Policy Priorities and Ukrainian-Canadian Military-Technical Cooperation. *Stratehichni priorityty*, № 4, 160–168.
9. Makar, V. (2018). Canadian-Ukrainian interstate relations. *Ukraina – Kanada: materialy I Mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho konhresu z kanadoznavstva (21–21 chervnia 2018 roku, m. Lutsk, Ukraina)*. Lutsk: Vezha-Druk, 13–15.
10. Mykhailiuk, V. V., Mykhailiuk, V. P. (2018). Ukrainian-Canadian cooperation: priorities of the XXI century. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*, № 5 (246), 47–50.
11. Nohol, A. (2018). Canada's assistance to Ukraine is an important driver in overcoming socio-political challenges. *Ukraina – Kanada: materialy I Mizhnarodnoho nau-*

kovo-praktychnoho konhresu z kanadoznavstva (21–21 chervnia 2018 roku, m. Lutsk, Ukraina). Lutsk: Vezha-Druk, 38–40.

12. Perepelytsia, H. (2019). Ukraine-Canada: formation and development of a special partnership. *Visnyk KNU. Mizhnarodni vidnosyny*, № 2 (50), p. 25–30.

13. Statkevych, M. (2021). Current areas of cooperation in the field of security between Ukraine and Canada. *Travnevi studii 2021: istoriia, politolohiia, mizhnarodni vidnosyny*, 173–175.

14. Political relations. Embassy of Ukraine in Canada. June 09, 2021. URL: <https://canada.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/politichni-vidnosini>

15. Romaniuk, N. (2018). Military-technical cooperation between Ukraine and Canada. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*, № 2 (4), 137–146. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/80/74>

16. Ukraine's military security strategy. Military security is a comprehensive defense. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>

17. National Security Strategy of Ukraine. Human security is the security of the country. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

18. Ukraine has been granted membership in NATO's Enhanced Capabilities Program. *Government portal*, June 12, 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrymala-status-chlena-programi-rozshirenih-mozhливостей-nato>

19. *Six thousand servicemen from 15 countries: Rapid Trident exercises will start in Ukraine, 09/20/2021*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3318212-sist-tisac-vijskovih-z-15-krain-zavtra-v-ukraini-startuut-navcanna-rapid-trident.html>.

20. Rabinovych M. (2017) Canada's response to the Ukraine crisis: a turn to middlepowerhood? *Ideology and Politics*, vol. 1 (7), 47–93.

21. Canada Condemns Use of Force Against Protesters in Ukraine. *Global Affairs Canada*, 30 November 2013. URL: <https://www.international.gc.ca/media/aff/news-communicues/2013/11/30a.aspx?lang=eng>.

22. Canada's engagement in Ukraine. *Government of Canada*, 2021-02-16. URL: <https://www.international.gc.ca/world-monde/country-pays/ukraine/relations.aspx?lang=eng>.

23. Military Training Cooperation Program Government of Canada. *Government of Canada*, 2017-11-16. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/programs/military-training-cooperation-program.html>.

24. Operation UNIFIER. *Government of Canada*, 2021-09-29. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-unifier.html>.

Матеріал надійшов до редакції 10.07.2021 р.

УДК 327(477:479.22)

Наталія Романюк,

кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID 0000-0003-0682-1793,

romaniuk.natalia@vnu.edu.ua;

Максим Герасимчук,

студент магістратури,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

gerasimchukm88@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-115-135

СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКІ ВІДНОСИНИ

Визначено основні причини та особливості розвитку сучасних українсько-грузинських відносин. Охарактеризовано політичний діалог між державами, основними досягненнями якого є незмінність позицій щодо взаємного підтвердження суверенітету та територіальної цілісності України й Грузії, політика невизнання, спільна реалізація основних цілей стратегічного партнерства щодо деокупації української та грузинської територій, стійкий демократичний розвиток й економічне зростання двох країн та їх інтеграція до ЄС і НАТО.

Проаналізовано торговельно-економічне співробітництво держав, охарактеризовано динаміку зовнішньоторговельного обороту України з Грузією. Наведено приклади основних видів продукції, які експортувала Україна до Грузії у 2020 р. Визначено, що найважливішими в торгівлі сторін є сировинні, ресурсомісткі та низькотехнологічні товарні групи. Зазначено, що важливим фактором, який суттєво вплинув на економічні зв'язки двох країн, став перерозподіл експортних орієнтирів Грузії на стабільні ринки країн Євросоюзу, які, порівняно з пострадянським простором, є більш стійкими й, крім того, ринками з високою купівельною спроможністю.

Розглянуто перспективи України та Грузії щодо вступу в НАТО. Визначено, що Україна та Грузія прагнуть активізувати свій вступ до НАТО, розглядаючи це як пріоритетний напрям зовнішньої політики. Акцентовано увагу на чинниках, які стоять на заваді цього процесу. Визначено, що одним зі стратегічних пріоритетів у відносинах між Грузією та Україною

є розширення культурно-гуманітарного співробітництва, яке реалізується шляхом удосконалення двосторонньої законодавчої бази в цій галузі, і розвиток прямих зв'язків між науково-освітніми, культурно-освітніми, культурно-мистецькими організаціями й установами обох країн.

Ключові слова: *українсько-грузинські відносини, партнерство, зовнішня політика, вступ до НАТО, торгівля, культурно-гуманітарне співробітництво.*

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Із самого початку розвиток двосторонніх відносин між Україною та Грузією ґрунтувався на пошуку взаємовигідних сфер співпраці, особливо на основі співпраці на міжнародній арені. Сьогодні Україну й Грузію об'єднують спільні цілі та інтереси внутрішнього розвитку й зовнішньої політики, насамперед економічна та політична стабільність, підвищення добробуту людей, співпраця в рамках міжнародних організацій, інтеграція до європейських і євроатлантичних структур. Це створює сприятливі умови для плідної співпраці на національному та громадському рівнях. Російська агресія спонукає країни до співпраці в галузі безпеки й збереження територіальної цілісності.

Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що вивчення сучасних відносин між Україною й Грузією сприятиме виробленню основних зовнішньополітичних орієнтирів нашої держави щодо подальшої співпраці з Грузією, передусім, на шляху вступу до НАТО та протидії російській агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз української та зарубіжної літератури дав змогу зробити висновок про недостатню кількість наукових праць, що безпосередньо стосуються дослідження особливостей українсько-грузинських відносин у різних сферах, а наявні – розкривають деякі аспекти двостороннього співробітництва, не надаючи всебічного й систематичного аналізу, описуючи переважно процес, а не їх зміст і суть.

Серед учених, які вивчають різні аспекти українсько-грузинських відносини, треба відзначити Г. Перепелицю, А. Анджапіридзе, А. Русецького, Р. Натрошвілі, З. Маршанію, В. Ціватого, А. Фурса та ін. Наявні дослідження зосереджені на міжрегіональному співробітництві, регіональній безпеці, заморожених конфліктах, співпраці в рамках міжнародних організацій, співробітництві в контексті російської агресії, а також енергетиці й транспорту.

Мета статті – розкрити особливості розвитку сучасних українсько-грузинських відносин, охарактеризувати політичний діалог, торговельно-економічне співробітництво, гуманітарну співпрацю, перспективи вступу обох країн до НАТО.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відносини між українськими та грузинськими народами завжди були міцними й дружніми, характеризувалися тісною співпрацею в економічній, політичній і гуманітарній сферах. Після розпаду Радянського Союзу та утворення на його території нових незалежних держав ці умови стали основою для плідної співпраці між Україною й Грузією. Уже 12 грудня 1991 р. Грузія визнала незалежність України [15].

Із 1991 по 2021 р. держави підписали загалом понад 500 спільних документів різних рівнів. Відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» між Україною та Грузією є чинними на 2021 р. 135 договорів, у тому числі вісім міждержавних, 53 міжурядових, 74 міжвідомчих [7].

Найважливішим із двосторонніх договорів є Договір про дружбу, співробітництво й взаємодопомогу між Україною та Республікою Грузія від 13.04.1993 р. [6] та Угода між Урядом України й Урядом Республіки Грузія про вільну торгівлю від 09.01.1995 р. У травні 2019 р. у Києві підписано Протокол між Урядом України й Урядом Грузії про внесення змін до цієї Угоди, який набув чинності 26.03.2020 р. [17].

Протягом останніх п'яти років між Україною та Грузією укладено низку нових договорів, які регулюють відносини між державами у сфері транспорту, освіти й внутрішньо переміщених осіб (табл. 1).

Між органами місцевого самоврядування та місцевими органами державної влади України й Грузії у сфері транскордонного співробітництва укладено 48 договорів про торговельно-економічне, науково-технічне та культурно-гуманітарне співробітництво [7]. Однак більшість їх не реалізуються, оскільки не мають конкретних програм для співпраці.

Співробітництво між Україною й Грузією триває від отримання Україною незалежності, проте тут були як піднесення, так і спади. Найвищий рівень політичного діалогу України з Грузією відбувався за часів президентства В. Ющенка, який у березні 2005 р. підписав Декларацію про розвиток відносин стратегічного характеру між Україною й Грузією [1].

Грузинсько-російська війна 2008 р. внесла свої корективи у відносини двох держав [24]. Президенти України та Грузії виступили зі спільною заявою, у якій висловили занепокоєння спробами Російської Федерації переглянути територіальну цілісність Грузії шляхом підвищення статусу відносин з Абхазією й Південною Осетією. У відповідь Грузія завжди підтримувала Україну в поширенні правди про Голодомор і визнавала останній геноцидом українського народу.

Із 2012 р. відносини між Україною й Грузією стали менш активними, що зумовлено низкою факторів. По-перше, поразка на виборах у Грузії Єдиного національного руху, який підтримувала Україна; по-друге,

Таблиця 1

**Документи, підписані між Україною та Грузією
протягом 2016–2020 рр.***

№	Дата підписання	Назва договору
1	13.09.2016	Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Грузії про організацію прямого залізнично-поромного сполучення через порти України й Грузії
2	18.07.2017	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грузії про співробітництво у галузі освіти і науки
3	30.03.2017	Меморандум про взаєморозуміння та співпрацю між Міністерством з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України та Міністерством з питань внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій, розселення і біженців Грузії
4	06.10.2018	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грузії про взаємне скасування візових вимог
5	17.05.2018	Меморандуми про взаєморозуміння та співпрацю між Міністерством з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України та Офісом Державного міністра Грузії з питань примирення і громадянської рівності
6	06.05.2019	Меморандум про взаєморозуміння між державною авіаційною службою України та Агентством цивільної авіації Грузії

*Складено автором за: [7].

після виборів відбулося деяке зближення між Тбілісі та Москвою, що занепокоїло Україну; по-третє, Грузія негативно ставилася до подальшої співпраці Уряду України з М. Саакашвілі, видачі якого вимагала грузинська прокуратура.

Після початку конфлікту на Сході України між країнами активізувався політичний діалог. Грузія засудила російську агресію проти України, не визнала результатів «кримського референдуму» й тимчасову окупацію Росією території АР Крим і міста Севастополь, а також неодноразово підтримувала суверенітет та територіальну цілісність України. Ще більше активізувалися відносини між країнами у 2016 р. після відставки М. Саакашвілі з посади голови Одеської ОДА.

Потужна нормативно-правова база, екзистенціальна загроза для територіальної цілісності держав, яку створює спільний супротивник (Росія), стратегічні позиції на північному й східному узбережжі Чорного моря (на західному та південному флангах Росії), спільний порядок денний відносин із НАТО і ЄС сприяють розвитку політичного діалогу між двома країнами останні п'ять років.

У липні 2017 р. відбувся державний візит до Грузії Президента України Петра Порошенка, у ході якого підписано «Декларацію про встановлення стратегічного партнерства між Україною та Грузією», у якій визначено основні цілі співробітництва між країнами: відновити територіальну цілісність України й Грузії в межах міжнародно-визнаних кордонів; стійкий демократичний розвиток та економічне зростання в Україні й Грузії; повністю інтегрувати Україну та Грузію в Європейський Союз і НАТО [15].

У 2018 р. надалі зберігалася висока динаміка контактів на найвищому й високому рівнях як на двосторонньому рівні, так і в рамках багатосторонніх міжнародних форумів. Наприклад, відбулися двосторонні зустрічі між Президентом України П. Порошенком, Прем'єр-міністром України В. Гройсманом і Головою парламенту Грузії І. Кобахідзе, прем'єр-міністрами України В. Гройсманом та Грузії М. Бахтадзе, міністрами закордонних справ України П. Клімкіним і Грузії Д. Залкаліані, Головою Верховної Ради України А. Парубієм із Головою парламенту Грузії І. Кобахідзе.

2019 р. також характеризувався високим рівнем політичного діалогу. Зокрема, відбулася зустріч Президента України В. Зеленського з Президентом Грузії С. Зурабішвілі під час інавгурації Глави Української держави. Зустрічалися Голова Верховної Ради України Д. Разумков із Головою Парламенту Грузії А. Талаквадзе, міністри закордонних справ

України В. Пристайко й Грузії Д. Залкаліані, хоча ці зустрічі відбувались у рамках багатосторонніх міжнародних форумів.

Важливого значення для поглиблення стратегічного партнерства між Україною й Грузією набув офіційний візит Прем'єр-міністра Грузії Г. Гахарія до України в грудні 2019 р. [5]. Головним підсумком візиту стало підписання Положення про Українсько-грузинську стратегічну раду високого рівня, що дасть змогу в повному обсязі запустити комплексний стратегічний діалог між Україною та Грузією в політичній, торговельно-економічній, оборонній і безпековій, культурній та освітній сферах і сфері розвитку міжлюдських контактів.

Головними здобутками політичного діалогу між Україною й Грузією у 2020 р. була незмінність позицій щодо взаємного підтвердження суверенітету та територіальної цілісності України й Грузії та політики невизнання, спільна реалізація основних цілей стратегічного партнерства щодо деокупації українських і грузинських територій, відновлення територіальної цілісності України та Грузії в межах міжнародновизнаних кордонів.

У 2020 р. відбувалися телефонні розмови або зустрічі в онлайн-режимі між високопосадовцями обох країн, у ході яких обговорювалися питання торговельно-економічних відносин, євроатлантичної інтеграції, співпраці в рамках «Східного партнерства», деокупації непідконтрольних територій [15].

Президент України В. Зеленський 7 листопада 2020 р. у діалозі з новопризначеним послом Грузії в Україні Т. Шарашенідзе підкреслив важливість продовження конструктивної співпраці між державами в рамках міжнародних організацій та координації спільних зусиль України й Грузії на шляху до європейської та євроатлантичної інтеграції [5].

У червні 2021 р. відбувся офіційний візит Президента Грузії Саломе Зурабішвілі до України. Це перший за останні 15 років офіційний візит Президента Грузії до України. С. Зурабішвілі назвала спільними цілями України й Грузії деокупацію територій, євроатлантичний шлях та зростання співпраці. В. Зеленський зазначив, що формат стратегічного партнерства України та Грузії має бути наповнений реальним змістом і конкретними проектами [16].

Наразі можна впевнено припустити, що українсько-грузинські відносини витримали випробування. Два уряди зробили висновок, що Україна й Грузія просто не можуть дозволити собі не співпрацювати. Основними досягненнями політичного діалогу між Україною та Грузією є незмінність позицій щодо взаємного підтвердження суверенітету й

територіальної цілісності України та Грузії, їх інтеграція до ЄС і НАТО, деокупація української й грузинської територій.

Однією з важливих сфер співпраці Грузії та України є торговельно-економічні відносини. Україна довгий час була важливим торговельним партнером Грузії. Погіршення політичного діалогу між країнами у 2012 р. позначилося й на зовнішній торгівлі між ними (рис. 1).

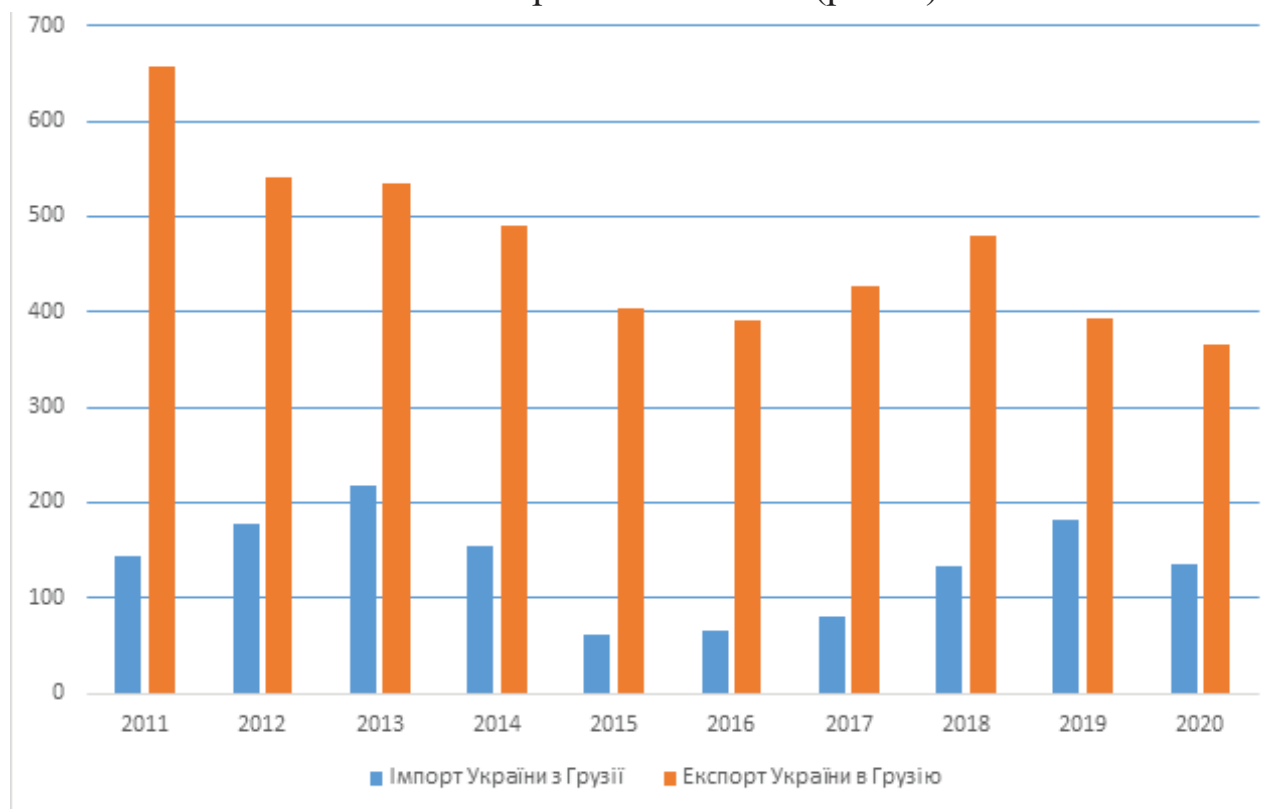

Рис. 1. Структура імпорту та експорту України з Грузією, млн дол. США [26]

Ще більше скорочується зовнішньоторговельний оборот між Україною й Грузією з 2014 р. [26]. Такі зміни викликані низкою причин, як-от: внутрішня нестабільність в Україні, зумовлена конфліктом на Сході, що перевела експортерів із Грузії в режим очікування та спостереження; скорочення купівельної спроможності українського ринку; перерозподіл експортних орієнтирів Грузії на порівняно стабільні й купівельно спроможні ринки країн Євросоюзу; відкриття російського ринку для грузинської продукції.

Сталої позитивної динаміки експорту товарів із Грузією останніми роками не простежено (табл. 2). Після значного падіння обсягів зовнішньої торгівлі між Грузією та Україною у 2014–2015 рр. протягом 2016–2018 рр. відбувалося незначне збільшення обсягів торгівлі між ними. Наприклад, експорт українських товарів до Грузії у 2018 р. досяг максимальної позначки у 479, 9 млн дол. США. Обсяги грузинського

імпорту товарів поступово зростали з 2016 р. досягнувши свого максимуму у 2019 р. – 182 млн дол. США.

Аналіз обсягів експорту та імпорту послуг з України до Грузії теж не засвідчив сталої позитивної динаміки (табл. 3). Максимуму ці показники досягли у 2019 р., хоча сальдо торгівлі послугами було від’ємним для України. Зменшення обсягів торгівлі послугами у 2020 р. зумовлено пандемією Covid-19 і, отже, зменшенням показників економічного розвитку обох країн.

За даними Держстату України, у 2020 р. обсяги торгівлі товарами та послугами між країнами становили 570,9 млн дол. США [9]. Зменшення товарообігу між країнами протягом 2019–2020 рр. відбувалося здебільшого за рахунок зменшення українського експорту.

За підсумками I півріччя 2021 р., обсяги торгівлі товарами й послугами між Україною та Грузією збільшилися на 28,6 % і становили 328,3 млн дол. США. Обсяги експорту українських товарів та послуг до Грузії зросли на 21,6 % і становили 216,6 млн дол. США, а обсяги грузинського імпорту товарів і послуг до України збільшилися на 44,9 % та дорівнювали 111,7 млн дол. США. Сальдо в торгівлі товарами й послугами за цей період позитивне для України – 104,8 млн дол. США. Обсяги торгівлі товарами між Україною та Грузією за цей період зросли на 32,0 %, а торгівлі послугами – на 9,0 % [20].

Взаємний рівень інвестицій країн є непомітним у масштабах загальних іноземних надходжень. Станом на 31.06.2021 р. загальний обсяг прямих інвестицій, які надійшли з Грузії до економіки України,

Таблиця 2

Динаміка зовнішньої торгівлі товарами між Україною та Грузією*

Рік	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США
2016	390,8	65,8	325,0
2017	420,9	82,8	338,1
2018	479,9	133,6	346,3
2019	392,6	182,0	210,5
2020	366,3	135,4	230,9

*Складено за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 3

**Динаміка зовнішньої торгівлі послугами
між Україною та Грузією***

Рік	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США
2016	46,9	24,1	22,8
2017	34,7	31,5	3,2
2018	36,0	39,6	-3,6
2019	53,8	182,0	-9,1
2020	35,3	33,9	1,4

**Складено за даними Державної служби статистики України.*

становлять 3,0 млн дол. США й скоротилися, порівняно з початком року, на 1,5 млн дол. США [11].

Технологічний зріз експорту демонструє, що найважливішими в торгівлі сторін є сировинні, ресурсомісткі та низькотехнологічні товарні групи (табл. 4 і табл. 5). Структура експорту з України до Грузії протягом останніх трьох років є досить стабільною. Близько третини загального обсягу займають дві категорії – тютюнові вироби (20,9 %) і сталь (13,8 %). Третю позицію займає продукція харчової промисловості (5,6 %), посушивши продукцію машинобудування (3,2 %). Серед продукції харчової промисловості зростає частка м'ясної й молочної продукції, яєць і меду (5,4 %). Натомість зменшується частка цукру та відходів харчової промисловості (табл. 4).

У структурі імпорту товарів із Грузії до України переважали поставки таких видів продукції, як алкогольні й безалкогольні напої (64,6 %), добрива (14,7 %), мідь та вироби з неї (6,4 %), їстівні плоди й горіхи (4,8 %), ефірні олії (1,8 %), кава, чай (1,2 %), сіль, сірка, землі та каміння (0,9 %) (табл. 5).

Перспективними сферами для українсько-грузинського співробітництва є енергетика, транспорт, будівництво, туризм, сільське господарство, харчова промисловість, однак спільне бачення чи плани дій стосовно їх розвитку Україною й Грузією не оголошувалися.

Таблиця 4

**Основні види продукції, які експортувала Україна
до Грузії у 2020 р.***

Код	Назва	Імпорт, млн дол. США	Частка України в загальному імпорті Грузії, %	Структура експорту, %
24	Тютюнові вироби	76,472	17,3	20,9
72	Сталь	50,350	0,6	13,8
04	Молочні продукти; пташині яйця; натуральний мед; їстівні продукти тваринного походження,	19,653	4,6	5,4
23	Залишки та відходи харчової промисловості	20,440	1,3	5,6
30	Фармацевтична продукція	13,819	5,2	3,8
19	Заготовки з круп, борошна, крохмалю або молока; кондитерські вироби	12,078	3,9	3,3
85	Електричні машини та обладнання та їх частини	11,558	0,5	3,2
02	М'ясо та їстівні м'ясні субпродукти	11,183	1,7	3,1
73	Вироби з чорних металів	11,017	1,3	3,0
84	Реактори ядерні, котли	10,778	0,6	2,9
	Загальна	366,138	0,7	100

*Складено за: [26].

Наприклад, у Транспортній стратегії України коридор Європа–Кавказ–Азія (ТРАСЕКА) має важливе геополітичне значення, хоча сучасні реалії та фінансові аспекти не видаються перспективними [10].

Таблиця 5

**Основні види продукції, які імпортувала
Україна з Грузії у 2020 р.***

Код	Назва	Частка експорту, млн дол. США	Частка України в загальному експорті Грузії, %	Структура експорту, %
22	Напої, міцні напої та оцет	87,523	14,9	64,6
31	Добрива	19,861	2,4	14,7
30	Мідь та вироби з неї	8,667	7,5	6,4
08	Їстівні фрукти та горіхи; шкірка цитрусових або дині	6,500	0,8	4,8
33	Ефірні олії	2,482	0,3	1,8
09	Чай, кава, спеції	1,619	0,6	1,2
25	Сіль; сірка; землі та камінь; штукатурні матеріали, вапно та цемент	1,162	0,5	0,9
72	Чорні метали	8,18	0,08	0,6
73	Вироби з чорних металів	6,98	0,09	0,5
	Загальна	135,411	0,25	100

*Складено за: [26].

Дуже важливим фактором, який суттєво вплинув на економічні зв'язки двох країн, став перерозподіл експортних орієнтирів Грузії та України на ринки країн Євросоюзу. Активізація відносин між ЄС і Грузією, ЄС та Україною зумовлена імплементацією Угоди про асоціацію й поглиблену та всеохопну зону вільної торгівлі (AA/DCFTA), яка є фундаментом для всебічної політичної та економічної інтеграції обох країн із ЄС [20]. Євросоюз є основним торговим партнером Грузії, на частку якого припадає понад 30 % товарообігу [3], та України – понад 40 % товарообігу [14].

Україна й Грузія прагнуть активізувати свій вступ до НАТО, розглядаючи це як пріоритетний напрям зовнішньої політики. Позиція країн не змінилася й після низки заяв із боку представників Альянсу, суть яких зводилася до того, що ні Грузія, ні Україна не готові стати членами організації в найближчій перспективі. Однак такі заяви більшою мірою треба розглядати як тактичні кроки, які не зупиняють діяльність Грузії й України, спрямовану на їх підготовку до членства в НАТО.

Найпотужнішим сигналом, котрий НАТО може надіслати Україні та Грузії, було б надання обом країнам Планів дій щодо членства. Ця перспектива обговорюється ще з часів саміту НАТО в Бухаресті 2008 р., проте консенсус усередині Альянсу залишається незрозумілим [8].

Від весни 2020 р. тридцять держав є повноцінними членами НАТО. Альянс визнає прагнення України та Грузії до членства, надав цим країнам статус держав із розширеними можливостями. У штаб-квартирі НАТО на технічному рівні є згода про те, що Грузія має підстави отримати ПДЧ найближчим часом, оскільки вимоги майбутнього Плану Тбілісі значною мірою вже виконало [18].

Щодо України Альянс досі відмовлявся говорити про можливість отримати ПДЧ, але Україна й надалі повинна запроваджувати стандарти НАТО. «Нині низка країн у НАТО не хочуть чути не лише про членство, а й про План дії щодо членства для України. Але кілька років тому вони не хотіли чути також про надання Україні статусу партнера з розширеними можливостями (Enhanced Opportunities Partner, EOP), однак 2020 р. ми цей статус отримали», – зазначає Альона Гетьманчук, директорка центру «Нова Європа» [2].

У той час, як Україна вагалася, проголошувала «позаблоковий статус» тощо, Грузія не відступалася від прагнення стати членом Альянсу. Причому це рішення багато років поспіль підтримує більшість грузинів у всіх частинах країни. Це ще одна відмінність від України, адже в нас підтримка НАТО з'явилася лише після російської агресії й початку конфлікту на Сході України та й досі на сході й півдні країни є незначною.

Окрім майбутнього членства в НАТО, Грузія та Україна також поділяють небажаний статус головних цілей російської гібридної війни. Ця спільна російська загроза є вагомим аргументом для поглиблення співпраці. Москва не приховувала свого різкого протистояння будь-якому подальшому розширенню НАТО за участі країн пострадянського простору. Питання можливого членства України й Грузії в НАТО використано Кремлем для виправдання військової агресії Росії проти

Грузії у 2008 р. та України у 2014 р. Триваюча російська окупація регіонів України й Грузії створює практичні перешкоди на шляху до членства як у НАТО, так і в ЄС. Поки політики НАТО вивчають пріоритети Альянсу на найближче десятиліття (Стратегія 2030), постає завдання визначити реальні можливості для зміцнення стратегічних відносин з Україною та Грузією.

Одним із ключових питань є необхідність продовжувати чітко визначати Росію як загрозу безпеці НАТО і її партнерів. Завдяки своєму великому досвіду боротьби з російською гібридною війною, Україна й Грузія можуть зіграти помітну роль у виявленні загроз та формуванні ефективних колективних заходів відвернення російської загрози й для забезпечення безпеки Альянсу.

Вступ до НАТО Грузії та України прискорить процес формування нових геополітичних ліній у Чорноморському регіоні [25]. З огляду на те, що Туреччина, Болгарія й Румунія вже є членами Альянсу, можемо припустити, що в разі вступу Києва та Тбілісі в НАТО військової структури обох країн стануть об'єктом ще більш пильної уваги США, які зацікавлені зміцнити свою присутність у Чорноморському регіоні. Тому очевидний той факт, що Росія намагатиметься всіма засобами не допустити вступу Грузії та України до НАТО.

Приєднання України й Грузії до Північноатлантичного альянсу здатне викликати зростання напруженості в Чорноморському регіоні, зокрема мілітаризацію та зростання гонки озброєнь. У цьому випадку Чорноморський регіон перетворюватиметься в зону зіткнення інтересів причорноморських країн і нерегіональних держав, що спричинить посилення регіональної напруженості. Загалом потенціал конфліктності в регіоні вже наростає. На це вказує збільшення інтенсивності перебування військових кораблів США й НАТО в акваторії Чорного моря, передусім, за рахунок присутності кораблів нечорноморських країн [8].

Україна та Грузія є невід'ємними частинами безпеки Чорноморського регіону [13]. Обидві країни продемонстрували, що здатні зробити значний внесок у євроатлантичну безпеку, беручи участь у міжнародних місіях під егідою НАТО [22]. Зрештою, НАТО повинна прагнути привести свою діяльність на Чорному морі до рівня, порівняного з його присутністю в Балтійському морі. Це створило б рівновагу й усунуло будь-які прогалини в обороні східного флангу Альянсу.

На практичному рівні НАТО повинно прагнути покращити взаємодію з українськими та грузинськими військовими в найближчі роки й сприяти

подальшому прийняттю стандартів Альянсу шляхом активізації спільних військових навчань у Чорному морі, обміну розвідданими та інших форм спільної діяльності. Збільшуючи свої інституційні інвестиції в спільну безпеку з Україною й Грузією, НАТО зможе посилити власну колективну оборону та вдосконалити можливості управління Альянсом у кризових ситуаціях.

Вступ до НАТО може не бути реалістичною короткотерміною метою для жодної з країн, але вони обидві можуть багато запропонувати Альянсу й поділити низку стратегічних інтересів із державами-членами НАТО, що робить подальшу інтеграцію взаємно бажаною [23].

Одним зі стратегічних пріоритетів у відносинах між Грузією та Україною є розширення культурно-гуманітарного співробітництва. Це співробітництво реалізується шляхом удосконалення двосторонньої законодавчої бази в цій галузі; розвитку прямих зв'язків між науково-освітніми, культурно-освітніми, культурно-мистецькими організаціями й установами обох країн; надання державної підтримки реалізації найважливіших культурних ініціатив; удосконалення роботи культурно-інформаційних та культурно-гуманітарних центрів; надання допомоги національним громадам тощо.

Однією з особливостей розвитку цієї сфери є діяльність діаспор обох країн. Усі питання, що стосуються захисту прав українських і грузинських громад, регулюються ст. 9 Договору про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу між Україною й Грузією, у якій зазначено, що «сторони забезпечують захист етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин на своїй території та створюють умови для її збереження та розвитку» [6].

У контексті російської агресії культурно-гуманітарне співробітництво України з Грузією характеризується патріотичною спрямованістю, що сприяє збільшенню присутності України в інформаційному просторі Грузії й збільшенню інтересу до нашої країни та української культури.

Щороку проводиться близько 40 заходів, включаючи комплексні й із залученням українських громадських організацій, із метою відзначення державних і національних свят у Грузії та важливих для України дат. Організовується й надається допомога в проведенні понад 50 культурних заходів у Грузії за участю представників України, включаючи фестивалі, концерти, конкурси, виставки, презентації, конференції, «круглі столи», пам'ятні вечори, кінопокази, публічні читання, церковні молитви, благодійні й громадські акції, урочисті церемонії тощо [12].

У Грузії зареєстровано низку громадських організацій, які активно працюють у гуманітарній сфері. До них належать Асоціація українців, котрі проживають у Грузії; спілка журналістів «Будинок грузинсько-української преси та книг»; Міжнародний український культурно-освітній центр Тараса Шевченка; грузинсько-українська культурно-освітня організація «Єдність»; українська молодіжна організація «Світанок»; міжнародний культурно-благодійний та науково-освітній союз української громади Грузії «Дніпро»; «Форум українців Грузії»; Квемо-Картлінське обласне українське об'єднання імені Лесі Українки; Асоціація українців Грузії «Рушник»; спілка українських учителів Грузії «Освічені»; українсько-грузинська асоціація «Дружба»; грузинсько-українська культурно-освітня організація «Золоте руно» [4].

Українські організації в Грузії регулярно проводять заходи для популяризації української мови та літератури, ушановується пам'ять видатних українських прозаїків, драматургів і поетів. Важливою є робота хореографічних та співочих ансамблів, театральних і художніх студій, які створюються майже у всіх центрах української громади. Наприклад, створений вокальний ансамбль «Сонце», хореографічний ансамбль «Червона калина», молодіжний хор «Юність». ансамбль «Чорнобривці».

Також одним із напрямів культурно-гуманітарного співробітництва стала взаємодія між вищими навчальними закладами двох країн, зокрема Київським національним університетом імені Тараса Шевченка з Тбіліським державним університетом І. Джавахішвілі та Батумським державним університетом С. Руставелі; Одеського національного університету ім. І. Мечникова з Тбіліським державним університетом І. Джавахішвілі й Батумським державним університетом С. Руставелі; Ніжинського державного університету та Харківського медичного університету з Кутаїським державним університетом імені А. Церетелі; Запорізького приватного класичного університету з Тбіліським університетом. Д. Агмашенебелі; Національного транспортного університету (м. Київ) з Тбіліським авіаційним університетом; Київським юридичним університетом Національної академії наук України з Кавказьким міжнародним університетом; Національним університетом водного господарства та природокористування (м. Рівне) і Тбіліським університетом імені Г. Робакідзе.

Проблемним питанням у культурно-гуманітарній сфері між Грузією й Україною була процедура ліцензування та акредитації низки філій вищих навчальних закладів України, що працюють у Грузії. Відповідно

до законодавства Грузії, кожна філія повинна отримати окрему ліцензію. І навіть після отримання та акредитації заклад не має права видавати дипломи студентам, які розпочали навчання до того, як університет офіційно отримав акредитацію. Якщо громадянин Грузії має іноземний диплом, у тому числі й український, він/вона зобов'язані пройти процедуру нострифікації та надати документи, що підтверджують його перебування в Україні не менше двох років [21].

Важливим центром пропаганди української мови й літератури, здійснення літературного обміну між Україною та Грузією є Інститут українознавства Тбіліського державного університету імені І. Джавахішвілі, зокрема у 2019 р. результатом співпраці стало видання Інститутом українознавства ім. І. Джавахішвілі колекції Тбіліського державного університету «Шістдесятники ХХ століття», до якої увійшли твори українських і грузинських письменників шістдесятих років ХХ ст. українською та грузинською мовами, презентація книги відбулася 5 грудня 2019 р.

Протягом 2016–2020 рр. Грузія надає Україні гуманітарну допомогу у вигляді відпочинку та реабілітації українських дітей і підлітків. Із 2017 р. успішно впроваджено проєкт «Діти хочуть миру!», який організований українськими й грузинськими громадськими організаціями для українських і грузинських дітей, батьки яких захищали суверенітет та територіальну цілісність Грузії й України, а також для дітей соціально активних громадян, котрі виступають проти російської пропаганди, окупації тощо [12].

Двостороння культурна співпраця зберігає свою високу динаміку та наповнена успішно реалізованими проєктами й мистецькими заходами, урочистими заходами, приуроченими державним і національним святкам Грузії та України, пам'ятними датами видатних грузинських й українських діячів культури, мистецтва, спорту та науки. Наприклад, традицією для українців у Грузії є проведення урочистостей на честь ушанування пам'яті Лесі Українки. У листопаді 2017 р. встановлено пам'ятник Лесі Українці в Телаві, де жила наша землячка з 1909 р. по 1910 р. [21].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, із часів отримання незалежності Україна та Грузія розглядають одна одну як стратегічних партнерів і налагоджують тісні політичні, торговельно-економічні й культурно-гуманітарні зв'язки. Обидві країни

зберігають прозахідну політичну орієнтацію та прагнуть вступити до НАТО і Європейського Союзу. На сучасному етапі ці держави зацікавлені в подальшому поглибленні взаємовигідної співпраці, наповненні торговельно-економічного співробітництва конкретним прагматичним змістом, розширенні взаємодії в гуманітарній сфері.

Постійний розвиток двосторонніх відносин, реалізація нових інтеграційних проєктів, посилення безпеки в Чорноморському регіоні надають упевненості в перспективах подальших досліджень цієї теми

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анджапірідзе, А. (2009). Українсько-грузинське особливе партнерство: нова якість на пострадянському просторі. *Науковий вісник «Гілея»*, № 29, с. 691–699.
2. Герлиани, Р. (2015). Экономические отношения между Грузией и Украиной и итоги украинского кризиса для Грузии. *Аналитический портал «Кавказского дома»*. URL: regional-dialogue.com.
3. *Грузия*. URL: www.euneighbours.eu › georgia.
4. Громадські організації українців в Грузії. *Посольство України в Грузії*. URL: <http://georgia.mfa.gov.ua/ukrayinci-v-gruziyi/gromadski>.
5. Двосторонні відносини (2020). *Українська призма: Зовнішня політика, 2019. Аналітичне дослідження*. Київ, с.141–146.
6. Договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу між Україною та Грузією. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/268_005.
7. *Договірно-правова база відносин між Україною та Грузією*. URL: <https://georgia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrayinoyu-ta-gruziyeyu>.
8. Жильцов, С. (2009). Роль Украины и Грузии в развитии геополитической ситуации в Черноморском регионе. *Матеріали міжнародної конференції*. Одеса: Фенікс, с. 84–90.
9. Зовнішньоекономічна діяльність. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Зосименко, Т. (2021). Економічна взаємодія України та Грузії знаходиться в тіні безпекових питань та гучних політичних заяв. *ГО «Рада зовнішньої політики Українська призма»*. URL: [prismua.org › ukraine-georgia](http://prismua.org/ukraine-georgia).
11. *Інвестиційне співробітництво*. URL: <https://georgia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobotnictvo-mizh-ukrayinoyu-ta-gruziyeyu/investicijne-spivrobotnictvo>.
12. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Грузією. *Посольство України в Грузії*. URL: <http://georgia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ge/culture>.
13. Маршания, З. С. (2009). Балто-черноморское измерение международного регионального сотрудничества во внешнеполитической стратегии Грузии. *Науковий вісник*, № 2 (80), 150–162.
14. *Показники торговельно-економічного співробітництва Україна – ЄС*. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobotnictvo-ukrayina-yes/pokazniki-torgovelnno-ekonomichnogo-spivrobotnictva-ukrayina-yes>.

15. Політичні відносини між Україною та Грузією. *Посольство України в Грузії*. URL: [https:// georgia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/politichni-vidnosini-mizh-ukrayinoyu-ta-gruziyeyu](https://georgia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/politichni-vidnosini-mizh-ukrayinoyu-ta-gruziyeyu).

16. *Президент Грузії прибула з візитом в Україну*. URL: https://lb.ua/news/2021/06/22/487636_prezident_gruzii_pribula_ukrainu_z.html.

17. Протокол між Урядом України та Урядом Грузії про внесення змін до Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Грузія про вільну торгівлю від 9 січня 1995 року. *Офіційний вісник України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_002-19#n2.

18. Сидоренко, С. (2020) Крок до НАТО без України: Грузія може отримати План дій щодо членства в Альянсі. *Європейська правда*, 30 листопада. URL: [www.eurointegration.com.ua > articles > 2020/11/30](http://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/11/30).

19. Татаренко, Н. (2018). Економічна дипломатія в контексті сучасних українсько-грузинських відносин. *Збірка наукових праць*. Київ: Ін-т історії України НАН України, Наук. тов. історії дипломатії та міжнар. відносин, с. 103–123.

20. *Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Грузією*. URL: [https:// georgia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobotnictvo-mizh-ukrayinoyu-ta-gruziyeyu](https://georgia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobotnictvo-mizh-ukrayinoyu-ta-gruziyeyu).

21. Фурса, А. О. (2013). Грузія–Україна: культурно-гуманітарний міждержавний діалог (1991–2009 р.) *Науковий вісник Дипломатичної академії наук*, 20 (1), 223–231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2013_20%281%29_33.

22. Шелест, Г. (2007). Українсько-грузинські відносини – фактор стабільності в Чорноморському басейні. *Стратегічні пріоритети*, № 2 (3), с. 151–159.

23. Getmanchuk, A. (2020). Strengthening ties between NATO, Ukraine and Georgia. *Atlantic Council*, nov. 24. URL: [www.atlanticcouncil.org > blogs](http://www.atlanticcouncil.org/blogs).

24. Pkhaladze, T. (2010). The new concept of Russian foreign policy toward Georgia: Postwar period of the August 2008 war. *Publishing House «Mtatsmindeli»*, 154 p.

25. Rukhadze, V. (2017). Georgia and Ukraine Welcome New Thaw in Bilateral Relations. *Eurasia Daily Monitor*, vol. 14 issue: 51. URL: [jamestown.org > program > g](http://jamestown.org/program/g).

26. Trade Map. *Trade statistics for international business development*. URL: <https://www.trademap.org/Index.aspx>

CURRENT UKRAINIAN-GEORGIAN RELATI

The article deals with main reasons and peculiarities of the development of current Ukrainian-Georgian relations. The political dialogue between the states is characterized, the main achievements of which are the invariability of positions on mutual confirmation of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine and Georgia and the policy of non-recognition, joint implementation of the main goals to the EU and NATO.

The trade and economic cooperation of the states is analyzed, the share of Ukraine in the general foreign trade turnover of Georgia is determined. Examples of the main types of products exported by Ukraine to Georgia in

2020 are given. It is determined that the most important in the trade of the parties are raw materials, resource-intensive and low-tech product groups. It is mentioned that an important factor that significantly affected the economic ties of the two countries was the redistribution of Georgia's export directions to relatively stable markets (EU countries), which, compared to the post-Soviet space, are more stable and, moreover, markets with high purchasing power.

The prospects of Ukraine and Georgia for joining NATO are considered. It has been identified that Ukraine and Georgia seek to intensify their accession to NATO, considering this as a foreign policy priority. Emphasis is placed on the factors that hinder this process. It is determined that one of the strategic priorities in the relations between Georgia and Ukraine is the expansion of cultural and humanitarian cooperation, which is implemented by improving the bilateral legal framework in this area; development of direct links between scientific and educational, cultural and educational, cultural and artistic organizations and institutions of both countries; providing state support for the implementation of major cultural initiatives.

Key words: Ukrainian-Georgian relations, foreign policy, NATO accession, partnership, economic ties, cultural and humanitarian cooperation.

REFERENCES

1. Andzhapiridze, A. (2009). Ukrainsko-hruzynske osoblyve partnerstvo: nova yakist na postradianskomu prostori. *Naukovyi visnyk «Hileia»*, № 29, p. 691–699 (in Ukrainian).
2. Herlyany, R. (2015). Экономыческие отнoшения между Грузией и Украиной в ытоhy украинского кризиса для Грузии. *Analytycheskyi portal «Kavkazkoho doma»*. URL: regional-dialogue.com (in Russian).
3. *Hruzyia*. URL: www.euneighbours.eu › georgia (in Russian).
4. Hromadski orhanizatsii ukrainsiv v Hruzii. *Posolstvo Ukrainy v Hruzii*. URL: <http://georgia.mfa.gov.ua/ukrayinci-v-gruziyi/gromadski> (in Ukrainian).
5. Dvostoronni vidnosyny (2020). *Ukrainska pryzma: Zovnishnia polityka 2019. Analitychne doslidzhennia*. Kyiv, p. 141–146 (in Ukrainian).
6. Dohovir pro druzhbu, spivrobitnytstvo ta vzaiemodopomohu mizh Ukrainoiu ta Hruziieiu. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi rady Ukrainy*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/268_005 (in Ukrainian).
7. *Dohovirno-pravova baza vidnosyn mizh Ukrainoiu ta Hruziieiu*. URL: <https://georgia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/dohovirno-pravova-baza-mizh-ukrayinoyu-ta-gruziyeyu> (in Ukrainian).
8. Zhylytsov, S. (2009). Rol Ukrainy v Hruzyi v razvytyi heopolytycheskoi situatsyy v Chernomorskom rehyone. *Materialy mizhnarodnoi konferentsii*. Odesa: Feniks, 84–90 (in Russian).

9. Zovnishnoekonomichna diialnist. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian).

10. Zosymenko, T. (2021). Ekonomichna vzaiemodiia Ukrainy ta Hruzii znakhodytsia v tini bezpekovykh pytan ta huchnykh politychnykh zaiav. *HO «Rada zovnishnoi polityky Ukrainy pryзма»*. URL: prismua.org › ukraine-georgia (in Ukrainian).

11. *Investytsiine spivrobitnytstvo*. URL: <https://georgia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrayinoyu-ta-gruziyeyu/investicijne-spivrobitnictvo> (in Ukrainian).

12. Kulturno-humanitarne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta Hruziieiu. *Posolstvo Ukrainy v Hruzii*. URL: <http://georgia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ge/culture> (in Ukrainian).

13. Marshanyia, Z. S. (2009). Balto-chernomorskoe yzmerenye mezhdunarodnoho-rehyonalnoho sotrudnychestva vo vneshnepolytycheskoi stratehy Hruzyy. *Naukovyi visnyk*, № 2 (80), 150–162 (in Russian).

14. *Pokaznyky torhovelnno-ekonomichnoho spivrobitnytstva Ukraina – YeS*. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/pokazniki-torgovelnno-ekonomichnogo-spivrobitnictva-ukrayina-yes> (in Ukrainian).

15. Politychni vidnosyny mizh Ukrainoiu ta Hruziieiu. *Posolstvo Ukrainy v Hruzii*. URL: <https://georgia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/politichni-vidnosini-mizh-ukrayinoyu-ta-gruziyeyu> (in Ukrainian).

16. *Prezydent Hruzii prybula z vizyтом v Ukrainu*. URL: https://lb.ua/news/2021/06/22/487636_prezydent_gruzii_pribula_ukrainu_z.html (in Ukrainian).

17. Protokol mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Hruzii pro vnesennia zmin do Uhody mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Respubliky Hruziia pro vilnu torhivliu vid 9 sichnia 1995 roku. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_002-19#n2 (in Ukrainian).

18. Sydorenko, S. (2020). Krok do NATO bez Ukrainy: Hruziia mozhe otrymaty Plan dii shchodo chlenstva v Aliansi. *Yevropeiska pravda*, 30 lystopada. URL: www.eurointegration.com.ua › articles › 2020/11/30 (in Ukrainian).

19. Tatarenko, N. (2018). Ekonomichna dyplomatiia v konteksti suchasnykh ukrainско-hruzynskykh vidnosyn. *Zbirka naukovykh prats*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Naukove tovarystvo istorii dyplomatii ta mizhnarodnykh vidnosyn, 103–123 (in Ukrainian).

20. *Torhovelnno-ekonomichne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta Hruziieiu*. URL: <https://georgia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrayinoyu-ta-gruziyeyu> (in Ukrainian).

21. Fursa, A. O. (2013). Hruziia–Ukraina: kulturno-humanitarnyi mizhderzhavnyi dialoh (1991–2009 r.). *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii nauk*, vyp. 20 (1), p. 223–231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2013_20%281%29__33 (in Ukrainian).

22. Shelest, H. (2007). Ukrainско-hruzynski vidnosyny – faktor stabilnosti v Chornomorskому baseini. *Stratehichni priorityty*, № 2 (3), p. 151–159 (in Ukrainian).

23. Getmanchuk, A. (2020). Strengthening ties between NATO, Ukraine and Georgia. *Atlantic Council*, nov. 24. URL: www.atlanticcouncil.org › blogs. (in English).

24. Pkhaladze, T. (2010). The new concept of Russian foreign policy toward Georgia: Postwar period of the August 2008 war. *Publishing House «Mtatsmindeli»*, 154 p. (in English).

25. Rukhadze, V. (2017). Georgia and Ukraine Welcome New Thaw in Bilateral Relations. *Eurasia Daily Monitor* vol. 14, issue: 51. URL: [jamestown.org › program › g](http://jamestown.org/program/g) (in English).

26. Trade Map. *Trade statistics for international business development*. URL: <https://www.trademap.org/Index.aspx> (in English).

Матеріал надійшов до редакції 10.05.2021 р.

УДК 327:[339.9 + 341.24]

Наталія Романюк,

кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій, Волинський національний університет імені Лесі Українки, ORCID ID 0000-0003-0682-1793, romaniuk.natalia@vnu.edu.ua;

Ірина Калюш,

студентка 2 курсу магістратури, Волинський національний університет імені Лесі Українки, kaliush.iryuna2020@vnu.edu.ua, DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-135-147

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ АМЕРИКАНО-КУБІНСЬКИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто відносини між Сполученими Штатами Америки та Республікою Куба від початку їх зародження до сьогодні. Основну увагу спрямовано на аналіз подій, які істотно впливали на формування американської політики щодо Куби й визначили характер її змін.

Зазначено, що американо-кубінські відносини перебувають у формі тривалого та асиметричного міждержавного конфлікту. США у відносинах із Кубою використовують інструмент американського примусового впливу – санкції. Вашингтон застосовує їх проти Куби через порушення останньою основних прав і свобод людини, придушення демократії й навіть звинувачує в причетності до торгівлі наркотиками та спонсорстві тероризму.

Американське керівництво ще в ХІХ ст. вважало, що сусідній острів (колишня іспанська колонія) повинен був відколотися від метрополії та

увійти в склад Сполучених Штатів. Допомігши Кубі звільнитися від іспанського впливу, США отримали можливість утручатись у внутрішні справи Куби військовим шляхом, щоб захищати інтереси США. Формування нормативно-правової бази американо-кубинських відносин на початку ХХ ст. свідчить про зацікавленість у співпраці між двома країнами й бажання США контролювати ситуацію на Кубі.

Відносини між США та Кубою страждають від недовіри та антагонізму з 1959 р., коли на Кубі відбулася революція, у ході якої Фідель Кастро скинув режим, який підтримували США, та створив соціалістичну державу, котра встановила тісні зв'язки з Радянським Союзом. Протягом 2-ї половини ХХ ст. послідовні адміністрації США проводили політику, спрямовану на економічну та дипломатичну ізоляцію острівної країни. США санкціонували Кубу довше, ніж будь-яку іншу державу.

Президент Барак Обама зробив надзвичайні кроки для нормалізації відносин США з Кубою, зустрівшись із лідером Раулем Кастро та відновивши повноцінні дипломатичні зв'язки. Однак президент Дональд Дж. Трамп здебільшого змінив курс, ударивши по Кубі новими санкціями. Адміністрація Джо Байдена може знову розморозити відносини, але не зрозуміло, наскільки швидко і якісно.

Ключові слова: *США, Куба, американо-кубинські відносини, санкції, зовнішня політика.*

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Дослідження зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки щодо Куби завжди привертало й привертає увагу науковців. Цікавість дослідників до цієї теми багато в чому зумовлена винятковим характером американсько-кубинських відносин, які протягом більш ніж двохсот років неодноразово трансформувалися, демонструючи різні форми взаємодії – від практично повного американського домінування до конфронтаційного протистояння й економічної блокади острова.

Відтак актуальність теми дослідження полягає в розумінні змісту сучасних американо-кубинських відносин і пошуку подальших шляхів їх покращення, яке не можливе без звернення до історичного досвіду цього протистояння.

Американсько-кубинські відносини формують унікальний феномен міжнародних стосунків, адже між країнами існує такий тривалий і настільки асиметричний міждержавний конфлікт. Важливість усебічного аналізу протиріч між Кубою й США в сучасних умовах диктується однією

з їхніх складових частин – інструментами американського примусового впливу (санкціями), негативні наслідки дії яких не без успіху Гавана прагне нівелювати. Вашингтон застосовує їх проти Куби через порушення останньою основних прав і свобод людини, придушення демократії й навіть звинувачує в причетності до торгівлі наркотиками та спонсорстві тероризму.

Упродовж останніх років політика США щодо Куби зазнала значних змін, які, здавалося, могли подолати довготривалий конфлікт та вивести американсько-кубинські відносини на новий рівень взаємодії. Досягнення адміністрації демократа Б. Обама в процесі нормалізації відносин між двома країнами критикувалися його наступником – республіканцем Д. Трампом і, по суті, були скасовані. Тим самим Д. Трамп продемонстрував повернення США до імперської риторики та традиційних форм американсько-кубинської взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз української та зарубіжної літератури дав змогу зробити висновок про недостатню кількість наукових праць, котрі безпосередньо стосуються дослідження ретроспективного аналізу американо-кубинських відносин.

Серед науковців, які вивчають історію відносин США та Куби, треба відзначити зарубіжних учених: Е. Гриневича, Б. Гвоздарьова, А. Кросова, М. Pérez-Stable, J. Saco, R. Wasem. Наявні праці зосереджені на окремих періодах відносин США та Куби. Серед українських науковців ця проблема не досліджувалася.

Мета дослідження – ретроспективний аналіз американо-кубинських відносин, визначення чинників, які впливали на їх розвиток на кожному з історичних періодів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відносини Сполучених Штатів Америки й Куби можна визначити як складний асиметричний міждержавний конфлікт. Його передумови формувалися протягом багатьох десятиліть, поки нарешті сукупність різних чинників не призвела до зіткнення цінностей двох сусідніх держав. Незважаючи на те, що на історичному етапі ідеологічні протиріччя стали визначати характер американо-кубинської конфронтації, генезис цього феномену відбувався в умовах розбіжності їхніх національних інтересів.

Американське керівництво в ХІХ ст. вважало, що сусідній острів (колишня іспанська колонія) повинен був відколотися від метрополії й

увійти в склад Сполучених Штатів. У 1818 р. Іспанія відкрила кубинські порти для міжнародної торгівлі, особливо зі США.

У 1823 р. державний секретар Джон Квінсі Адамс пише листа міністру США до Іспанії Х'ю Нельсону, передбачаючи ймовірність анексії Куби протягом півстоліття. Ця заява отримала назву так званої політики «зрілого плоду» [4]. Це концепція, відповідно до якої північноамериканська держава повинна була надати військову допомогу Кубі в справі звільнення від іспанської корони, а потім уключити її у свій склад, згодом практично реалізована на рубежі XIX–XX ст.

Проте кубинське суспільство вже в першій половині XIX ст. почало формувати свою національну самосвідомість. Це висвітлювали часті конфлікти остров'ян із владою іспанської корони, що вилилося в рух автономістів, які вимагали більших свобод для населення. Протягом 1848–1851 рр. відбулася низка подій, які свідчать про бажання кубинців бути незалежними. Зокрема, генерал Нарцисо Лопес, який народився у Венесуелі, організовує три невдалі експедиції з метою звільнення Куби від Іспанії. Іспанський уряд страчує Лопеса та 51 учасника його останньої експедиції в серпні 1851 р. У травні 1851 р. придушено анексіоністське повстання під проводом Хоакіна де Агуеро в Пуерто-Принсіпі (нинішній Камагуей). А в липні 1851 р. припинено чергове повстання під проводом Ісідоро Арментероса в Тринідаді.

З огляду на сформований патріотичний рух, у народі не були прийняті ідеї залишатися під короною Іспанії або ж навіть приєднання Куби до складу північноамериканського сусіда. У 1854 р. американські дипломати пропонують придбати Кубу в Іспанії за 130 млн дол. США в секретному документі, відомому як Маніфест Остенде.

Остендський маніфест – секретний план, що передбачав купівлю або анексію Сполученими Штатами Америки острова Куба задля перетворення його в рабовласницький штат. Маніфест складено в бельгійському місті Остенде трьома американськими дипломатами Джеймсом Б'юкененом (посол у Великій Британії), Джоном Мейсоном (посол у Франції) і П'єром Соулом (посол в Іспанії), які були прихильниками збереження рабства, і направлений державному секретарю США Вільяму Марсі. У результаті витоку інформації Остендський маніфест став надбанням громадськості й був підданий критиці з боку представників усіх політичних партій, а також американської та зарубіжної громадськості й був відкинутий.

Найвидатніший кубинський політик і мислитель Хосе Антоніо Сако в одній зі своїх книг у 1848 р. писав: «... я хочу, щоб Куба належала

кубинцям, а не іноземцям ... Я хотів би, щоб Куба була не тільки багатою, забезпеченою, щасливою і сильною, але й кубинською, а не англо-американською ... » [8]. У свідомості кубинської інтелігенції та народних мас того часу їхній острів не був невід'ємною частиною Іспанії, а являв собою окрему культуру.

У 1868 р. почалася Кубинська війна з Іспанією за незалежність, вона відбувалася трьома етапами [1]. Перша кубинська війна за незалежність розпочалась у 1868 р., відома як Десятирічна війна. Тисячі емігрантів з острова переселилися в США. У 1878 р. Занцонським пактом закінчується Десятилітня війна. Протягом 1879–1880 рр. тривала друга війна Куби за незалежність, відома під назвою «Мала війна». Вона закінчилася перемогою Іспанії.

У 1895 р. розпочинається третя кубинська війна за незалежність. Лише після втручання США в цю війну в 1898 р. Іспанія відмовляється від контролю над Кубою (а також Пуерто-Рико, Філіппінами та Гуамом), що зафіксовано в Паризькому договорі. Уже 1 січня 1899 р. США розпочинають офіційну військову окупацію Куби. Скликається установча асамблея для підготовки нової конституції на Кубі.

У лютому 1901 р. Сполучені Штати приймають поправку до Платта, у якій зазначається, що вони можуть утручатись у внутрішні справи Куби військовим шляхом, щоб захищати інтереси США, і вимагають, щоб установчі збори Куби включили цей закон до нової конституції. Згодом установчі збори приймають поправку Платта, яка закріпила залежність молоді республіки від Вашингтона, давши США право на інтервенцію й організацію на Кубі морських американських баз, а також заборонивши Гавані здавати свою територію будь-якій іноземній державі. Спираючись на цей договір, озброєні сили США неодноразово вторгалися на територію Кубу (1906–1909, 1912, 1917–1922).

Поправка Платта також закріпила за американським бізнесом власність, придбану в період військової окупації. Проте 20 травня 1902 р. США закінчують військову окупацію Куби, офіційно відкриваючи Кубинську Республіку [3].

За період 1903–1909 рр. США підписали низку договорів із Кубою, які покладені в основу американо-кубинських відносин у 1-й половині ХХ ст. Договір 1903 р. вводив Поправку Платта в офіційні договірні відносини. Договір про взаємність передбачав 20-відсоткову поступку з боку США кубинським сільськогосподарським продуктам, що надходять на американський ринок. За третьою угодою Куба здавала в оренду на необмежений термін території для створення військово-морської бази в

бухті Гуантанамо. У 1904 р. Куба та США підписали договір Хей-Кесада, який визнає право власності Куби на острів Пайнс. Сенат США у 1925 р. ратифікував договір Хей-Кесада.

29 травня 1934 р. Куба й США підписали новий договір, що скасував дію «поправки Платта» та означав те, що американці втратили право на військову інтервенцію на острів. Однак у силі залишилися всі інші досягнуті раніше угоди, у тому числі право США на оренду території для військової бази в Гуантанамо.

10 березня 1952 р. на Кубі здійснено військовий переворот. За підтримки США владу на острові захопив генерал Фульхенсіо Батіста (у 1933–1940 рр. – фактичний глава держави, у 1940–1944 рр. – президент Куби). Він установив на острові жорсткий диктаторський режим. У 1956 р. в країні почалася партизанська війна під керівництвом Фіделя Кастро, що завершилася перемогою революційних сил 1 січня 1959 р.

Незважаючи на те, що вже 7 січня 1959 р. Вашингтон визнав новий кубинський уряд, відносини між країнами різко погіршилися. Невдоволення американців викликала як внутрішня політика кубинської влади, що супроводжувалася націоналізацією власності громадян і компаній США, так і встановлення тісної співпраці з СРСР.

Революційні перетворення на Кубі почалися в травні 1959 р.: були позбавленні власності приватні землеволодіння, здійснювалася націоналізація цукрових заводів, телефонних й електричних компаній, що належали американцям. У вересні 1960 р. кубинці націоналізували філії північноамериканських банків. Усі пропозиції з боку США про врегулювання майнових відносин були відкинуті революційною владою. Наступним кроком з американської сторони стало припинення поставок нафти на Кубу та повна відмова від закупівель кубинського цукру, який був основою експорту карибської країни в США.

Розрив економічних відносин між двома державами став приводом загострення зовнішньополітичних зв'язків. У квітні 1961 р. за підтримки США здійснено спробу підняти народне повстання проти уряду Кастро, але кубинці не підтримали повстанців. Кубинські емігрантські організації згодом неодноразово намагались організувати десанти на острів.

У жовтні 1962 р. Куба, потрапивши в тяжку економічну ситуацію, звернулася за допомогою до Москви, оскільки вважала її головним союзником. У терміновому порядку на острів направлено радянські танкери з нафтою, а кубинський цукор, якого Радянський Союз не потребував, став експортуватися в СРСР за цінами, що перевищують світові.

У цей же період кораблі ВМФ США встановили морську блокаду Куби у вигляді карантинної зони в 500 морських миль. У лютому 1963 р. в США прийнято спеціальний закон «Cuban Assets Control Regulations». Рестрикційні заходи стали основним важелем американської політики стосовно Куби. Криза розв'язується, коли Радянський Союз виводить ракети в обмін на виведення американських ядерних ракет із Туреччини. У період із січня 1959 р. до жовтня 1962 р., коли всі комерційні рейси між Гаваною та Маямі призупинено, 248 070 осіб покидають острів і вирушають до Сполучених Штатів. У 1966 р. введено заборону на відвідування Куби громадянами США.

1 вересня 1977 р. у Гавані й Вашингтоні при посольствах Швейцарії відкрилися Секції інтересів Куби та США. Отже, були встановлені двосторонні відносини на консульському рівні. Цього ж року Куба й США підписали Угоду про морський кордон, за яким сторони визначили розміщення державних кордонів у Флоридській протоці. Документ так і не потрапив на ратифікацію в Сенат США, але його положення реалізовані американським Державним Департаментом [9].

За президентства Рейгана настав новий період погіршення двосторонніх відносин. У 1981 р. у Флориді створений Кубино-Американський національний фонд, який об'єднав емігрантів з острова. Глава цього Фонду – Хорхе Мас Каноса – при Рейгані очолював Президентську раду з питань теле- й радіомовлення на Кубі, а також урядову комісію «За вільну Кубу». 1 березня 1982 р. США включили Кубу в список країн, що підтримують тероризм.

Після перемоги кубинської революції в період із 1959 р. по 1991 р. в США змінилося вісім президентських адміністрацій. Кожна з них сподівалася на падіння режиму Ф. Кастро й намагалася прискорити цей процес різними способами. Різні президентські команди керувалися власними уявленнями про оптимальну політику щодо Куби в кожен конкретний історичний момент, однак відносини між країнами залишалися напруженими.

Після розпаду СРСР у 1991 р. на Кубі почалася гостра економічна криза, що супроводжувалася нестачею продовольства. У цих умовах США двічі посилювали ембарго щодо острова, розраховуючи, що внутрішнє невдоволення виллється в повалення комуністичного уряду на Кубі. Акт Торрічеллі (1992 р.) і закон Хелмса-Бертон (1996 р.) надали блокаді екстериторіального характеру, поширивши режим санкцій на неамериканські компанії, які співпрацюють із Кубою.

Кубинський уряд у 1993 р. легалізує використання долара США громадянами Куби разом із кубинським песо, започаткувавши систему подвійної валюти на острові. У вересні 1994 р. в Нью-Йорку делегації Куби й США підписали Договір, який регулював порядок переселення населення з острова до США. Сполучені Штати Америки зобов'язалися не дозволяти в'їзд до США кубинців, затриманих у морі, і відправляти їх у безпечне третє місце. Куба переконувала своїх громадян не ризикувати життям. Гавана й Вашингтон домовилися співпрацювати з метою уникнення нелегальних перевезень. Також США зобов'язалися видавати 20 тис. міграційних віз щорічно для кубинських громадян без урахування іммігрантів, котрі мали родичів у США [7].

Мабуть, одним із найяскравіших моментів в історії американо-кубинських відносин періоду першої адміністрації Б. Клінтона стало прийняття конгресом 12 березня 1996 р. суперечливого Закону Хелмса-Бартона. Закон про кубинську свободу й демократичну солідарність був затверджений після неприємного епізоду з розстрілом двох приватних літаків, пілотованих учасниками антикастровської групи «Брати на допомогу». Спочатку група рятувала кубинських мігрантів у морі, а потім почала антиурядову діяльність – розкидала листівки, агітувала проти режиму Ф. Кастро.

28 жовтня 2000 р. президент США Білл Клінтон підписав закон, який послабив економічну блокаду острова. На Кубу дозволено поставляти американські медикаменти й продукцію сільського господарства. Однак банки США не отримали право надавати кредити для здійснення цих закупівель. У лютому 2005 р. казначейство США оголосило про нові обмеження – поставки повинні оплачуватися заздалегідь і готівкою [5].

Перегляд США відносин зі своїм карибським сусідом почався з приходом у 2009 р. до влади Барака Обами. Новий американський президент кілька разів висловлювався про бажання почати діалог із кубинським урядом. 3 червня 2009 р. відновлено членство Куби в Організації американських держав. А 16 грудня 2014 р. відбулася 45-хвилинна телефонна розмова між Бараком Обамою й головою Держради Куби Раулем Кастро. Це був перший офіційний контакт глав двох держав за період півстолітньої конфронтації. Сторони оголосили про намір нормалізувати двосторонні відносини.

16 січня 2015 р. в США вступив набрав чинності пакет заходів, спрямованих на ослаблення економічної й фінансової блокади Куби. Зокрема, американським компаніям дозволено поставляти на острів телекомунікаційну техніку (телефони, смартфони, комп'ютери,

програмне забезпечення, карти пам'яті), інвестувати в малий бізнес і сільське господарство, а фінансові організації США отримали можливість відкривати власні рахунки в кубинських банках. 20 січня 2015 р. Барак Обама виступив перед конгресом США з проханням про зняття ембарго стосовно Куби.

21–22 січня 2015 р. в Гавані пройшов перший тур переговорів із питання відновлення дипломатичних відносин. Делегацію США очолила помічник держсекретаря з питань Західної півкулі Роберта Джейкобсон, кубинську делегацію – директор департаменту США Міністерства закордонних справ Куби Хосефіна Відаль. Згодом відбулися ще три раунди переговорів: два – у Вашингтоні (27 лютого й 21–22 травня) та один – у Гавані (16 березня). 11 квітня 2015 р. на Саміті Америк у Панамі Барак Обама та Рауль Кастро провели першу після перемоги кубинської революції офіційну зустріч на вищому рівні.

Основною перешкодою до досягнення домовленості про відкриття посольств була присутність Куби в американському списку країн, що підтримують тероризм. 14 квітня 2015 р. Барак Обама повідомив конгресу США про намір виключити острів із цього списку. Рішення американського президента набрало чинності 29 травня 2015 р. Це спричинило скасування деяких обмежень, пов'язаних із фінансовими транзакціями, поїздками громадян і двосторонньою торгівлею [3].

Паралельно з переговорами про дипломатичні відносини представники Куби й США в березні 2015 р. обговорили в Гавані питання взаємодії в інформаційній сфері, а у Вашингтоні – проблему прав людини. Згодом між двома країнами були налагоджені прямий телефонний зв'язок і пряме повітряне сполучення (Гаван-Нью-Йорк). 1 липня 2015 р. відновлені дипломатичні відносини між Кубою та США. У той самий же день кубинський уряд розповсюдив заяву, що ця подія ще не означає нормалізації відносин. Необхідною умовою для цього є, зокрема, скасування ембарго. 20 липня 2015 р. Вашингтоні й Гавані почали роботу посольства обох країн.

Після перемоги на президентських виборах Д. Трамп змінив політику США стосовно Куби, відмовившись від розпочатого Обамою курсу на нормалізацію відносин між двома країнами. Більшість послаблень у режимі економічного ембарго, які запроваджені за президентства Б. Обами, знову було скасовано. Адміністрація Трампа обґрунтовувала необхідність посилення економічного тиску на Гавану порушенням прав людини з боку кубинського уряду. До того ж Куба, де Комуністична партія є єдиною дозволеною політичною силою, підтримувала режим президента

Венесуели Ніколаса Мадуро, якого американці вважали нелегітимним главою держави. Вашингтон натомість визнав легітимним очільником цієї країни опонента Мадуро Хуана Гуайдо.

Серед запроваджених урядом США чергових санкцій можна виокремити такі: індивідуальні туристичні поїздки на Кубу залишаються під заборонаю, хоча морські круїзи можна буде здійснювати; уведено ліміт в одну тисячу доларів на людину у квартал для переказів зі США членам родин у цій країні. Для Куби обмеження переказів мали негативні наслідки, оскільки вони були одними з головних джерел національного доходу. Наприклад, у 2017 р. перекази становили 3,6 млрд дол. – приблизно стільки ж, скільки Куба заробляє на туризмі. А всього з 2008 р. по 2018 р., за даними американської Havana Consulting Group, перекази кубинців зі США становили 30 млрд дол. США. Під час президентства Б. Обама кубино-американці могли відправляти перекази щомісяця без обмежень.

Однак цей захід ударив не стільки по кубинському уряду, який хотіла б повалити американська влада, скільки по пересічних кубинцях, для яких ця грошова допомога в умовах виживання – один із небагатьох шляхів зберегти людську гідність.

Прихід до влади Джо Байдена знову може змінити характер американо-кубинських відносин. Новий глава Білого дому планує навести мости дружби з латиноамериканськими країнами, як це було за Барака Обама [2]. Хоча Президент Куби Мігель Діас-Канель не привітав Джо Байдена з перемогою після оголошення результатів виборів. У своєму зверненні до нації він сказав, що можна побудувати «поважні й міцні відносини» зі США, але додав, що вони не готові вести переговори про «революції, соціалізм і суверенітет».

Джо Байден має намір сигналізувати про нову зовнішню політику щодо Латинської Америки та Карибського басейну. Частина цього курсу може бути заснована на стратегічній заклопотаності зростаючого впливу Росії або Китаю в регіоні. Кубинці розраховують, передусім, на зняття санкцій із боку США, які запроваджені були ще більше півстоліття тому [6].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У результаті дослідження можна зробити висновок, що політика Сполучених Штатів щодо Куби у XIX–XXI ст. зазнавала певних змін. У XIX ст. Куба розглядалася як потенційна територія, що могла бути приєднана до самих Сполучених Штатів Америки, а вже на початку XX ст.

США отримали практично контроль не тільки над її територією, а й над політикою.

Після перемоги революції 1959 р. і початку співробітництва Куби з Радянським Союзом Куба стала розглядатися США крізь призму протистояння з Радянським Союзом і тому знову зайняла одне з головних місць серед американських національних інтересів. Націоналізація американських підприємств, Карибська криза, зближення Куби з Радянським Союзом, торгове ембарго США та будівництво соціалізму на Кубі – усе це звело до мінімуму відносини між Кубою й Сполученими Штатами в період холодної війни.

«Потепління» відносин відбулось уже у ХХІ ст., особливо за президентства Барака Обами, який першим із американських президентів налагодив двосторонній зв'язок із кубинською владою. Проте його наступник Дональд Трамп розкритикував комуністичну владу Куби й заявив, що скасовує «односторонню угоду», підписану його попередником Б. Обамою. Нова політика американської адміністрації нівелювала прогрес, що був досягнутий його попередниками. Зрештою, нинішній президент США Джо Байден говорить про те, що хоче досягнути нормалізації відносин та повернутися до стратегії Б. Обами стосовно «острова Свободи».

Нормалізація відносин між США й Кубою матиме велике значення для зміни міжнародних відносин у регіоні Латинської Америки та Карибського басейну, бо інтенсифікує міжнародне протистояння в цьому регіоні глобальних гравців.

Перспективи подальших досліджень можуть стосуватися вивчення питання щодо впливу американо-кубинських відносин на інтеграційні процеси й створення панамериканської зони вільної торгівлі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриневич, Э. А. Гвоздарёв, Б. И. (1982). Вашингтон против Гаваны: кубинская революция и империализм США. *Мировая экономика и международные отношения*, 3, с. 46–52.
2. Зачем Джо Байдену налаживать отношения с Кубой. URL: <https://iz.ru/1114503/mariia-vasileva/ostrov-zaboty-zachem-dzho-baidenu-nalazhivat-otnosheniia-s-kuboi>
3. История отношений Кубы и США. URL: <https://tass.ru/info/2086814> 2015.
4. Миронов, В. В. *Латиноамериканский вектор во внешней политике США: эволюция доктринальных установок и факторы формирования современности*. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/latinoamerikanskiy-vektor-vo-vneshney-politike-ssha-evolyutsiya-doktrinalnykh-ustanovok-i-factory-formirovaniya-v-sovremennosti>

5. Косов, А. П. (2015). Двусторонние отношения США со странами Латинской Америки после окончания «холодной войны» в оценках российских исследователей. *Ученые записки*, т. 20, с. 20–25.

6. Як Байден змінить відносини США з Україною та іншими державами. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54868246>

7. Pérez-Stable, M. (2011). The United States and Cuba. *Intimate enemies*. New York, 368 p.

8. Saco, J. A. (1963). Origen del movimiento anexionista en Cuba. Ideas de Saco acerca de la anexión. Motivos de su oposición a ella. *Papeles sobre Cuba. Editorial del Consejo Nacional de Cuba, La Habana*, 339 p.

9. Wasem, R. E. *Cuban Migration to the United States: Policy and Trends*. URL: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/R40566.pdf>

RETROSPECTIVE ANALYSIS AMERICAN-CUBAN RELATIONS

The article examines the relationship between the United States of America and the Republic of Cuba from its inception to the present. The main focus is on the analysis of events that significantly influenced the formation of American policy towards Cuba and determined the nature of its changes.

It is noted that US-Cuban relations are in the form of a long and asymmetric interstate conflict. The United States is using US coercive instruments in its relations with Cuba - sanctions. Washington is using them against Cuba for violating fundamental human rights and freedoms, suppressing democracy and even accusing it of involvement in drug trafficking and sponsorship of terrorism.

American leadership in the XIX century. believed that the neighboring island (former Spanish colony) was to break away from the metropolis and become part of the United States. By helping Cuba free itself from Spanish influence, the United States was given the opportunity to intervene in Cuba's internal affairs militarily to protect US interests. Formation of the regulatory framework of US-Cuban relations in the early twentieth century. shows the interest in cooperation between the two countries, and the desire of the United States to control the situation in Cuba.

US-Cuba relations have suffered from mistrust and antagonism since 1959, when a revolution took place in Cuba in which Fidel Castro overthrew the US-backed regime and established a socialist state that established close ties with the Soviet Union. During the second half of the twentieth century, successive US administrations pursued policies aimed at the economic and dip-

lomatic isolation of the island nation. The United States has sanctioned Cuba longer than any other country.

President Barack Obama has taken extraordinary steps to normalize US relations with Cuba by meeting with leader Raul Castro and restoring full-fledged diplomatic ties. However, President Donald J. Trump has largely changed course, hitting Cuba with new sanctions. Joe Biden's administration may unfreeze the relationship again, but it is not clear how quickly and how well.

Key words: USA, Cuba, US-Cuban relations, sanctions, foreign policy.

REFERENCES

1. Hrynevych, Э. А., Hvozdarëv, В. Y. (1982). Vashynhton protyv Наваны: kubynskaia revoliutsyia y umperyalizm SShA. *Myrovaia ekonomyka y mezhdunarodnyie otnosheniya*, № 3, p. 46–52 (in Russian).
2. *Zachem Dzho Baidenu nalazhyvat otnosheniya s Kuboi*. URL: <https://iz.ru/1114503/mariia-vasileva/ostrov-zaboty-zachem-dzho-baidenu-nalazhivat-otnosheniia-s-kuboi>. (in Russian).
3. *Ystoryia otnoshenyi Kubы y SShA*. URL: <https://tass.ru/info/2086814> 2015 (in Russian).
4. Myronov, V. V. *Latynoamerykanskiy vektor vo vneshnei polytyke SShA: evoliutsyia doktrinalnykh ustanovok y faktory formirovaniya sovremennosti*. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/latinoamerikanskiy-vektor-vo-vneshney-politike-ssha-evolyutsiya-doktrinalnyh-ustanovok-i-factory-formirovaniya-v-sovremennosti> (in Russian).
5. Kosov, A. P. (2015). Dvustoronnyie otnosheniya SShA so stranamy Latynskoi Ameriky posle okonchaniya «kholodnoi voiny» v otsenkakh rossiyskykh yssledovatelei. *Uchenye zapysky*, t. 20, p. 20–25 (in Russian).
6. *Iak Baiden zminyt vidnosyny SShA z Ukrainoiu ta inshymy derzhavamy*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54868246>. (in Ukrainian).
7. Pérez-Stable, M. (2011). *The United States and Cuba. Intimate enemies*. New York, 368 p. (in English).
8. Saco, J. A. (1963). Origen del movimiento anexionista en Cuba. Ideas de Saco acerca de la anexión. Motivos de su oposición a ella. *Papeles sobre Cuba. Editorial del Consejo Nacional de Cuba, La Habana*, 339 p. (in English).
9. Wasem, R. E. *Cuban Migration to the United States: Policy and Trends*. URL: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/R40566.pdf> (in English).

Матеріал надійшов до редакції 10.06.2021 р.

РОЗДІЛ IV. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 327(477)

Ілля Вітченко,

аспірант кафедри міжнародних відносин,

Національний університет «Острозька академія»,

ORCID ID 0000-0003-4524-8475

illia.vitchenko@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-148-160

**МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІН
У ЦИВІЛІЗАЦІЙНІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Лозунг Євромайдану «Україна – це Європа» став промовистою декларацією її населення щодо своєї цивілізаційної ідентичності. Проте рано говорити, що цивілізаційна ідентичність України остаточно й безповоротно змінилася, адже це питання є предметом дискусій протягом довгого часу. У статті запропоновано авторське бачення методології дослідження змін у цивілізаційній ідентичності України періоду незалежності для подальшого прогнозування тенденцій у цьому напрямі, зокрема у сфері міжнародної взаємодії.

Спершу в статті проведено аналіз дослідженості теми й зроблено висновок про недостатню кількість українських досліджень цивілізаційної ідентичності саме в аспекті міжнародних відносин та впливу цивілізаційної риторики на суспільство. Розглянуто теоретичну основу дослідження, а саме ключові дефініції (цивілізація й цивілізаційна ідентичність), характеристики цивілізацій та цивілізаційної ідентичності як робочих категорій, а також обґрунтовано можливість дослідження змін у цивілізаційній ідентичності. Акцентовано увагу на тому, що метою цієї методології є не дослідження історичної цивілізаційної приналежності, а впливу різної цивілізаційної риторики на цивілізаційну ідентичність і навпаки. У роботі окреслено хронологічні межі, ключові історичні події, фактори та суб'єкти, які, на думку автора, повинні братися до уваги під час подальшого дослідження згаданої проблематики. У результаті запропоновано й обґрунтовано набір загальнонаукових та спеціальних методів, які мають на меті відслідковувати й аналізувати динаміку змін цивілізаційної ідентичності України. Результати роботи мають цінність

для подальшого дослідження в цьому напрямі, зокрема щодо факторів впливу на цивілізаційну ідентичність та зв'язку змін останньої з реформами в країні і її міжнародним авторитетом.

Ключові слова: цивілізація; цивілізаційна ідентичність; зміна цивілізаційної ідентичності; методологія; цивілізаційна риторика.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Особливості історії та географічного розміщення України дають підстави відносити її до категорії, яку С. Гантінгтон називає «розірвані країни» [1, с. 44], котрі мають достатній рівень культурної гомогенності, проте розділені щодо того, чи їхнє суспільство належить до тієї або іншої цивілізації. Це створює підґрунтя для численних дискусій на тему історичної цивілізаційної приналежності України, пошуку тих есенцій, вроджених характеристик, які схиляють на той чи інший бік чаші терезів цивілізаційного вибору. Проте поки що поставити крапку в цьому питанні не вдається через уже згадані вище географічний та історичний фактори. З іншого боку, незалежна Україна протягом тридцяти років свого існування має виразні коливання в розумінні своєї цивілізаційної ідентичності, які мали прояв у різних політичних рішеннях і суспільних явищах. Перебування поміж двома великими та конкуруючими між собою геополітичними центрами, Росією і ЄС, спричиняє чималий тиск на Україну, особливо після розширення ЄС та НАТО, коли до їх складу були включено найближчих західних сусідів України.

Сама Україна від початку свого існування вбачала для себе європейський вектор більш привабливим, проте не мала змоги йому постійно слідувати через перешкоджання з боку Росії та високий рівень лояльності українського населення до Росії. Зрештою, протягом понад 20-ти років українська зовнішня політика відображала коливання в її цивілізаційній ідентичності. Однак дії В. Януковича щодо згортання Угоди про асоціацію, Революція гідності й війна з Росією спровокували реакцію населення, яке виразило більш чітку прозахідну (або лише антиросійську) позицію. Лозунг Євромайдану «Україна – це Європа» став промовистою декларацією її населення щодо своєї цивілізаційної ідентичності.

Проте рано говорити, що цивілізаційна ідентичність України остаточно і безповоротно змінилася. Навпаки, це актуалізує потребу розвитку досліджень цього питання, а саме динаміки змін цивілізаційної

ідентичності України, її особливостей, закономірностей, факторів впливу на неї, імовірних майбутніх тенденцій тощо. Це питання є обширним, а тому на цьому етапі нами вирішено приділити особливу увагу лише аспекту методології дослідження змін цивілізаційної ідентичності України. Тож дослідницьке питання, яке ми ставимо перед собою, таке: якою має бути методологія дослідження зміни цивілізаційної ідентичності України?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняному науковому просторі тематика цивілізаційної ідентичності піднімається переважно в історіографічному, філософському, культурологічному аспектах, але рідше в контексті суспільних наук, до яких також належить наука про міжнародні відносини. Наприклад, І. Куций розглядає перспективи використання поняття «цивілізаційна ідентичність» як робочої категорії для історіографічних досліджень для українських істориків, хоча й згадує про те, що важливим фактором поширення цієї категорії став геополітичний виклик, перед яким сьогодні постала Україна [2]. Про важливість кращого усвідомлення особливостей історичного розвитку українського суспільства, пізнання його сутності, що мало б стати відправною точкою для входження у світову ліберальну цивілізацію, говорить В. Ткаченко [3]. С. Пирожков і Н. Хамітов пов'язують цивілізаційну долю країни, здатність обирати свою ідентичність та партнерів із поняттям цивілізаційної суб'єктності, проте водночас визначають цивілізаційну ідентичність як усвідомлення своєї місії у світі, що сприяє набуттю суб'єктності [4]. Я. Калакура аналізує українознавчий вимір концепту «цивілізаційна ідентичність» і розглядає Україну як регіональну цивілізацію [5]. В. Гончаревський, аналізує вплив євроінтеграційної парадигми, яку він вважає зумовленою як зовнішньополітичними орієнтаціями України, так і впливом політики самого Європейського Союзу, на динаміку розвитку досліджень у цій царині, зокрема в питанні історичного підтвердження цивілізаційної приналежності України [6]. О. Рафальський, Я. Калакура та М. Юрій досліджують цивілізаційний вимір української культури в історичному контексті, підкреслюючи, зокрема, що процес ідентифікації має як суб'єктивний, так і об'єктивний характер [7].

Отже, що багато українських досліджень цивілізаційної ідентичності пов'язані зі спробами обґрунтувати євроінтеграційні прагнення України і її належність до європейської (західної, ліберальної) цивілізації. Проте нас більше цікавить дослідження самої динаміки змін цивілізаційної ідентичності незалежної України, зокрема методологія такої роботи. Іншими словами, це не те, якою є історична цивілізаційна ідентичність України, а те, якою вона постає в той чи інший момент розвитку незалежної

України в публічному просторі, як на це впливають зовнішньополітичні чинники та як зміна цивілізаційної ідентичності впливає на зовнішню політику.

Грунтовне й різнобічне дослідження питання цивілізаційної ідентичності, де приділяється увага питанню методології, здійснено у 2007 р. рядом закордонних науковців під редакційним керівництвом М. Хола й П. Т. Джексона [8]. Г. Беттіца аналізує методологію дослідження «цивілізаційної політики» (термін, який він уводить для означення впливу цивілізаційної ідентичності на формування світової політики) на основі модерністсько-конструктивістського підходу [9]. Г. Гейл досліджує зв'язок між цивілізаційною ідентичністю й очікуваннями еліт щодо політичного курсу держави, зокрема змін чи збереження тих або інших політичних сил при владі [10]. Також Г. Гейл і М. Лорель звертають увагу на необхідність систематичного дослідження сукупності сприйняття цивілізаційної ідентичності на рівні особистостей як фундаментального для справжнього конструктивістського розуміння цивілізаційної політики, що, зокрема, дасть змогу будувати певні очікування щодо змін у масовому сприйнятті цивілізаційної ідентичності [11]. У 2016 р. Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова у своєму періодичному виданні піднімав тему ідентичності громадян України в нових умовах, зокрема соціокультурної ідентичності та геополітичних орієнтацій, що є важливим матеріалом для аналізу змін у цивілізаційній ідентичності населення України [12].

Мета статті. Ураховуючи зазначене вище, стверджуємо, що метою цієї роботи є аналіз методології дослідження змін цивілізаційної ідентичності України.

Теоретичні основи дослідження. Підходячи до дослідження питання про цивілізаційну ідентичність та її зміну, науковець неодмінно стикається з потребою визначення певних ключових понять, які повинні стати відправною точкою для подальшої роботи. Беззаперечно, серед них є «цивілізація» й «цивілізаційна ідентичність», а також «зміна цивілізаційної ідентичності».

При тому, що існують різні визначення поняття «цивілізація» та «цивілізаційна ідентичність», ми використаємо запропоноване Г. Гейлом і М. Лорель, які трактують цивілізацію як «категорію ідентичності вищого порядку, засновану на культурних (на відміну від фізичних) атрибутах, що займає рівень абстракції між «людською істотою» та «етнічною групою» чи «нацією» й має тенденцію до охоплення декількох націй та етнічних груп, але не всіх» [11, с. 3]. Отже, цивілізація розглядається як система

соціальних відносин певного рівня, що є вищим за рівень етнічної групи або нації. Цивілізаційна ідентичність таким чином є ототожненням себе з цією системою відносин.

Ще одне поняття, яке б ми хотіли прояснити в межах цієї статті, – це «цивілізаційна приналежність», а також його співвідношення із поняттям «цивілізаційна ідентичність». Перше використовується як есенціалістське бачення України як історично приналежної до тієї чи іншої цивілізації, у той час як «цивілізаційна ідентичність» виступає більш динамічною категорією.

Проте розробка та обґрунтування точної термінології не стоїть перед нами як пріоритетне завдання з огляду на специфіку сфери дослідження. Дж. О'Хеган, не вважаючи питання дефініцій та розмежування цивілізацій на мапі не важливими, стверджує, що варто звернути більшу увагу на те, як концепції цивілізації й цивілізаційної ідентичності вживаються в політичному дискурсі на локальному, регіональному та глобальному рівнях [13, с. 30]. Підтримуючи її тезу, ми вважаємо більш доречним розглядати не стільки значення поняття «цивілізаційна ідентичність», скільки вплив, який різноманітні інтерпретації й застосування цього терміна здійснюють на формування та реалізацію внутрішньої й зовнішньої політики держави в контексті міжнародної взаємодії, а також те як міжнародні відносини впливають на зміну цивілізаційної ідентичності.

При цьому теоретичною основою для дослідження саме категорії «змін цивілізаційної ідентичності» є низка характеристик цивілізацій у межах антиесенціалістського підходу, запропонованих М. Холлом і П. Джексоном, а саме:

- 1) цивілізації є слабо, а не чітко розмежованими;
 - 2) цивілізації є суперечливими самі в собі, а не узгодженими;
 - 3) цивілізації слабо інтегровані, а не інтегровані;
 - 4) цивілізації гетерорахічні, а не централізовані;
 - 5) цивілізації змагаються, а не узгоджуються;
 - 6) цивілізації перебувають у стані постійного руху, а не є статичними
- [14, с. 7–8].

Зазначені характеристики є теоретичною основою для розгляду питання про зміни цивілізаційної ідентичності України, виходячи з досить динамічної природи самих цивілізацій. Самі цивілізації всередині себе є простором для постійної дискусії щодо цінностей і напрямів розвитку, а отже, цивілізаційна ідентичність країн, які навіть виразно приналежні до певної цивілізації (як, наприклад, Німеччина в Європі), усе одно перебуває в постійній динаміці. Це й дає підстави говорити про зміни

цивілізаційної ідентичності в контексті міжнародної взаємодії, зокрема у випадку з Україною.

Ще одним важливим теоретичним аспектом цивілізаційного аналізу, який потрібно зазначити, є дихотомія між плюралістичним і сингулярним розумінням поняття «цивілізація», адже цей аспект також може впливати на особливості змін цивілізаційної ідентичності. Дж. О'Хеган називає їх двома визначними трендами застосування цивілізаційного аналізу в міжнародних відносинах [13, с. 16–17]. Плюралістичний підхід розглядає світ як місце взаємодії різних цивілізацій із їхніми культурними й соціальними особливостями. Сингулярне розуміння передбачає погляд на цивілізацію як на «концепцію прогресу, що стосується політичних, економічних та соціальних інституцій та практик суспільств» [13, с. 17]. У такому випадку говорять про певний «стандарт цивілізації» [13, с. 17], а самій цивілізації протиставляється варварство [13, с. 25]. Тобто зміна цивілізаційної ідентичності може розцінюватися як збільшення чи зменшення рівня тотожності з певною цивілізацією і як прогрес до певного рівня світової цивілізації.

Методика дослідження. У зв'язку з тим, що нашою метою є аналіз методології дослідження змін цивілізаційної ідентичності України, методика, яку ми вважаємо за доцільне використовувати, полягає в здійсненні низки кроків. По-перше, визначити доцільні й обґрунтовані хронологічні межі дослідження. По-друге, установити певні ключові моменти всередині хронологічних меж, котрі представляють особливий інтерес для дослідження. По-третє, виокремити фактори, які впливають на зміну цивілізаційної ідентичності України, зокрема зовнішні. Зрештою, потрібно також звернути увагу на суб'єктів, дотичних до зміни цивілізаційної ідентичності. У результаті це дасть можливість окреслити методологію дослідження змін цивілізаційної ідентичності України.

На нашу думку, доцільно розглядати зміни цивілізаційної ідентичності в період від проголошення незалежності України в 1991 р. до 2021 р., коли країна відзначає своє 30-річчя. Тому ми не ставимо питання про історичну цивілізаційну приналежність України протягом усього її етно- та націотворення, а лише фіксуємо динаміку змін цивілізаційної ідентичності протягом періоду незалежності.

Основні хронологічні опорні точки дослідження доцільно б об'єднати в такі категорії:

- знакові події всередині країни (проголошення незалежності, Помаранчева революція, Революція гідності тощо);
- усі загальнодержавні вибори (президентські та парламентські);

- покращення / погіршення відносин із ЄС;
- покращення / погіршення відносин із РФ;
- вагомні законодавчі зміни (наприклад внесення змін до Конституції, що стосувалися геополітичної орієнтації й позаблокового статусу України).

Ці хронологічні точки дали б змогу під час дослідження динаміки змін цивілізаційної ідентичності побачити вплив певних подій на цю динаміку чи, навпаки, показати причину певних подій у зміні цивілізаційної ідентичності.

Цивілізаційна ідентичність, як і будь-яка інша, може мати велику кількість факторів, які на неї впливають. Проте ми обмежимося переліком тих ключових факторів, які характерні саме для України й/або мають більше значення в контексті міжнародних досліджень. Отже, факторами, що впливають на зміну цивілізаційної ідентичності в Україні, є динаміка відносин із Росією; динаміка відносин із ЄС і деякими окремими державами-членами (країнами Вишеградської групи, Прибалтики, а також лідерами ЄС – ФРН та Францією); настрої й ідентичність українського суспільства; настрої та ідентичність ключових політичних сил.

Зазначення двох останніх факторів дає також відповідь на питання про суб'єктів, дотичних до змін цивілізаційної ідентичності. Ними є еліта й соціум, які генерують та легітимізують певну цивілізаційну риторику, що є основою цивілізаційної ідентичності [15].

З огляду на ці кроки, які формують підґрунтя для розуміння предмета дослідження, можемо переходити до безпосереднього опису методології дослідження змін цивілізаційної ідентичності України.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У контексті дослідження змін цивілізаційної ідентичності України можемо говорити про використання обох зазначених вище поглядів на цивілізацію, коли йдеться про євроінтеграцію та відносини з Росією і євразійським простором. Адже для українців перспектива євроінтеграції є пов'язаною як із приналежністю до європейської цивілізації, так і з підняттям рівня життя (так би мовити, підвищення рівня цивілізованості). Підставами для такого твердження можуть слугувати результати соціологічного дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва щодо оцінки ймовірних переваг вступу України до ЄС [16].

Таблиця 1

Результати соціологічного дослідження

Підвищення рівня життя людей	36,8
Вільний доступ молоді до навчання в університетах країн-членів ЄС	33,7
Вільне пересування людей за кордон	38,6
Підвищення авторитету України на міжнародній арені	17,3
Отримання нової фінансової допомоги	12,6
Посилення безпеки та обороноздатності України	20,8
Посилення процесів демократизації	12,6
Проведення внутрішніх реформ в Україні	24,0
Доступ на європейські ринки	19,3
Рух країни в бік сучасної європейської цивілізації	18,8
Краще забезпечення товарами та послугами	10,3
Інше	0,5
Жодних переваг від членства в ЄС Україна не матиме	22,0
Важко відповісти	11,6

Якщо Україна стане повноправним членом ЄС, які, на Вашу думку, переваги вона отримає в цьому разі? (позначте все, що вважаєте за потрібне, %). За матеріалами Фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва.

У свідомості українців, як, беззаперечно, й у свідомості багатьох представників інших держав по всьому світу, здобутки західної цивілізації асоціюються із загальним стандартом цивілізації та прогресу, про що пише Н. Фергюсон, пояснюючи те, як удалося Європі та решті західного світу досягти такого рівня розвитку, який значно випередив решту цивілізацій як в економічній та науково-технічній сфері, так і в питанні прав і свобод людини [17]. Тому дослідження змін цивілізаційної ідентичності має відбуватися в контексті розуміння певних ціннісних основ, що історично стоять за тією чи іншою цивілізаційною ідентичністю.

Говорячи про перелік методів, які потрібно використовувати під час аналізу змін цивілізаційної ідентичності України, передусім потрібно

виділити методи емпіричного й теоретичного рівнів. На емпіричному рівні пізнання нами пропонується застосовувати метод спостереження, який має на меті фіксацію й подальшу обробку фактів, що можуть бути інтерпретовані як такі, що спричинили зміну цивілізаційної ідентичності або є її проявами. Спостереження має перебувати в рамках хронологічних меж і факторів, які визначені вище. Застосування цього методу в суспільних науках ускладнюється залежністю результатів від світоглядно-методологічних установок спостерігача.

До загальнонаукових методів теоретичного рівня, що повинні бути застосовані під час дослідження змін цивілізаційної ідентичності, належать аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування й порівняння. Застосування цих методів дає змогу окреслити межі застосування емпіричного методу спостереження, визначення ключових чинників впливу на зміну цивілізаційної ідентичності, обробки показників, отриманих у результаті застосування спеціальних методів і побудови висновків.

Одним зі спеціальних методів дослідження змін цивілізаційної ідентичності, на нашу думку, є метод дискурс-аналізу. Використання його пов'язане з важливістю розуміння впливу застосування дискурсу цивілізаційної ідентичності на диференціацію суспільств та оцінки інституцій і практик конкретних суспільств, як про це пише Дж. О'Хеган [13, с. 22]. У випадку з Україною існує потреба аналізувати вплив європейського і євразійського дискурсу на політичні рішення та орієнтації, а також оцінку тенденцій цивілізаційного розвитку як України, так і ЄС із РФ.

Вважаємо за доцільне досліджувати зміну цивілізаційної ідентичності як на рівні державної еліти, так і населення, про що йшлося раніше. Для дослідження першого доречним буде використовувати метод аналізу документів (як рішень, що випливають із певного розуміння цивілізаційної ідентичності) і висловлювань політиків та визначних лідерів думки. Такі висловлювання можемо назвати «цивілізаційними розмовами/висловлюваннями» (англ. *civilizational talk*) [15]. Вони розглядаються як такі, що завжди мають політичне значення. Цивілізаційні висловлювання покликані легітимізувати в публічному просторі аргументи на користь певної цивілізаційної ідентичності. П. Джексон стверджує, що важливість аргументів полягає в тому, як вони впливають на формування публічних обговорень; це те формування, яке намагається вловити аналіз легітимації через ретельне емпіричне відслідковування публічних дебатів і політичних дій (*political outcomes*), які з'явилися на їх підґрунті [15, с. 45].

Отже, ми підходимо до важливості застосування кількісного методу, а саме контент-аналізу, для того, аби оцінити висловлювання політичних діячів (українських і закордонних) щодо цивілізаційної ідентичності України. Надалі такий аналіз повинен бути приведений у порівнянні з реальними політичними діями, які б стосувалися питання цивілізаційної ідентичності.

Для аналізу змін цивілізаційної ідентичності на рівні суспільства потрібне застосування соціологічного методу, який має на меті оцінку суспільної думки саме в питаннях, що стосуються цивілізаційної ідентичності. А порівняння таких оцінок у часі та їх зіставлення з різними подіями дасть змогу проаналізувати їх динаміку й установити причинно-наслідкові зв'язки.

І, зрештою, на основі отриманих даних матимемо змогу застосувати метод прогнозування для окреслення перспектив і тенденцій змін у цивілізаційній ідентичності та ймовірних політичних кроків і суспільних явищ, викликаних цими змінами. Або так само можна буде прогнозувати, як ті чи інші внутрішньо- й зовнішньополітичні події впливатимуть на цивілізаційну ідентичність у майбутньому.

3.ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Протягом періоду незалежності України в ній спостерігаються коливання в питанні цивілізаційної ідентичності. Тому нами здійснено спробу окреслити методологічні інструменти, які б дали можливість досліджувати ці зміни. Отже, сформульовано й обґрунтовано авторське бачення методології таких досліджень, зазначено його ключові аспекти (хронологічні межі, фактори, суб'єкти) та методи (загальнонаукові й спеціальні), які потрібно використовувати.

Перспективи подальших досліджень можуть уключати більш детальну розробку факторів, що впливають на зміну цивілізаційної ідентичності України. Також дослідження динаміки змін цивілізаційної ідентичності за вказаною методологією дає можливість проаналізувати її вплив на реформування країни, розвиток громадянського суспільства й міжнародний авторитет України як європейської/пострадянської держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72 (3), 22–49. DOI: 10.2307/20045621

2. Куций, І. (2014). Категорія «цивілізаційна ідентичність» як об'єкт історіографічного дослідження: сучасні інтерпретації. *Український історичний журнал*, 6, 113–122.
3. Ткаченко, В. (2020). Цивілізаційна ідентичність України: виклик часу. *Academia. Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смоля*. Кн. 1, 21–37.
4. Пирожков, С., Хамітов, Н. (2020). Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наук. думка.
5. Калакура, Я. (2021). Формування цивілізаційної ідентичності українства: міждисциплінарний дискурс. *Українознавство*, 1 (78). DOI: 10.30840/2413-7065.1(78).2021.224826
6. Гончаревський, В. (2011). Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009). *Логос*.
7. Калакура, Я., Рафальський, О., Юрій, М. (2015). Українська культура: цивілізаційний вимір. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
8. Hall, M., & Jackson, P. (Eds.) (2007). *Civilizational Identity: The Production and Reproduction of 'Civilizations' in International Relations*. Palgrave Macmillan.
9. Bettiza, G. (2014). *Civilizational Analysis in International Relations: Mapping the Field and Advancing a «Civilizational Politics» Line of Research*. *International Studies Review*, 16, 1–28. DOI: 10.1111/misr.12100
10. Hale, H. E. (2019). A surprising connection between civilizational identity and succession expectations among Russian elites. *Post-Soviet Affairs*, 35(5–6), 406–421 DOI: 10.1080/1060586X.2019.1662198
11. Hale, H. E., & Laruelle, M. (2020). Rethinking Civilizational Identity from the Bottom Up: A Case Study of Russia and a Research Agenda. *Nationalities Papers*, 1–18. DOI: 10.1017/nps.2019.125
12. Центр Разумкова. (2016). Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. *Національна безпека і оборона*, 3–4 (161–162). URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf
13. O'Hagan, J. (2007). Discourses of Civilizational Identity. In: Hall, M., Jackson, P. T. (eds) *Civilizational Identity. Culture and Religion in International Relations*. Palgrave Macmillan, New York. DOI: 10.1057/9780230608924_2
14. Hall, M., Jackson, P. T. (2007). Introduction: Civilizations and International Relations Theory. In: Hall, M., Jackson, P. T. (eds) *Civilizational Identity. Culture and Religion in International Relations*. Palgrave Macmillan, New York. DOI: 10.1057/9780230608924_1
15. Jackson, P. T. (2007). Civilizations as Actors: A Transactional Account. In: Hall, M., Jackson, P. T. (eds) *Civilizational Identity. Culture and Religion in International Relations*. Palgrave Macmillan, New York. DOI: 10.1057/9780230608924_13
16. Фонд «Демократичні ініціативи». (2016). Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства. URL: <https://dif.org.ua/article/yak-ukraintsi-rozumiyut-evrointegratsiyu-ochikuvannya-ta-nastroi-suspilstva>
17. Фергюсон, Н. (2018). Цивілізація. Як Захід став успішним/пер. з англ. В'ячеслав Циба. Наш формат.

METHODOLOGY OF RESEARCH OF CHANGES IN THE CIVILIZATIONAL IDENTITY OF UKRAINE

The slogan of Euromaidan «Ukraine is Europe» became a clear declaration made by citizens about its civilizational identity. However, it is too early to say that the civilizational identity of Ukraine has finally and irreversibly changed, because this issue has been the subject of debate for a long time. The author's vision of the methodology of research of changes in the civilizational identity of Ukraine of the period of independence for further forecasting of tendencies in this direction, in particular in the sphere of international interaction is offered.

First, the article analyzes the research status of the topic and concludes that there is an insufficient number of Ukrainian studies of civilizational identity in the aspect of international relations. The theoretical basis of the study is considered, namely the key definitions (civilization and civilizational identity), the characteristics of civilizations and civilizational identity as working categories, as well as the possibility of studying changes in civilizational identity. Emphasis is placed on the fact that the purpose of this methodology is not to study the historical belonging to some civilization, but the influence of different kinds of civilizational rhetoric on civilizational identity and vice versa. The paper outlines the chronological boundaries, key historical events, factors and subjects that the author believes should be taken into account in further research on this issue. As a result, a set of general scientific and special methods is proposed and substantiated, which aim to track and analyze the dynamics of changes in the civilizational identity of Ukraine. The results of the study are valuable for further research in this area, in particular on the factors influencing the civilizational identity and the relationship of changes in the latter with the reforms in the country and its international prestige.

Key words: civilization; civilizational identity; change of civilizational identity; methodology; civilizational rhetoric.

REFERENCES

1. Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72 (3), 22–49. DOI: 10.2307/20045621 (in English).
2. Kutsyi, I. (2014). The category of «civilizational identity» as an object of historiographical research: modern interpretations. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, 113–122 (in Ukrainian).
3. Tkachenko, V. (2020). Civilizational identity of Ukraine: the challenge of time. *Academia. Terra Historiae. Studii na poshanu Valerii Smoliia*. Kn. 1, 21–37 (in Ukrainian).

4. Pyrozhev, S., Khamitov, N. (2020). *Civilizational subjectivity of Ukraine: from potentials to a new worldview and human existence*. *Naukova dumka* (in Ukrainian).
5. Kalakura, Y. (2021). Formation of the civilizational identity of Ukrainians: interdisciplinary discourse. *Ukrainoznavstvo*, 1 (78). DOI: 10.30840/2413-7065.1(78).2021.224826. (in Ukrainian).
6. Honcharevskiy, V. (2011). *Civilizational approach to history: modern Ukrainian experience (1991–2009)*. Lohos (in Ukrainian).
7. Kalakura, Y., Rafalskyi, O., Yurii, M. (2015). *Ukrainian culture: the dimension of civilization*. *KIPES of NASU* (in Ukrainian).
8. Hall, M., & Jackson, P. (Eds.) (2007). *Civilizational Identity: The Production and Reproduction of 'Civilizations' in International Relations*. *Palgrave Macmillan* (in English).
9. Bettiza, G. (2014). Civilizational Analysis in International Relations: Mapping the Field and Advancing a «Civilizational Politics» Line of Research. *International Studies Review*, 16, 1–28. DOI: 10.1111/misr.12100 (in English).
10. Hale, H. E. (2019). A surprising connection between civilizational identity and succession expectations among Russian elites. *Post-Soviet Affairs*, 35 (5–6), 406–421 DOI: 10.1080/1060586X.2019.1662198. (in English).
11. Hale, H. E., & Laruelle, M. (2020). Rethinking Civilizational Identity from the Bottom Up: A Case Study of Russia and a Research Agenda. *Nationalities Papers*, 1–18. DOI: 10.1017/nps.2019.125 (in English).
12. Razumkov centre. (2016). Identity of citizens of Ukraine in new conditions: state, tendencies, regional features. *Natsionalna bezpeka i oborona*, 3–4 (161–162). URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf. (in Ukrainian).
13. O'Hagan, J. (2007). Discourses of Civilizational Identity. In: Hall, M., Jackson, P. T. (eds) *Civilizational Identity. Culture and Religion in International Relations*. *Palgrave Macmillan*, New York. DOI: 10.1057/9780230608924_2. (in English).
14. Hall, M., Jackson, P. T. (2007). Introduction: Civilizations and International Relations Theory. In: Hall, M., Jackson, P. T. (eds) *Civilizational Identity. Culture and Religion in International Relations*. *Palgrave Macmillan*, New York. DOI: 10.1057/9780230608924_1. (in English).
15. Jackson, P. T. (2007). Civilizations as Actors: A Transactional Account. In: Hall, M., Jackson, P. T. (eds) *Civilizational Identity. Culture and Religion in International Relations*. *Palgrave Macmillan*, New York. DOI: 10.1057/9780230608924_13. (in English).
16. Fond «Demokratychni initsiatyvy». (2016). How Ukrainians understand European integration: expectations and attitudes of society. URL: <https://dif.org.ua/article/yak-ukrain-tsi-rozumiyut-evrointegratsiyu-ochikuvannya-ta-nastroi-suspilstva>. (in Ukrainian).
17. Ferguson, N. (2018). Civilization. How the West has become successful. *Nash format* (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 10.05.2021 р.

УДК 327:911(=112.2)(091)

Галина Копачинська,

кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID 0000-0002-9395-8730

kopachinskaja@gmail.com;

Єлизавета Завадська,

студентка 2 курсу магістратури,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

elyzaveta.zavadaska@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-161-176

ВПЛИВ НІМЕЦЬКОЇ ШКОЛИ ГЕОПОЛІТИКИ НА СУЧАСНЕ ГЕОПОЛІТИЧНЕ ВЧЕННЯ

У статті вивчено німецьку школу геополітики як одну з провідних шкіл науки геополітики. Розглянуто суть поняття «геополітика» та основні підходи до її визначення. Обґрунтовано необхідність дослідження й аналізу основних етапів становлення та розвитку німецької школи геополітики. Вивчено внесок німецької школи геополітики на формування науки загалом. Розглянуто характерні риси зародження геополітики в Німеччині та доведено, яким чином історія самої держави вплинула на особливості зародження й еволюції геополітики й геополітичних концепцій у Німеччині. Вивчено основні праці вітчизняних і зарубіжних науковців щодо аналізу розвитку німецької школи геополітики. Розглянуто наукові методи, застосування котрих дало б змогу комплексно вивчити та проаналізувати історичні етапи розвитку німецької школи геополітики. На основі отриманих результатів дослідження в статті запропоновано виокремлення чотирьох основних етапів історичного розвитку німецької школи геополітики, а саме: I початковий (кінець XIX–поч. XX) – разом із появою таких наук, як політична географія та геополітика, зародження перших геополітичних ідей і бачень у самій німецькій школі геополітики. II основоположний (поч. XX–середина XX) – еволюція геополітичного мислення, розвиток геополітичних ідей у працях Карла Хаусхофера і їх вплив на ідеологію фашизму. III відновлення (середина XX–кінець XX)

– після періоду заборони геополітики як результату використання й реалізації на практиці ідей К. Хаусхофера А. Гітлером (1889–1945 рр.) та його прибічниками – відновленням геополітичних пошуків і досліджень у працях таких авторів, як К. Шмітт (1888–1985 рр.), Ф. Хессе (1881–1973 рр.), Е. Обст (1886–1981 рр.) й інших. IV сучасний (кінець ХХ–до сьогодні) – формування нового геополітичного мислення та реалізація на практиці геополітичних ідей і бачень нової возз'єднаної Німеччини. У статті розкрито основні характеристики кожного з досліджуваних етапів. Обґрунтовано доцільність їх виділення в таких часових рамках, які представлені в статті. Розглянуто праці класиків німецької школи геополітики й проаналізовано їхні основні геополітичні ідеї та бачення. У статті особливу увагу приділено дослідженню праць К. Хаусхофера й вивченню його впливу на формування ідеологічного бачення Третього рейху і, як наслідок, його діяльності, перенесення геополітики в категорію псевдонауки.

Ключові слова: геополітика, історичний етап, Німеччина, К. Хаусхофер, континентальний блок.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Термін «геополітика» етимологічно складається з двох грецьких слів: *geo* – земля, *politicos* – держава, громадянин та все, що пов'язане з містом. На відміну від політичної географії, не існує єдиного підходу до визначення цього поняття. Більшість учених і дослідників розуміють геополітику як науку, що вивчає глобальну політику, тобто стратегічний напрям політичних відносин, здебільшого сучасних. Загалом, це поняття використовується для оцінки міжнародно-політичних позицій держави, її місця в системі міжнародних досліджень, причин її участі у військово-політичних союзах тощо. Геополітика пройшла тривалу та досить насичену на різноманітні події історію свого формування. Неабиякий вплив на її становлення мала саме німецька школа геополітики, яскравими представниками якої були К. Хаусхофер, К. Шмітт, Е. Обст, К. Вовінкель й ін. Саме ідеологічні погляди та геополітичні бачення німецької школи геополітики за часів К. Хаусхофера покладено в основу експансіоністської політики гітлерівської Німеччини, що зумовило трактування цієї науки як псевдонауки. Незважаючи на цей факт, із кінця 1960-х років геополітика була відроджена, а німецька школа геополітики стала однією з ключових, яка сформувала основні теоретичні засади цієї науки, що зумовлює актуальність та важливість обраної в статті теми наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Наукові праці на тему німецької школи геополітики, її характерних рис і ключових ознак цікавлять багатьох учених та дослідників. Так, особливостями становлення й розвитку німецької школи геополітики займалися такі автори, як В. Дергачов [1], М. Дністрянський [2], М. Дорошко [3], Д. Замятін [4], М. Рукавіцин [6; 7], П. Циганков [9] та ін. У своїх дослідженнях вони розглядали вплив концепцій німецьких геополітиків, зокрема теорій Карла Хаусхофера на розвиток експансіоністської політики Німеччини, а також формування й розвиток німецької школи геополітики згалом.

На особливу увагу заслуговує праця «Немецкая классическая геополитика и ее вклад в развитие политической науки» автора М. Рукавицина [7], у якій він глибоко аналізує становлення й розвиток німецької класичної геополітики в першій половині ХХ ст., а також вивчає її вплив на формування геополітики як науки, котру автор розумів як систему політичних, географічних, економічних й інших чинників, що визначають розвиток держави.

В. Дергачов у своїй праці «Хартленд-Римленд теория» проаналізував основні концепції, що були запроваджені класиками німецької школи геополітики початку та середини ХХ ст. і пояснив їх значення [1].

Цікавою тема особливостей німецької школи геополітики була й для багатьох іноземних дослідників, серед яких на особливу увагу заслуговують Е. Фішер та С. Трол [10]. Ці автори у своїх дослідженнях розкрили багато проблемних питань, пов'язаних із її розвитком, серед яких – причини, через які геополітика довгий час уважалася «псевдонаукою», який зв'язок вона мала з нацистською Німеччиною та чому концепції, запроваджені німецькими геополітиками, широко використовувалися як основа доктрини Третього рейху.

Потрібно зазначити, що німецька школа геополітики вивчалася багатьма як вітчизняними, так і зарубіжними вченими й дослідниками. Значну увагу автори приділяли розгляду загальних тенденцій розвитку геополітики Німеччини, а праць, що стосуються аналізу впливу німецької школи геополітики на сучасне геополітичне вчення, порівняно мало, що зумовило необхідність комплексного дослідження обраної наукової теми.

Мета статті – комплексне вивчення впливу німецької школи геополітики на сучасне геополітичне вчення, завдяки вивченню особливостей її формування та дослідженню праць її основних представників; аналізу праць одного з найвідоміших геополітиків німецької школи геополітики – К. Хаусхофера й вплив його концепцій на подальший процес розвитку геополітики в Німеччині та цілого світу загалом.

Методика дослідження. Комплексне вивчення історичних етапів розвитку німецької школи геополітики потребує застосування відповідних наукових методів, серед яких – історичний, хронологічний, дихронний (метод періодизації), системний підхід, узагальнення й метод абстрагування.

Першочергове значення для виконання наукового дослідження мало використання історичного методу, що полягає у вивченні різноманітних джерел інформації, які стосуються проблеми дослідження. Історичний метод дає змогу розглянути виникнення, формування й розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей і суперечностей. З історичним методом пізнання тісно пов'язаний хронологічний, використання котрого дало змогу вивчити еволюцію перших геополітичних концепцій, запроваджених усередині німецької школи геополітики, та провести аналіз зародження й формування геополітики в Німеччині в хронологічній послідовності. Для виділення історичних етапів розвитку німецької школи геополітики та обґрунтування їх доцільності використано дихронний метод. Також здійснено ретроспективний аналіз особливостей зародження геополітики в Німеччині та вплив цієї науки на історію її становлення в самій державі.

У процесі написання статті застосовано також системний підхід, який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як модель системи. Цей метод наукового дослідження передбачає аналіз зародження науки геополітики в Німеччині як цілісного, системного явища. Важливість цього методу пояснюється тим, що дослідження етапів розвитку німецької школи геополітики обов'язково містить системний аналіз чинників, котрий характеризуються наявністю складних взаємозв'язків, динамічністю розвитку й функціонування.

Ще один метод наукового пізнання, який використано в роботі, – це метод узагальнення, за допомогою якого фіксуються загальні ознаки й властивості певного класу об'єктів і здійснюється перехід від одиничного до особливого та загального, від менш до більш загального. Цей метод виявився важливим у написанні цієї роботи, оскільки дав змогу подати інформацію, узагальнюючи всі джерела в одну роботу. Із його допомогою проаналізовано окремі чинники зародження німецької школи геополітики, а також узагальнено основні історичні етапи становлення німецької школи геополітики.

Під час написання цієї роботи використано метод абстрагування, за допомогою якого вивчено вплив поглядів й ідей представників геополітичної школи Німеччини на історію її становлення та формування. Цей метод дав змогу знехтувати другорядними ознаками й властивостями явищ, що описуються під час проведення дослідження. За допомогою методу абстрагування досліджено лише необхідні та найістотніші ознаки зародження й становлення німецької школи геополітики та в подальшому проведено аналіз історичних етапів її розвитку.

Отже, використання сукупності різних методів, а саме історичного, хронологічного, дихронного (методу періодизації), системного підходу, узагальнення й методу абстрагування, дали можливість глибоко дослідити та проаналізувати історичні етапи розвитку німецької школи геополітики, а також вивчити вплив цієї школи на становлення науки геополітики загалом.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Останнім часом простежено стійкий інтерес до геополітики – науки, яка вивчає важливі закономірності функціонування та еволюції міжнародної спільноти, а тому місце цієї науки неможливо переоцінити. Геополітичні ідеї пройшли тривалий історичний розвиток й апробацію практикою та вже на початку ХХ ст. науковці з різних країн почали створювати власні національні геополітичні школи. Особливе місце серед таких шкіл займає саме німецька геополітична школа, яка має низку характерних особливостей.

Потрібно зазначити, що німецька школа геополітики зароджувалася на основі цілого комплексу передумов об'єктивного й суб'єктивного характеру, головною серед яких стала поразка Німеччини в Першій світовій війні. Умови Версальського договору, окупація німецької території військами союзників – усе це сприймалося населенням Німеччини як національне пригнічення, а тому більшість учених мали на меті сформулювати стратегічний вихід зі складної ситуації, що склалася, завдяки теоретичним обґрунтуванням цих проблем засобами геополітики [9].

Загалом становлення та розвиток німецької школи геополітики можна поділити на чотири історичні етапи, які представлені в табл. 1.

Протягом першого етапу (кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст.) відбулося зародження таких наук, як політична географія й геополітика, а також поява перших геополітичних ідей і бачень у Німеччині. Під час наступного етапу, що тривав від початку аж до середини ХХ ст., відбулась еволюція

Таблиця 1

Основні історичні етапи розвитку німецької школи геополітики*

Назва історичного етапу	Часові рамки	Основні характерні ознаки
I історичний етап – початковий	кінець XIX–поч. XX ст.	– цей історичний етап розпочався разом із появою таких наук, як політична географія та геополітика; – період характеризується зародженням перших геополітичних ідей і концепцій усередині німецької школи геополітики.
II історичний етап – основоположний	поч. XX– середина XX ст.	– під час цього етапу відбувається еволюція геополітичного мислення Німеччини; – розвиток геополітичних ідей у працях Карла Хаусхофера та їх вплив на ідеологію фашизму.
III історичний етап – відновлення	середина XX– кінець XX ст.	– цей етап розпочався після заборони науки геополітики як результату використання й реалізації на практиці ідей К. Хаусхофера А. Гітлером (1889–1945 рр.) та його прибічниками; – відновлення геополітичних пошуків і досліджень у працях таких авторів, як К. Шмітт (1888–1985 рр.), Ф. Хессе (1881–1973 рр.), Е. Обет (1886–1981 рр.) та інших.
IV історичний етап – сучасний	кінець XX–до сьогодні	– формування нового геополітичного мислення та реалізація на практиці геополітичних ідей і бачень нової возз'єднаної Німеччини.

*Складено та розроблено авторами самостійно.

геополітичного мислення Німеччини. Найяскравішим представником цього етапу став К. Хаусхофер, геополітичні ідеї якого мали безпосередній вплив на ідеологію фашизму, завдяки чому геополітику в пізніші роки почали вважати псевдонаукою. Відновленням геополітичних пошуків та

досліджень відбулося завдяки напрацюванням таких авторів, як К. Шмітт (1888–1985 pp.), Ф. Хессе (1881–1973 pp.), Е. Обет (1886–1981 pp.) та ін. Формування нового геополітичного мислення й реалізація на практиці геополітичних ідей та бачень нової возз'єднаної Німеччини відбуваються на сучасному етапі з кінця ХХ ст.

Німецька геополітика народжувалася в надрах географічної й правової науки, адже саме географи та правознавці, які розвивали вчення про державу та політику, першими почали закладати основи геополітичної науки. Із німецькою геополітикою пов'язано ім'я такого вченого, як Ф. Ратцель (1844–1904 pp.), котрого вважають «батьком» політичної географії, складовою частиною котрої є геополітика. Хоча Ф. Ратцель терміна «геополітика» у своїх працях не використовував, проте його роботи мали безпосередній вплив на зародження німецької школи геополітики. Так, Ф. Ратцель у своїй праці «Закони просторового росту держав» (1896 р.) з політичної географії вперше були сформулював основні положення геополітичної науки. В іншій роботі «Море як джерело могутності народів» (1900 р.) – геополітик указував, що «планетарний масштаб повноцінної експансії вимагає від потужної держави розвитку військово-морських сил». «Океаном майбутнього» він називав Тихий океан, який має вигідне стратегічне положення, унікальні ресурси та величезні розміри. Саме в зоні Тихого океану Ф. Ратцель прогнозував зіткнення п'яти провідних держав світу: Англії, США, Росії, Китаю і Японії, – відзначаючи при цьому, що в цьому конфлікті просторові континентальні держави мають перевагу перед державами морськими, котрі не володіють достатнім простором у якості геополітичного ресурсу.

У головній праці автора, яка побачила світ у 1897 р. – «Політична географія», закладено ідеї розуміння держави як живого організму [8]. Концепція «життєвого простору» (Lebensraum) відіграє провідну роль серед усіх напрацювань Ф. Ратцеля. У ній учений стверджував, що держава являє собою біологічний організм, який має потребу в розвитку й нарощуванні потужності. Одним зі шляхів такого розвитку є територіальна експансія – розширення. Учений виділяв сім законів просторового розширення держави, де територія держави стає особливим життєвонеобхідним ресурсом, а простір являє собою не лише територію, яку займає країна, але і є водночас домінуючим політико-географічним чинником і політичною силою. Ф. Ратцель стверджував, що для тривалого існування держава повинна забезпечити себе достатнім життєвим простором, а її занепад є результатом ослабленої просторової позиції [1].

Не менш важливою ідеєю Ф. Ратцеля є концепція «світової держави» (Weltmacht), у якій він стверджував, що властива державам максимальна географічна експансія, зрештою, повинна призвести до збігу меж континентів і державних кордонів [12]. Будучи націоналістом, долю континентальної держави він пророкував Німеччині. Загалом Ф. Ратцель зробив першу серйозну спробу застосування просторового підходу для пояснення змісту політичних подій.

Політико-географічні погляди Ф. Ратцеля продовжив розвивати шведський соціолог і політолог Р. Челлен (1864–1922 рр.), котрий запровадив у використання сам термін «геополітика». У книзі «Введення в шведську географію» (1910 р.) автор стверджував, що «геополітика – це наука про державу як географічний організм, утілений у просторі». У результаті науковець робить висновок про необхідність органічного поєднання п'яти взаємопов'язаних між собою елементів політики: економполітики, демополітики, соціополітики, кратополітики й геополітики [2]. Окрім того, у своїх працях «Держава як форма життя» (1899 р.), «Великі держави: нариси зі сфери сучасної великої політики» (1914 р.). Р. Челлен довів до логічного кінця концепцію «континентальної держави» Ф. Ратцеля, за якою Німеччина мала об'єднати навколо себе європейців, і розкрив поняття «трьох просторових факторів» – розширення, монолітності території, свободи переміщення населення – у динаміці геополітичних процесів. Кожна держава мала своє співвідношення цих факторів. Так, Росія володіла великою територією (здійснила розширення), територіальною монолітністю, але не свободою переміщення, оскільки її доступ до теплих морів обмежений. Великобританія мала свободу переміщення завдяки своєму приокеанському положенню, потужному флоту й пануванню на океанічних шляхах; величезним розширенням, завдяки своєму заморському домініону та колоніям, але не територіальною монолітністю, у чому полягала слабкість Британської імперії. У Японії була територіальна монолітність і свобода переміщення в зоні найбільшого Тихого океану, але не було достатньої довжини території. На думку автора, найсприятливіше для геополітики співвідношення трьох чинників мали Сполучені Штати Америки: протяжний простір, і свобода переміщення, а також територіальна монолітність [12].

Отже, Ф. Ратцель і Р. Челлен були першими, хто почав формулювати важливу геополітичну концепцію – концепцію «світової держави». Ф. Ратцель підкреслював, що великі країни у своєму розвитку мають тенденцію до максимальної географічної експансії, що виходить поступово на планетарний рівень, а цю ідею згодом довів до логічного кінця Р. Челлен.

Саме концепції обох зазначених вище вчених стали основою майбутніх робіт К. Хаусхофера (1869–1946 рр.), який мав надзвичайно великий вплив на розвиток і формування німецької школи геополітики впродовж другого історичного етапу [7]. К. Хаусхофер був не лише відомим німецьким географом та соціологом, але й засновником всесвітньо відомого німецького інституту геополітики й головним редактором журналу «Геополітика» («*Zeitschrift für Geopolitik*»), у якому вивчалися різноманітні аспекти геополітичного наукового пошуку. Із 1919 р., К. Хаусхофер вів педагогічну діяльність на кафедрі географії Мюнхенського університету, де популяризував свої геополітичні погляди [6].

Одними з найвідоміших праць К. Хаусхофера стали такі, як «Кордони в їх географічному та політичному значенні», (1919 р.), «Теорія життєвого простору» (1920 р.), «Континентальний блок: Берлін–Москва–Токіо» (1940 р.) та ін. У них автор розробив геополітичну доктрину, що ґрунтувалася на планетарному дуалізмі: протистоянні морських і континентальних держав, яка впливала з іншої не менш важливої концепції – панрегіоналізму, за котрою світ ділився вздовж меридіанів на глобальні економічні регіони [3]. Концепція панрегіоналізму К. Хаусхофера відрізнялася від ідей Х. Маккіндера (1861–1947 рр.) щодо «серцевинної землі» (Heartland), за якою сформовано судження про те, що світову історію можна розглядати як конфронтацію між континентальними й океанічними державами. Згідно з поглядами К. Хаусхофера, поділ світу мав ґрунтуватися на основі спільних соціально-політичних та економічних проблем держав. Так, К. Хаусхофер поділив політичну карту світу на великі субмеридіальні зони – панрегіони: пан-Америка, Євро-Африка, пан-Японія та пан-Росія, – виділивши в кожному панрегіоні «серцевинні» держави-гегемони й політичну периферію. Зробив це він, урахувавши, перспективу широтного розширення великих держава [2]. Концепція панрегіоналізму була описана в праці «Панідеї в геополітиці» (1931 р.), у якій головною ідеєю була перспектива створення могутнього континентального блоку, який би об'єднав Європу з північчю й сходом Азії. Учений вважав, що континентальна держава володіє фундаментальними перевагами над морськими державами і що Німеччина повинна стати такою континентальною державою, незважаючи на її периферійне положення в «Хартленді». Тобто можна простежити, що обидві концепції К. Хаусхофера, а саме концепція континентального блоку та панрегіонів, тісно пов'язані між собою. Власне, з ідеї панрегіонів випливає ідея континентального блоку, основою якої мала стати вісь Берлін–Москва–Токіо [2]. Ця геостратегічна концепція передбачала союз у Євразії таких держав, як Іспанія, Італія, Франція, Німеччина, Росія і Японія,

які повинні були стати противагою таласократичному англосаксонському союзу Британії та США. Центром євразійського блоку К. Хаусхофер вважав Росію й Німеччину, Японія ж швидше фігурувала, згідно з його тлумаченнями як необхідне доповнення. Ідею континентального блоку К. Хаусхофер розвинув, спираючись не лише на концепцію панрегіоналізму, але й на положення Ф. Ратцеля та Р. Челлена про роль «життєвого простору». Він обґрунтував необхідність динамічного територіального росту, а в одній зі своїх робіт писав: «сам Бог виправдовує прагнення німців до справедливого розширення «життєвого простору» [2].

Ще однією важливою концептуальною розробкою К. Хаусхофера стала концепція об'єднання Європи. Об'єднання Європи, на думку автора, було можливим лише на добровільних засадах, а країни, які в майбутньому мали увійти до складу Європейського Союзу, повинні проявляти повагу до чужої культури, мови, релігії й державного устрою, що в Європі раніше траплялося вкрай рідко. Німецькі геополітики вбачали у своїй країні лідера майбутнього союзу європейських країн [3].

Цікавим, є той факт, що німецька школа геополітики за часів К. Хаусхофера об'єднала багатьох географів, істориків, політологів, котрим удалося розмежувати геополітику та політичну географію, виокремити геополітику як важливу самостійну складову частину в межах політичної географії, що досить відрізнялося від поглядів Р. Челлена, праці якого стали її теоретичним базисом. Окрім того, німецька школа геополітики ставила перед собою мету зробити геополітику «географічною совістю держави», що означало необхідність урахування об'єктивних географічних, історичних й інших умов під час формування головних концепцій, бачень та ідеології, які мали стати визначальними для розвитку держави [7].

Ключові ідеї геополітиків полягали в розв'язанні проблем місцевого масштабу через оцінку глобальних проблем і з'ясування ролі й місця Німеччини у світі. Перед німецькою школою геополітики ставилася мета відстоювання національних інтересів своєї батьківщини. Тоді виникла низка суперечок між німецькими вченими-геополітиками щодо пояснення місця та ролі Німеччини у світі, що зумовило появу двох напрямів – профашистського й антифашистського, причетниками котрих вони стали. Перший напрям виник у результаті того, що Німеччина програла Першу світову війну, через що позбулася можливості брати участь у перерозподілі сфер впливу. Крім того, утратила значну частину своїх територій і повинна була виплатити величезні суми репарації за завдані війною збитки. Цей напрям обґрунтовував важливість повернути втрачені території та

відновити могутність держави. Праці К. Віттфогеля (1896–1988 рр.), що були націлені на доповнення історичного матеріалізму географічним детермінізмом, і К. Вовінкеля (1891–1975 рр.), який наполягав на надважливості повернення втрачених у ході війни територій, становлять підґрунтя першого домінуючого напрямку [1]. Основу антифашистського напрямку становили праці таких представників німецької геополітичної школи, як Е. Обета, О. Мауля (1887–1957 рр.) і Ф. Хессе (1881–1973 рр.), чії погляди на місце Німеччини у світі не збігалися з думками К. Вовінкеля й К. Віттфогеля. Геополітики, погляди яких потрібно відносити до другого напрямку, стали добровільно залишати місця в редакційній раді журналу «Геополітика», який на той час став епіцентром ведення активної й широкої дискусії з питань геополітики в національному масштабі. К. Хаусхофер приєднався до профашистського напрямку, оскільки більшою мірою розділяв погляди молодого геополітика К. Вовінкеля [1].

У межах другого історичного етапу розвитку німецької школи геополітики середини ХХ ст. неодноразово піднімалося питання стосовно ролі й місця Німеччини в тогочасній системі міжнародних відносин, а також як геополітика може допомогти реалізувати її стратегічні цілі й інтереси. Так, О. Мауль у монографії «Сутність геополітики» (1921 р.) зазначав, що держава для свого розвитку повинна дотримуватися чітко сформованої геополітичної доктрини А. Грабовський (1880–1969 рр.) стверджував: «... як і політика в цілому, геополітика, в кінцевому рахунку, вчить прогнозування, не передбачення окремих елементів майбутнього, а комплексне прогнозування історичного розвитку держави» [5]. Крім того, учені змогли колективно охарактеризувати засади німецької геополітики сформувавши свої думки в монографії «Елементи геополітики» (1923 р.), де зазначалося: «...геополітика вивчає риси, які зарекомендували себе в ході історичного розвитку і можуть стати міцною науковою базою для мистецтва політики, закласти в основу цього мистецтва знання, а не його відсутність є складовою частиною німецького народу» [7].

Прихід А. Гітлера до влади в Німеччині в січні 1933 р. та встановлення ним нацистського режиму посприяли тому, що згодом німецька геополітична школа була заборонена, а саму геополітику почали вважати псевдонаукою, адже нацисти використали ідеї, описані в працях К. Хаусхофера, на власний розсуд, неправильно їх розтлумачивши. Так, А. Гітлер запозичив у вченого його улюблений вислів: «простір як фактор сили», через, що К. Хаусхофера почав користуватися репутацією «людини, що стоїть за Гітлером» [10]. Гітлер та його прибічники вбачали в концепції «життєвого простору» дещо інше, ніж те, що запропоновано

К. Хаусхофером і це не збігалось в понятті географічного детермінізму та в перебільшеній ролі географічного чинника на противагу біологічному. Через використання багатьох ідей К. Хаусхофера А. Гітлером і його прибічниками діяльність усередині німецької школи геополітики була припинена на певний час, а прізвище К. Хаусхофера для багатьох у Німеччині та за кордоном стало синонімом розробки агресивних планів щодо досягнення світового панування [2].

У пізніші роки вчені-геополітики почали поступово відновлювати німецьку геополітику думку, переглянувши зміст, основні методологічні принципи, і сформували інші геополітичні ідеї, адекватні тогочасній реальності. Яскравими представниками німецької школи геополітики третього історичного етапу та власне післявоєнного часу є такі, як: А. Грабовський, К. Шмітт, Ф. Хессе й Е. Обет, які спромоглися відродити німецьку геополітику [3]. Їхніми головними геополітичними ідеями та баченнями треба вважати продовження концепції «життєвого простору» та появу ідей, зумовлених формуванням біполярного світу, виникненням ядерної зброї і, як наслідок – акценту на проблемі безпеки, котру можна було забезпечити за допомогою контролю над територією [1]. Про порядок реабілітації німецької геополітики писав А. Грабовський. Він особливу увагу звертав на значення геополітики як методу, а К. Хаусхофера звинувачував у тому, що той ураховував соціальний аспект у своїх дослідженнях. В одній зі своїх праць автор писав, що «...якщо впровадити науку в соціальному аспекті, то геополітика стане фундаментальною наукою, потрібно вивчати не стільки географію, скільки соціологію». У переорієнтації німецької геополітики велику роль зіграв також Ф. Хессе. У своїй праці «Геополітична спадщина переможців» (1935 р.) він писав, що «...там де зникає політичний режим з'являється державний вакуум». Згодом ідеї вченого були використані сучасними німецькими геополітиками, котрі писали про ідею створення наднаціональних культур [4].

Четвертий етап розвитку німецької школи геополітики є власне сучасним періодом розвитку цієї науки, який розпочався з 1990 р., – роком возз'єднання Німеччини. Яскравим представником цього періоду є М. Хіндер (1945–2017 рр.), котрий у своїх працях стверджував, що гарантом наявного порядку свобод західного світу є сила зброї [4]. Можна зробити висновок, що на сучасному етапі в німецькій школі геополітики відбувається переорієнтація та зміна вектора досліджень у сторону безпеки й захисту територій Німеччини. Так, М. Хіндер обґрунтовував надважливість установа в Німеччині ядерної зброї НАТО. Крім того, учений заявляв про необхідність здійснення деколонізації пригноблених

націй у Східній Європі, із чого можна зробити висновок, що геополітика в Німеччині активно працює в рамках концепції атлантизму [11]. Досліджуючи фактори, що формують зовнішню політику держав, та їх тяжіння до атлантизму, сучасні геополітики неодноразово використовували працю західнонімецького вченого-міжнародника А. Швейтцера (1955 р. н.) «Хаос або система?» (1967 р.), у котрій автор зазначав, що «географічне положення держави завжди чинило й чинить вирішальний вплив на її зовнішню політику як у її економічному, так і у військовому аспектах» [10]. Інші ж представники сучасного етапу розвитку німецької школи геополітики продовжують напрацювання попередників, щодо місця Німеччини на світовій арені, убачаючи у власній країні – лідера серед усіх інших європейських країн [5]. Дослідження основних напрямів німецької геополітики сучасності дають підставу зробити висновки, що німецькі інтереси в галузі безпеки включають у себе попередження, пом'якшення наслідків й управління кризами та конфліктами, які ставлять під загрозу безпеку Німеччини і її союзників; підтримку та реалізацію позицій із зовнішньої політики та безпеки.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, геополітика – це наукова дисципліна, яка вивчає вплив фізичних і географічних чинників на політику держави і, як результат, пояснює причини суперництва держав та природу національних інтересів. Оскільки ця наука досить складна по своїй суті, у процесі її розвитку з'являлися різноманітні наукові школи в різних державах світу, котрі здійснили неабиякий вплив на формування теоретичних основ геополітики. Однією з таких шкіл, значення якої важко переоцінити, є німецька школа геополітики. Власне, школа стала відомою саме завдяки своїм представникам, серед яких провідну роль відіграє Ф. Ратцель, котрого прийнято називати «батьком» політичної географії, складовою частиною котрої є геополітика, та К. Хаухсофер, слава до котрого прийшла завдяки його ідеям, що стали продовженням праць його попередників та сприяли активному розвитку німецької школи геополітики, а в подальшому стали науковою базою становлення геостратегії нацистської Німеччини. Вивчення впливу німецької школи геополітики на сучасне геополітичне вчення є необхідним завданням для розуміння її основних функцій і формування теоретичних засад геополітики як науки та пояснення й передбачення багатьох геополітичних блоків і політичних асоціацій, що виникли в кінці ХХ ст. й реалізуються до сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дергачев, В. А. (2004). *Геополитика: учеб. для вузов*. Москва: Юнити-Дана.
2. Дністрянський, М. С. (2011). *Геополітика: навч. посіб.* Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.
3. Дорошко, М. С. (2019). *Влияние геополитического среды на внешнюю политику государства: учеб. пособие*. Харків: ХНАГХ.
4. Замятин, Д. Н. (2001). *Геополитика: основные закономерности и итоги развития в XX веке*. Москва: Инион Ран.
5. Кондратенко, О. Ю. (2011). *Сутність класичних та сучасних геополітичних концепцій: загальна характеристика*. Київ: Центр учб. літ.
6. Рукавицын, П. М. (2009). *Немецкая классическая геополитика в период фашистской диктатуры*. Киев: Миллениум.
7. Рукавицын, П. М. (2012). *Немецкая классическая геополитика и ее вклад в развитие политической науки*. Київ: Міленіум.
8. Тихонравов, Ю. В. (2000). *Геополітика: учеб. пособие*. Москва: Инфра.
9. Цыганков, П. А. (1996). *Международные отношения: учеб. пособие*. Москва: Новая шк.
10. Troll, C. *Geographic Science in Germany during the Period 1933–1945: A Critique and Justification*. Internet resource: <https://www.jstor.org/stable/2560953?seq=1> (accessed on 15.04.2021).
11. *The Application of German Geopolitics: Geo-sciences Cambridge Core*. Internet resource: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/the-application-of-german-geopolitics-geo-sciences/90D352673B89BEFB6AB76C29B0469721> (accessed on 18.04.2021).
12. *Was Geopolitics Born 60 Years Before Mahan and Mackinder?* Internet resource: <https://journals.openedition.org/espacepolitique/2763?lang=en> (accessed on 15.04.2021)..

THE INFLUENCE OF THE GERMAN SCHOOL OF GEOPOLITICS ON THE MODERN GEOPOLITICAL DOCTRINE

The article examines the German School of Geopolitics as one of the leading schools for the study of geopolitical science. The essence of the concept of «geopolitics» and the main approaches to its definition are considered. The necessity of research and analysis of the main stages of formation and development of the German school of geopolitics is substantiated. The contribution of the German school of geopolitics to the formation of science in general was studied. The characteristic features of the origin of geopolitics in Germany are considered and it is proved how the history of the state itself influenced the peculiarities of the origin and evolution of geopolitics and geopolitical concepts in Germany. The main works of domestic and foreign scholars on the analysis of the development of the German school

of geopolitics are studied. Scientific methods are considered, the application of which allows comprehensively to study and analyze the historical stages of development of the German school of geopolitics. Based on the results of the study, the article proposed to identify 4 main stages of the historical development of the German school of geopolitics, namely: I primary (late XIX–early XX) – along with the emergence of such sciences as political geography and geopolitics, in the German school of geopolitics. II fundamental (early XX–mid XX) – the evolution of geopolitical thinking, the development of geopolitical ideas in the works of Karl Haushofer and their impact on the ideology of fascism. III Restoration (mid-twentieth–late twentieth) – after a period of prohibition of geopolitics as a result of the use and implementation of the ideas of K. Haushofer by A. Hitler (1889–1945) and his supporters – the resumption of geopolitical research in the works of authors such as Schmitt (1888–1985), F. Hesse (1881–1973), E. Vow (1886–1981) and others. IV modern (late XX–present) – the formation of new geopolitical thinking and the implementation in practice of geopolitical ideas and visions of the new reunited Germany. The main characteristics of each of the studied stages were revealed in the article. The expediency of their allocation in such time frames, which are presented in the article, is substantiated. The works of the classics of the German school of geopolitics were considered and their main geopolitical ideas and visions were analyzed. The article paid special attention to the study of the works of K. Haushofer and the study of his influence on the formation of the ideological vision of the Third Reich, and, as a consequence of his activities, the prohibition of geopolitics around the world.

Key words: geopolitics, historical stage, Germany, K. Haushofer, continental bloc.

REFERENCES

1. Derhachev, V. A. (2004). *Heopolytyka: uchebnyk dlya vuzov* [Geopolitics: A textbook for universities]. Moskva: Yunyty-Dana.
2. Dnistrians'kyy, M. S. (2011). *Heopolytyka: navchal'nyy posibnyk* [Geopolitics: Textbook]. L'viv: LNU imeni Ivana Franka.
3. Doroshko, M. S. (2019). *Vlyyanye heopolytycheskoho sredy na vneshnyuyu polytyku hosudarstva: uchebnoe posobyе* [The influence of the geopolitical environment on the foreign policy of the state: A textbook]. Kharkiv: KHNAHKH.
4. Zamyatyn, D. N. (2001). *Heopolytyka: osnovnye zakonomernosti y ytohy razvytyya v XX veke* [Geopolitics: basic patterns and results of development in the XX century]. Moskva: Ynyon Ran.

5. Kondratenko, O. YU. (2011). *Sutnist' klasychnykh ta suchasnykh heopolitychnykh kontseptsiy: zahal'na kharakterystyka* [The essence of classical and modern geopolitical concepts: general characteristics]. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.

6. Rukavytsyn, P. M. (2009). *Nemetskaya klassycheskaya heopolytyka v peryod fashyst'skoy dyktatury*. [*German classical geopolitics during the fascist dictatorship*]. Kyiv: Milenium.

7. Rukavytsyn, P. M. (2012). *Nemetskaya klassycheskaya heopolytyka y ee vklad v razvytye polytycheskoy nauky* [*German classical geopolitics and its contribution to the development of political science*]. Kyiv: Milenium.

8. Tykhonravov, YU. V. (2000). *Heopolytyka: Uchebnoe posobyе* [Geopolitics: A textbook]. Moskva: Ynfra.

9. Tsyhankov, P. A. (1996). *Mezhdunarodnye otnoshenyya: uchebnoe posobyе* [International Relations: A Textbook]. Moskva: Novaya shkola.

10. Troll, C. *Geographic Science in Germany during the Period 1933–1945: A Critique and Justification* Internet resource: <https://www.jstor.org/stable/2560953?seq=1> (accessed on 15.04.2021).

11. *The Application of German Geopolitics: Geo-sciences Cambridge Core*: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/the-application-of-german-geopolitics-geo-sciences/90D352673B89BEFB6AB76C29B0469721> (accessed on 18.04.2021).

12. *Was Geopolitics Born 60 Years Before Mahan and Mackinder?* Internet resource: <https://journals.openedition.org/espacepolitique/2763?lang=en> (accessed on 15.04.2021).

Матеріал надійшов до редакції 17.05.2021 р.

РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339(100):338(477):616-036.21

Андрій Бояр,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та управління проєктами,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
ORCID ID 0000-0002-9379-8140,
abojar@kneu.edu.ua;

Катерина Махновець,

студентка факультету міжнародних відносин,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
ORCID ID 0000-0003-0015-3392,
makhnovets.kateryna2020@vnu.edu.ua,
DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-177-188

**ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНОЇ ПАНДЕМІЇ НА СВІТОВУ
ТА ВІТЧИЗНЯНУ ЕКОНОМІКУ**

У статті проведено аналіз стану найбільших економік світу та економіки України в умовах пандемії COVID-19. Установлено головні напрями впливу пандемії коронавірусу на сучасні економічні процеси. Виявлено, що кризові явища останніх років у світовій економіці знаходять своє відображення в зниженні більшості індексів фондових бірж світу; зменшенні вартості нафти та продукції металургії; скорочення обсягів промислового виробництва; значному зменшенні доходів компаній у сферах авіаперевезень, морського транспорту, торгівлі та розваг, туризму; скороченні доходів домогосподарств; збільшенні прибутків компаній у сферах онлайн-послуг (ігор, освіти тощо); підвищенні попиту інвесторів на активи з низьким ризиком. Експертами передбачено суттєве скорочення темпів глобального економічного зростання до кінця 2025 р., а глобальні економічні втрати, імовірно, досягнуть 5 трлн дол. Криза, що викликана пандемією COVID-19, може сильно підірвати й економічний стан нашої держави. Зайнятість і темпи зростання реального ВВП можуть зменшитися, а сектор бізнесу може зазнати великих утрат. Існують загрози подальшої девальвації української валюти. Протягом 2020 р. економіка України скоротилася на

7,2 %, а з 2021 р. до 2025 р. очікується щорічне зростання на рівні 3–4 %. Такі дані вказують на необхідність виваженої політики з боку уряду та органів місцевого самоврядування; прийняття ними рішень, що не лише враховують ефект карантину, а й спрямовані на формування інноваційної, конкурентоспроможної та соціально орієнтованої економіки. Подальші дослідження процесів постпандемічного відновлення повинні бути спрямовані на вивчення соціальних й економічних наслідків карантину, шляхів мінімізації негативних ефектів пандемії, пошуку нових механізмів організації суспільних процесів і стабілізації економіки в умовах карантину.

Ключові слова: COVID-19, економіка, ВВП, коронавірус, криза, пандемія.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У 2019–2021 рр. усе світове співтовариство зазнає серйозних випробувань глобальною вірусною пандемією COVID-19. Поширення вірусного захворювання уже призвело до мільйонів жертв по всьому світу, наклавши важливі обмеження на соціокультурне життя населення й кардинально змінивши тенденції розвитку світової економіки. Передбачити подальший перебіг пандемічної ситуації, людські, фінансові та економічні втрати надзвичайно важко навіть у короткостроковій перспективі, а тим більше в середньо- й довгостроковій. Проте здійснювати прогнози економічного розвитку та враховувати їх під час розробки урядових програм і стратегій, спрямованих на подолання негативних наслідків пандемії COVID-19, безперечно, потрібно. Це дає змогу сформулювати сучасне бачення можливого перебігу економічних процесів, які безпосередньо впливають на соціокультурний рівень і якість життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій періодиці триває гостра дискусія про вплив та наслідки всесвітньої пандемії коронавірусної хвороби на економіку й інші сфери життєдіяльності людського суспільства. Економісти, соціологи, політологи та інші експерти й дослідники висловлюють свою думку щодо можливостей постпандемічного відновлення та способів мінімізації наслідків пандемії. Серед дослідників можемо виокремити Горбулін В., Даник Ю., Долбнєва Д., Петрашко І., Лаврик Я., Блінов А., Бондаренко Н., Давимука С., Федулова Л. [1, 2, 10, 12, 21].

Мета роботи полягає в аналітичному дослідженні впливу коронавірусу на світову та вітчизняну економіку, тенденції й наслідки для країн світу та України в цілому.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На початку весни 2019 р. Всесвітньою організацією охорони здоров'я оголошено про стрімке поширення пандемії коронавірусу (COVID-19) серед населення Китаю, а згодом і в усьому світі. Пандемія – це епідемія, яка охоплює світовий масштаб інфекційним захворюванням, що часто супроводжується нездатністю імунітету боротися з інфекцією, відсутністю вакцини, моделі лікування та профілактики хвороби [2, с. 3].

Протягом усього часу коронавірус чинив значний вплив на світові економічні тенденції й не оминув жодної країни світу. У результаті пандемії падіння світового ВВП сягнув позначки 1,5 %. Згідно з даними американського провайдера фінансової інформації «Bloomberg», світова економіка втратила 5 трлн дол. США впродовж 2020–2021 р. [3]. Такі інформатори, як CNN, The Guardian, New York Times, Bloomberg, вважають, що за пандемією піде світова економічна рецесія. Основною причиною є невизначений термін пандемії, більшість країн, які ввели карантин, згорнули багато інвестиційних проектів та програм із соціальної й фінансової підтримки. Нині від COVID-19 найбільше страждає саме економіка. Критично зменшуються обсяги виробництва країн світу, а отже, й обсяги торговельних операцій. Ці дії призводять до розриву ланцюжків постачання між країнами. Значних утрат зазнають і такі галузі, як туризм, спорт, культура, освіта, індустрія розваг, громадського харчування та послуг, відновлення яких після зняття карантину займе не менше року.

Зі зростанням страхових випадків, які надходять із різних сфер, таких як страхування подорожей, призупинення ведення бізнесу, а також страхування життя та здоров'я, багато секторів та окремих компаній уже готуються до великих збитків, а також до значних змін у платоспроможності. Наприклад, витрати лише через перенесення Олімпіади страхові експерти оцінили у 12–13 млрд доларів США [4].

До серйозного падіння ВВП країн також призводять вимушені відпустки працівників, примусове закриття бізнесу та інші карантинні обмеження. Згідно з даними аналітичного дослідження швейцарської компанії «Swiss Re Institute», падіння ВВП в Євросоні сягає близько 4,5 %, у США – 3 % [5].

Експерти МВФ у 2020 р. прогнозували гальмування темпів зростання світової економіки на 3 %. Наприклад, ВВП Італії зупинилося на позначці 9,1 %, Іспанії – на 8,0 %, Німеччини – на 7,0 %, Великої Британії – на 6,5 %, США – на 5,9 %, РФ – на 5,5 %, Японії – на

5,2 % тощо [6]. Однак нинішні прогнози є значно оптимістичнішими. Так, хоч і минулорічні прогнози світових експертів були не надто втішними. Проте зараз, згідно з даними Міжнародного валютного фонду, на кінець 2021 р. ми можемо спостерігати значне покращення ситуації: Італія досягла 5,8 %, Іспанія – 5,7 %, Німеччина – 3,1 %, Велика Британія – 6,8 %, США – 6 %, РФ – 4,7 %, Японія – 2,4 % [7].

На початку 2021 р. китайський експорт піднявся на майже 4 %, порівняно з 2020 р., і досягнув 2,5 трлн дол. [8]. Причиною цього слугувало виготовлення Китаєм стратегічних товарів для боротьби з коронавірусом. Серед таких виділяють медичне обладнання, зокрема захисні маски, а важливим елементом офісної роботи – ноутбуки та мобільні телефони. Вплив справило також і відновлення економіки США і ЄС [21].

Потрібно звернути увагу на те, що проблеми у світовій економіці виникли не суто після появи коронавірусу. Аналітики МВФ уже прогнозували світову фінансову кризу три роки тому, але тоді йшлося про кінець 2020 – початок 2021 р. Поява пандемії скоріше тільки пришвидшила ці процеси. У 2006 р. економісти впровадили модель, яка описує залежність економічного збитку від кількості смертей, спричинених великою епідемією грипу. За основу взято збиток від епідемії ГРВІ та враховано не тільки прямі можливі втрати від передчасної смертності й інвалідності, а й непрямі – від зниження товарообігу, паніки інвесторів та споживачів, збільшення витрат на охорону здоров'я. У 2016 р. група економістів представила ще одну модель, засновану на гіпотетичній епідемії вірусу грипу. Учені спробували обчислити вірогідність важких і помірно важких епідемій, розглянувши всі випадки, починаючи з 1700 р. Ще з того часу, «Іспанка» рахується в цій моделі як «суперепідемія». Отже, хоч важкі епідемії трапляються й рідко, але масштаби їх утрат значно впливають на світову економіку протягом десятиліть. У перерахунку з кожним роком (уключно з роками відсутності загрози епідемії) економісти оцінили втрати в 0,7 % світового доходу, що можна порівняти з очікуваними втратами від глобального потепління (0,2–2% доходу) [9, 10].

Із початку поширення інфекції відбулося падіння біржових індексів по всьому світу. На початку березня 2019 р. індекс S&P 500 впав на 9,4 %, а наприкінці цього ж місяця та року досяг локального мінімуму в 2237 пунктів, що відповідає рівню 2017 р. Міжнародний валютний фонд прогнозує спад світової економіки на 5,6 % на кінець червертого кварталу 2021 р., 4 % – 2022 р. [11].

Вплив COVID-19 може призвести до довгострокових змін і на світових товарних ринках. Відповідно, ці зміни можуть проявитись у:

1) зростанні транспортних витрат: підвищений рівень безпеки, перевірка на кордонах тощо;

2) розвитку інтернет-торгівлі: через карантинні заходи люди частіше користуються послугами інтернет-магазинів та доставок;

3) зменшенні урбанізації: можливість віддаленої роботи у зв'язку із впровадженням карантинних заходів;

4) більших можливостях для національного виробника: постачання критичного обладнання на кшталт засобів індивідуального захисту;

5) зростанні заміщення серед товарів: використання внутрішніх товарів-замінників, замість імпортованих оригіналів, які вищі за вартістю;

6) зміні поведінки серед споживачів: можливість під час пом'якшення карантинних заходів працювати й надалі віддалено, що скоротить кількість транспорту, зменшить попит на пальне та, відповідно, зменшиться забруднення навколишнього середовища.

У результаті це приведе до зниження попиту на нафту, скоротить експортні та фіскальні надходження країн-експортерів нафти та приведе до покращення зовнішньовалютного балансу країн-імпортерів нафти.

Майже всі розвинені країни вживають заходів і розробляють плани з подолання наслідків економічної кризи, спричиненої пандемією COVID-19. Так, міністри фінансів країн – членів ЄС домовилися про пакет допомоги обсягом 500 млрд євро для підтримки економік країн євроблоку. Кредитні лінії обсягом до 240 млрд євро в рамках Європейського стабілізаційного механізму (ESM) передбачено для країн, які найбільше постраждали від пандемії. Ще 200 млрд євро з гарантійного фонду Європейського інвестиційного банку (ЕІВ) призначено для кредитів підприємствам. Крім того, 100 млрд євро мають виділити на запропоновану Єврокомісією програму SURE для переведення співробітників підприємств у режим неповної зайнятості. Додатково планується створити тимчасовий Фонд відновлення (Recovery Fund), кошти з якого спрямують на оздоровлення економіки [13].

Крім того, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у березні 2021 р. оприлюднила свій прогноз зростання світової економіки. За прогнозами, до кінця 2021 р. світова економіка має тенденцію до зростання на 5,7 %, порівняно з 2020 р. А за прогнозами на 2022 р., світовий ВВП зросте на 4 % [14]. Також організація підтримує думку, що популяризація вакцинавання серед населення є першочерговим завданням не лише для порятунку мільйонів людей, а й для сприяння прискоренню економічного зростання.

На жаль, на мою думку, вакцинація, хоч є і дієвою для запобігання поширенню вірусу, та, проте, не має значного позитивного впливу на економіку. Це все пояснюється тим, що не кожна країна світу має можливість у повному обсязі закупити потрібну кількість вакцин і провести масове щеплення. Згідно з дослідженням «Economist Intelligence Unit (EIU)», аналітичного підрозділу британського журналу «The Economist», повільні процеси вакцинації й нерівномірна доступність вакцин у деяких країнах можуть завдавати серйозних збитків світовій економіці в цілому [15].

В Україні ж ситуація набула трохи іншого характеру. Повільний процес вакцинування обумовлений передусім недовірою до ефективності вакцини. Тому ключовим державним регулятором у цьому питанні постало примусове вакцинування. Працівник або вакцинується, або йде у відпустку за власний рахунок.

Хочеться вірити в краще, але реалії такі, що майбутня економічна криза, яку світ зазнає в результаті пандемії COVID-19, буде глобальною та матиме зв'язок зі всіма державами з відкритою ринковою економікою. Особливо це стосується нестабільної фінансово-економічної ситуації в Україні, де економіка останніми роками вже була нестабільною через військові дії російських окупантів на Донбасі, анексію Кримського півострова, досі не розв'язані проблеми уряду з корупцією та ін., і яка залежить від світових тенденцій, політичних подій і настроїв. Через посилення та продовження економічних утрат від карантинних обмежень НБУ знизив прогноз зростання ВВП на 2021 р. А Світовий банк залишив прогноз ВВП України на 2021 р. на рівні 3,8 % [16].

Загальні втрати світових авіакомпаній через пандемію COVID-19 у 2021 р. становили 48 млрд дол. Торішній збиток оцінили в 127 млрд дол.

Міжнародна асоціація повітряного транспорту (з англ. The International Air Transport Association – IATA) прогнозує [17], що найбільші економічні втрати припадуть на Європу. Очікується, що збитки авіакомпаній у 2021 р. становитимуть 48 млрд дол. проти 127 млрд дол. минулого року.

За прогнозами асоціації, початок відновлення галузі буде до кінця 2021 р. Загальна кількість авіапасажирів цього року очікується на рівні 2,5 млрд. Це на одну третину більше, порівняно з майже 1,9 млрд пасажирів, які здійснили рейси у 2020 р., але значно нижче піку 2019 р. в 4,6 млрд. Потрібно зазначити, що головним утримувачем людей від поїздки є нові урядові вимоги стосовно вакцинації населення. Кожен, хто вакцинується

двома дозами, зможе отримати сертифікат про вакцинацію, який дасть змогу їхати в будь-яку країну світу, тим самим збільшуючи пасажирські перевезення.

Проте все ж очікується, що дохід від пасажирських перевезень знизиться на 69 % у 2022 р. до 210 млрд дол. За даними асоціації, очікується, що галузь почне повноцінне відновлення в другій половині 2023 р. [17].

За словами директора «Dragon Capital», зовнішня ситуація зараз дуже сприятлива для України. Її експортні ціни зросли, вартість світових грошей залишається низькою, потенціал довгострокової інфляції у світі, а основна політика центральних банків залишається низькою. Інвестиційна компанія знизилася свій прогноз зростання української економіки на 2021 р. з 4,7 % до 3,6 % із проміжними даними про ВВП, які гірші, ніж очікувалося, у другому кварталі цього року. За оцінками Dragon Capital, дефіцит державного бюджету України на 2021 р. становитиме близько 3,8 % ВВП, замість 4,9 %, установлених держбюджетом [18].

Незважаючи на оптимістичні прогнози, карантин через загострення коронавірусу в Україні триває. Карантинні заходи наразі лише посилилися, але як тільки відбувається послаблення, так і збільшується кількість хворих. У держбюджеті на 2022 р. закладено курс гривні на рівні 28,6 грн за долар. Проте враховуючи форс-мажорні обставини коронавірусу та запровадження нових штамів, курс може девальвувати до 30 грн за долар. Карантин в Україні продовжено на більший період.

На додаток до цього, країні потрібно погасити борг. З урахуванням державного бюджету на погашення заборгованості бюджету в один трильйон буде витрачено близько 450 млрд грн. Водночас корпоративний сектор також зазнає значних збитків. Через небажання значної частини вакцинуватися влада запровадила «примусову» вакцинацію, заборонивши відвідування ТРЦ, проїзд громадського транспорту без відповідного сертифіката про вакцинацію. Потрібно зазначити, що через такі зміни почастишали випадки створення фейкових сертифікатів. Населення йде на такі ризики, бо до кінця не розуміє важливість проведення вакцинації та не хоче втратити роботу. Варто додати, що сьогодні відбуваються значні скорочення персоналу підприємств через небажання отримати два уколи, які можуть урятувати своє життя й життя оточення [19].

Водночас населення до кінця не розуміє сутність і вплив вакцини на організм. Багато хто саркастично вірить, що вакцина дає можливість

роздавати Wi-Fi, що світ вирішили чіпувати. Жарти жартами, проте не до жартів стає смерть близької людини від нестачі кисню в легенях. Від цього відбувається велике навантаження на медичну сферу, яке спричиняє проблеми в економічній системі. Економіка України залежить від світового попиту на кризово-експортну продукцію. Воно призводить до необхідного дефіциту іноземної валюти, скорочення персоналу, а отже – до повного вповільнення економіки.

На нашу думку, позитивним є те, що попит на сільськогосподарську продукцію (на частку якої припадає 40 % українського експорту) не зменшився, та не очікується падіння в майбутньому. Основний тягар боротьби з пандемією переклався на місцеві бюджети й бізнес-структури, причому найбільший ефект мають громади та сектор малого й середнього бізнесу.

Експерти Атлантичної ради підготували низку принципів, які допоможуть українській економіці відновитися, особливо після досягнення піку вірусу потрібно:

- 1) варто заохочувати зростання малого й середнього бізнесу;
- 2) створювати комфортні умови розвитку громадянського суспільства;
- 3) створити умови як для бізнесу, так і для туризму й для іноземців [20].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті описано вплив вірусу COVID-19 на стан економічного розвитку України та світу. Поширення хвороби має не лише демографічні, а й економічні наслідки. Основні проблеми, які виникли у світі у зв'язку з пандемією COVID-19, є такі: недостатня готовність систем охорони здоров'я більшості держав до біологічних загроз; практично повне припинення всіх основних економічних процесів у країнах, які ввели карантин, формування нової моделі життя й діяльності соціуму; стрімке занурення населення в кіберінформаційний простір і перехід на дистанційні режими роботи та навчання; недостатній рівень грамотності щодо вакцинування тощо.

Пошук шляхів ефективного подолання проблем, пов'язаних із коронакризою, має ґрунтуватися насамперед на глибокому аналізі всіх суспільно-політичних, економічних і соціальних процесів, які проявляються на тлі пандемії, урахуванні їх взаємозалежності, ланцюгових та синергетичних ефектів і можливих довгострокових наслідків.

Хід боротьби з пандемією виявив системні проблеми як світового розвитку, так і України і показав, зокрема, необхідність застосування негайних ефективних та реальних заходів у галузі охорони здоров'я й економічної політики, а також актуалізації глобальної співпраці для подолання наслідків пандемії, зміцнення безпекової системи країн у напрямі запобігання подібним подіям у майбутньому. Практика показала, що всім країнам важливо розв'язувати проблеми стосовно неформального сектору економіки та обмеженості масштабу систем соціального захисту, а також проводити ефективні реформи економіки й суспільства в напрямі забезпечення сталого розвитку після подолання нинішньої кризи.

Результати проведеного дослідження дають можливість стверджувати, що економічна криза, спровокована пандемією COVID-19, зачепила всю світову економіку. Кожна країна прямо чи опосередковано відчуває негативний вплив коронавірусу на свою фінансово-економічну систему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбулін, В. П., Даник, Ю. Г. Наука і суспільство. *Національна безпека України: Фокус пріоритетів в умовах пандемії*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/170038/03-Horbulin%20.pdf?sequence=1>
2. Бондаренко, Н. Громадянське суспільство в умовах пандемії. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. URL: [http://zt.knute.edu.ua/files/2021/01\(114\)/11.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2021/01(114)/11.pdf)
3. *Bloomberg «The Covid Resilience Ranking» October 27, 2021*. URL: <https://www.bloomberg.com/graphics/covid-resilience-ranking/#ranking>
4. Buck, T., Arnold, M., Chazan, G., Cookson, C. (2020). *Coronavirus declared a pandemic as fears of economic crisis mount [Internet]*, 2020 [cited 2020 Mar 19]. URL: <https://www.ft.com/content/d72f1e54-6396-11ea-b3f3-fe4680ea68b5>
5. Аналітики Swiss Re спрогнозували, с чем столкнется мировая экономика после пандемии. Delo.ua. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/analitiki-swiss-re-sprognozirovali-schem-stolkn-367290/>
6. IMF. World Economic Outlook, April 2020. *The Great Lockdown*. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>
7. IMF. World Economic Outlook, October, 2021. *The Great Lockdown*. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021>
8. Експорт Китаю в 2020 році досяг рекорду, *Економічна правда*, 14 січ., 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/01/14/669963/>
9. Кузнец, Д. Если эпидемия затянется, мир ждет новая Великая депрессия. Но даже если все будет не так плохо, коронавирус все равно повлияет на мировую экономику. *Рассказываем, какие прогнозы*. URL: <https://meduza.io/feature/2020/02/01/ne-zatyagivat-esli-epidemiya-zatyanetsya-mirzhdet-novaya-velikaya-depressiya-no-dazhe-esli-vse-budet-ne-tak-ploho-koronavirus-vse-ravno-povliyaet-na-mirovuyu-ekonomiku>

10. Давимука, С. А., Федулова, Л. І. *Економічна криза, обумовлена пандемією COVID-19: передбачення, прогнози, заходи пом'якшення*. URL: http://re.gov.ua/re202004/re202004_093_DavymukaSA,FedulovaLI.pdf

11. *United States. Goldman cuts forecast for U. S. economic growth in 2021 and 2022*. URL: <https://www.reuters.com/world/us/goldman-cuts-forecast-us-economic-growth-2021-2022-2021-10-10/>

12. Блінов, А. *Вірус рецесії: чим обернеться епідемія COVID19 і хто постраждає найбільше*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/18/pogljad/ekonomika/virus-recesiyi-chymobernetsya-epidemiya-covid-19-xto-postrazhdaye-najbilshe>

13. *Coronavirus: EU finance ministers agree on €500 billion emergency fund*. Euronews. URL:

<https://www.euronews.com/2020/04/09/coronavirus-eurogroup-finance-ministers-agree-on-500-billion-emergency-fund>

14. *OECD statistics*. URL: <https://stats.oecd.org/>

15. *Economist Intelligence Unit*. URL: <https://www.eiu.com/n/>

16. *World Bank Group. Fighting COVID-19*. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33476/9781464815645.pdf>

17. IATA цьогоріч прогнозує великі збитки для світових авіакомпаній через пандемію, інтернет видання Укрінформ, 22 квітня 2021. URL: – <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3232583-iata-cogoric-prognozue-pogirsenna-zbitkiv-svitovih-aviakompanij-cerez-pandemiu.html>

18. Dragon Capital погіршив прогноз зростання ВВП України у 2021 році до 3,5 %, вересень 2021. URL: <https://dragon-capital.com/ua/media/our-comments/dragon-capital-ukhudshil-prognoz-rosta-vvp-ukrainy-v-2021-g-do-35/>

19. *Оперативна інформація про поширення та профілактику COVID-19, Міністерство охорони здоров'я України, 4 листопада, 2021*. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-cov19>

20. *Atlantic Council: Global energy center, 2021 agenda*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/programs/global-energy-center/2021-agenda/>

21. Долбнєва, Д. В., Петрашко, І., Лаврик, Я. *Вплив COVID-19 на економіку країн світу*. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-1_0-pages-20_26.pdf

THE IMPACT OF THE GLOBAL PANDEMIC ON THE WORLD AND DOMESTIC ECONOMY

The article analyzes the state of the world's largest economies and the economy of Ukraine in the context of the COVID-19 pandemic. The main directions of influence of the coronavirus pandemic on modern economic processes are established. It is revealed that the crisis phenomena of recent years in the world economy are reflected in: the decline of most indices of world stock exchanges;

reducing the cost of oil and metallurgical products; reduction of industrial production; significant reduction of companies' revenues in the areas of air transportation, maritime transport, trade and entertainment, tourism; reduction of household incomes; increasing the profits of companies in the field of online services (games, education, etc.); increasing investor demand for low-risk assets. Experts predict a significant reduction in global economic growth by the end of 2025, and global economic losses are likely to reach \$ 5 trillion. The crisis caused by the COVID-19 pandemic could severely undermine the economic condition of our country. Employment and real GDP growth may decline, and the business sector may suffer large losses. There are threats of further devaluation of the Ukrainian currency. During 2020, Ukraine's economy shrank by 7,2 %, and from 2021 to 2025 is expected to grow annually at 3–4 %. Such data indicate the need for a balanced policy on the part of the government and local governments; their decision-making, which not only takes into account the effect of quarantine, but also aimed at forming an innovative, competitive and socially oriented economy. Further research on the processes of post-pandemic recovery should be aimed at studying the social and economic consequences of quarantine, ways to minimize the negative effects of the pandemic, finding new mechanisms for organizing social processes and stabilizing the economy in quarantine.

Key words: COVID-19, economy, GDP, coronavirus, crisis, pandemic.

REFERENCES

1. Horbulin, V. P., Danyk, Yu. H. *Nauka i suspilstvo*. Natsionalna bezpeka Ukrainy: Fokus priorytetiv v umovakh pandemii. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/170038/03-Horbulin%20.pdf?sequence=1>
2. Bondarenko, N. Hromadianske suspilstvo v umovakh pandemii. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. URL: [http://zt.knute.edu.ua/files/2021/01\(114\)/11.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2021/01(114)/11.pdf)
3. *Bloomberg «The Covid Resilience Ranking»*, October 27, 2021. URL: <https://www.bloomberg.com/graphics/covid-resilience-ranking/#ranking>
4. Buck, T., Arnold, M., Chazan, G., Cookson, C. (2020). *Coronavirus declared a pandemic as fears of economic crisis mount* [Internet]. 2020 [cited 2020 Mar 19]. URL: <https://www.ft.com/content/d72f1e54-6396-11ea-b3f3-fe4680ea68b5>
5. *Analytyky Swiss Re sprohnozyrovaly, s chem stolknetsia myrovaia ekonomyka posle pandemyy*. *Delo.ua*. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/analitiki-swiss-re-sprohnozyrovali-s-chem-stolkn-367290/>
6. IMF. World Economic Outlook, April 2020. The Great Lockdown. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>
7. IMF. World Economic Outlook, October 2021. The Great Lockdown. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021>
8. Eksport Kytai v 2020 rotsi dosiah rekordy, *Ekonomichna pravda*, 14 sichnia 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/01/14/669963/>

9. Kuznets, D. *Esly эpidemyia zatianetsia, myr zhdet novaia Velykaia depressyia. No dazhe esly vse budet ne tak plokho, koronavirus vse ravno povlyiaet na myrovuiu ekonomyku. Rasskazываем, kakye prohozy.* URL: <https://meduza.io/feature/2020/02/01/ne-zatyagivat-esli-epidemiya-zatyanetsya-mirzhdet-novaya-velikaya-depressiya-no-dazhe-esli-vse-budet-ne-tak-ploho-koronavirus-vse-ravno-povlyiaet-na-mirovuyu-ekonomiku>

10. Davymuka, S. A., Fedulova, L. I. *Ekonomichna kryza, obumovlena pandemiieiu COVID-19: peredbachennia, prohozy, zakhody pomiakshennia.* URL: http://re.gov.ua/re202004/re202004_093_DavymukaSA,FedulovaLI.pdf

11. *United States. Goldman cuts forecast for U.S. economic growth in 2021 and 2022.* URL: <https://www.reuters.com/world/us/goldman-cuts-forecast-us-economic-growth-2021-2022-2021-10-10/>

12. Blinov, A. *Virus retsesii: chym obernetsia epidemiia COVID19 i khto postrazhdaie naibilshe.* URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/18/pogljad/ekonomika/virus-recesiyi-chymobernetsya-epidemiya-covid-19-xto-postrazhdaye-najbilshe>

13. *Coronavirus: EU finance ministers agree on €500 billion emergency fund.* *Euronews.* URL: <https://www.euronews.com/2020/04/09/coronavirus-eurogroup-finance-ministers-agree-on-500-billion-emergency-fund>

14. *OECD statistics.* URL: <https://stats.oecd.org/>

15. *Economist Intelligence Unit.* URL: <https://www.eiu.com/n/>

16. *World Bank Group. Fighting COVID-19.* URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33476/9781464815645.pdf>

17. *IATA tsohorich prohozuie velyki zbytky dlia svitovykh aviakompanii cherez pandemiuu, internet vydannia Ukrinform, 22 kvitnia 2021.* URL: – <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3232583-iata-cogoric-prohozue-pogirsenna-zbitkiv-svitovih-aviakompanij-cerez-pandemiu.html>

18. *Dragon Capital pohirshyv prohoz zrostannia VVP Ukrainy u 2021 rotsi do 3,5 %, veresen 2021.* URL: <https://dragon-capital.com/ua/media/our-comments/dragon-capital-ukhudshil-prohoz-rosta-vvp-ukrainy-v-2021-g-do-35/>

19. *Operativna informatsiia pro poshyrennia ta profilaktyku COVID-19, Ministerstvo Okhorony Zdorovia Ukrainy, 4 lystopada 2021.* URL: <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-cov19>

20. *Atlantic Council: Global energy center, 2021 agenda.* URL: <https://www.atlantic-council.org/programs/global-energy-center/2021-agenda/>

21. *Dolbnieva, D. V., Petrashko, I., Lavryk, Ya. Vplyv COVID-19 na ekonomiku krain svitu.* URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-1_0-pages-20_26.pdf

Матеріал надійшов до редакції 17.05.2021 р.

УДК 005.33

Дарія Дідур,

студентка магістратури,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID 0000-0002-7563-8194,

didur.dariia2020@vnu.edu.ua;

Андрій Бояр,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID 0000-0002-9379-8140,

Andrij.Boyar@vnu.edu.ua;

DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-189-198

СУЧАСНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ЧАЮ

У статті проаналізовано динаміку розвитку міжнародного ринку чаю та здійснено прогнозну оцінку майбутнього цієї галузі. Продемонстровано загальний обсяг міжнародного ринку чаю, визначено основні тенденції, виклики та загрози. Розмір світового ринку чаю у 2020 р. становив понад 54 322,1 млн дол. США, прогнозується, що до 2028 р. він досягне 67 920,8 млн дол. США. Одними з найбільших провідних компаній, котрі працюють на цьому ринку, є «Associated British Foods», «Plc., Barry's Tea Limited» та «Nestlé S. A.». Ринкові стратегії компаній пов'язані з випуском інноваційної продукції, інвестуванням у науково-дослідну діяльність для розробки нових продуктів та технологій. Очікується, що до 2028 р. найбільше зростання продемонструватиме ринок чаю в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Цей регіон має великі інвестиційні можливості, для перспективного зростання в майбутньому. Акцентовано увагу на проблемах та викликах, із якими стикається міжнародний ринок чаю. Передусім, це наявність товарів-замінників, таких як кава; вони становлять конкуренцію для чайної промисловості й деякою мірою гальмують її розвиток. Не менш важливим викликом є проблеми, пов'язані зі специфікою вирощування самої чайної культури, адже рослина вимагає певних кліматичних умов, наявних лише в відповідних регіонах світу. Вагомим потрясінням для світової економіки став спалах епідемії коронавірусу Covid-19, наслідки від якого відчули всі галузі. Міжнародний ринок чаю не

є винятком. Найбільшого потрясіння зазнало виробництво чаю в Індії, яка є другим за величиною виробником цієї продукції у світі; протягом кількох місяців виробничі потужності були повністю закриті, що вплинуло й на великих виробників чаю, і на існування дрібних фермерських господарств. Проте потрібно зазначити, що кілька компаній своїми технологічними досягненнями, інноваціями та ініціативами допомагають ринку знайти вихід із кризової ситуації. Для детальнішого розуміння й зіставлення структурних змін на міжнародному ринку чаю потрібно проводити подальший аналіз основних процесів у галузі, відстежувати тренди та моніторити ринок.

Ключові слова: чай, ринок, міжнародний, виробництво, компанія, продукт, попит, пропозиція, конкуренція.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Міжнародний ринок чаю є особливим компонентом світової економіки. Продукція чаю особлива тим, що її виробництво існувало ще з давніх часів, тому чай справедливо можна назвати одним із найстаріших напоїв у світі. Сучасні можливості розвитку технологій допомагають модернізувати виробництво чаю та створювати нові можливості для галузі. Незважаючи на посилення конкуренції, виклики й загрози міжнародний ринок чаю залишається перспективною галуззю виробництва та має високий потенціал подальшого розвитку.

Аналіз останніх джерел і публікації. Основними джерелами дослідження та аналізу міжнародного ринку чаю є звіти міжнародних організацій, статті й інші наукові публікації. Прикладами таких звітів є «Global Tea Market: Information by Type, Form, Category, Distribution Channel and Region. Forecast till 2027», оприлюднений міжнародною компанією «Market Research Future» і «Tea Market by Type, Packaging, Distribution Channel, Application and Regional Analysis. Global Opportunity Analysis and Industry Forecast, 2021–2028», оприлюднений компанією «Research Dive».

Мета статті. Виходячи з наведених вище міркувань, метою статті вважаємо здійснення структурно-композиційного аналізу поточного стану міжнародного ринку чаю, виявлення основних тенденцій та перспектив майбутнього розвитку галузі.

Методика дослідження. У статті використано методи теоретичного й емпіричного дослідження: порівняння, аналізу (для встановлення композиційної та географічної структур міжнародного ринку чаю) і синтезу (для аналізу тенденцій розвитку міжнародного ринку чаю); методи візуалізації (надання наочності матеріалу, схематичності зображення теоретичних та практичних положень дослідження). Інформаційною

основою роботи є статистичні матеріали, побудовані на ресурсах платформи «Statista», а також на звітах міжнародних організацій і компаній.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Чай є одним із найстаріших напоїв у світі, який споживали ще у 2700 роках до нашої ери. Загалом, це напій із сушеного листа великих чагарників. Рослина потребує специфічних кліматичних умов вирощування, які доступні лише в тропічному та субтропічному кліматі. Тому виробництво чаю географічно обмежене кількома регіонами по всьому світу.

Культура споживання чаю зародилася в Китаї. Ця країна була й залишається основним районом вирощування чаю. Чай є другим за популярністю напоєм у світі (після кави). Щодня його споживається близько трьох мільярдів склянок [1].

Міжнародний ринок чаю поділяється на різні види, основними з яких є чорний, зелений, улун, фруктовий і трав'яні чаї. За 2020 р. найбільша частка доходів компаній припадає на чорний чай і, згідно з прогнозами «Research Dive» та «Market Research Future», вона збільшуватиметься до 2028 р. У 2020 р. дохід компаній від продажу чорного чаю становив 24 272,2 млн дол. США. Розмір доходу до 2028 р. – 24 368,3 млн дол. США. Також прогнозується швидке зростання ринку зеленого чаю, доходи від якого з 2025 р. будуть найбільшими, а у 2028 р. вони становитимуть близько 30 513,4 млн дол. США (рис. 1).

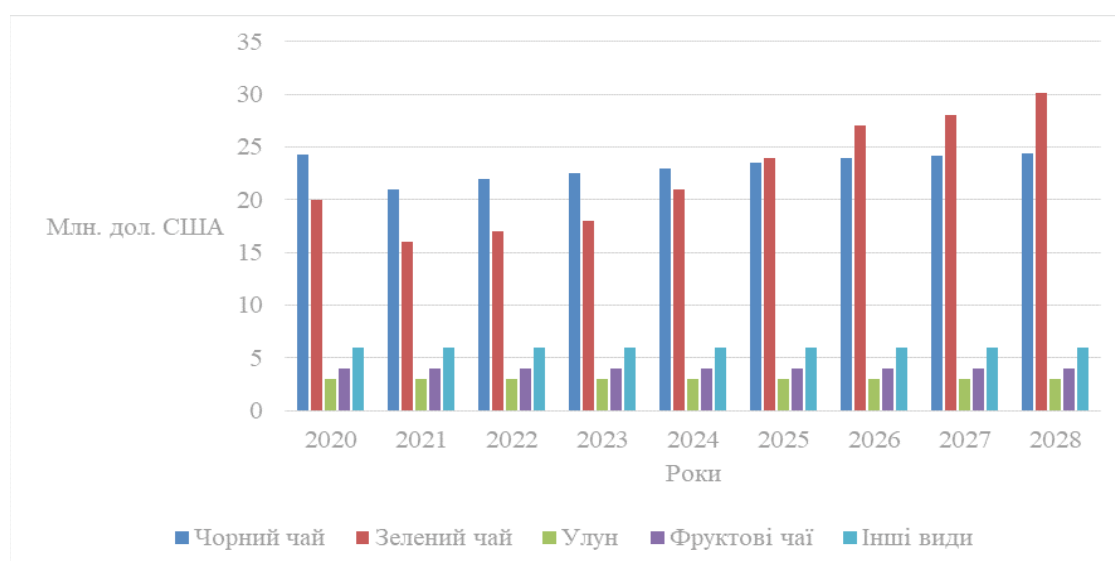

Рис. 1. Прогнозований ріст доходів міжнародного ринку чаю за видами*

* Складено за: [2].

Чорний чай є одним із найпопулярніших напоїв у світі. Він виробляється з рослини *Camellia sinensis*, яка має сильний аромат і містить більше кофеїну, ніж будь-яка інша. Зростання цього сегменту пояснюється перевагами продукту, основними з яких є наявність антиоксидантних властивостей, речовинами, які містяться у фруктах, червоному вині й чорному шоколаді. Очікується, що всі ці переваги збільшать попит і зростання ринку чорного чаю в найближчі роки.

Зростання обсягів світового споживання зеленого чаю переважно пояснюється широким спектром переваг споживання цього продукту. Такими перевагами є те, що зелений чай містить корисні біологічно активні сполуки, які покращують роботу мозку, сприяють спалюванню жиру, запобігають ризику діабету 2 типу та серцево-судинних захворювань.

Також важливо не применшувати роль інших видів чаїв, таких як улун, трав'яні, фруктові тощо, адже вони теж є досить популярними.

У виробництві чаю зайнято 13 мільйонів працівників, із яких 9 млн – дрібні власники фермерських господарств. У Китаї, Шрі-Ланці та Кенії 70 % світового виробництва чаю надходить саме від дрібних фермерів [3].

Оскільки країни-виробники чаю також є найбільшими споживачами, виробництво та споживання сильно співвідносяться [4]. Ринок чаю в Азійсько-Тихоокеанському регіоні є найбільш домінуючим і в подальшому прогнозується його швидке зростання. У 2020 р. на Азійсько-Тихоокеанський регіон припадало 39 173,3 млн дол. США доходів від продажів зеленого чаю, а за прогнозами до 2028 р. дохід збільшиться до 51 650,5 млн дол. США (рис. 2).

Стрімке зростання попиту на чай у цьому регіоні пояснюється високим рівнем споживання чаю в таких країнах, як Китай, Індія та Японія. Також постійно оновлюються дизайни упаковок, з'являється більша різноманітність смаків, що приваблює увагу покупців.

Прогнозується зростання ринку чаю в країнах Латинської Америки. Найбільшою країною-виробником чорного чаю в цьому регіоні є Аргентина. До 2028 р. частка латиноамериканських країн зростатиме на 5,0 % швидше, ніж сукупний середньорічний темп приросту, а дохід становитиме 6 608,2 млн дол. США. Зростанню попиту на зелений чай сприятиме наявність великої різноманітності його смаків [2, 5, 6].

У 2020 р. сумарний дохід компаній-операторів міжнародного ринку чаю становив близько 200 млрд дол. США і, за даними Statista, до 2025 р. він становитиме 318 млрд дол. США. Сукупний середньорічний темп росту становитиме понад 9 % (рис. 3).

Найбільший дохід на міжнародному ринку чаю одержують компанії Китаю; у 2021 р. він становитиме близько 92 397 млн дол. США. У

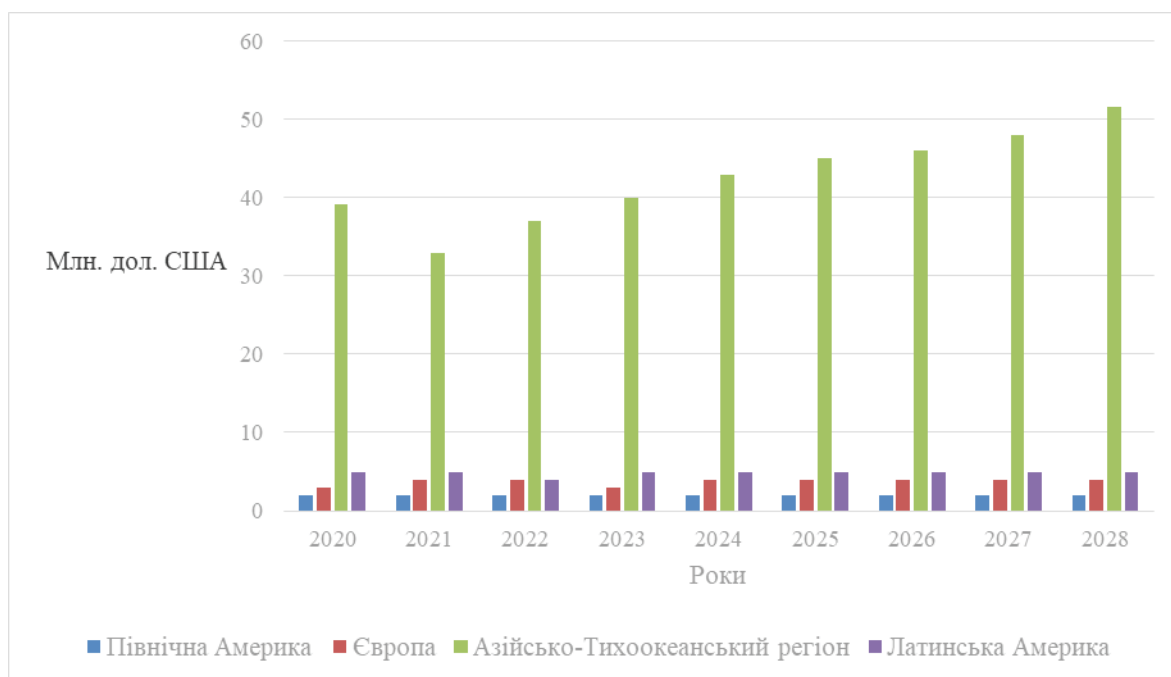

Рис. 2. Прогнозований ріст доходів міжнародного ринку чаю за регіонами світу*

* Складено за: [2].

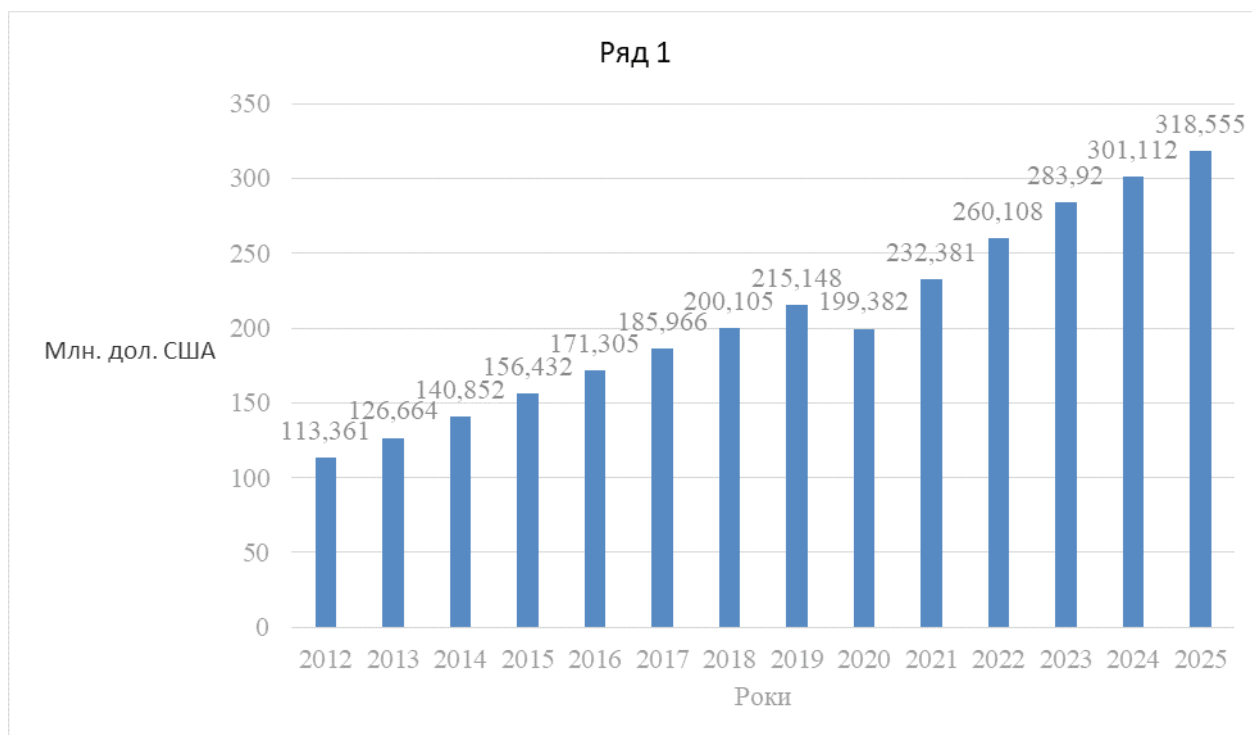

Рис. 3. Обсяг міжнародного ринку чаю з 2012 по 2025 р., млн дол. США*

* Складено за: [6].

2017 р. у цій країні вироблено понад 2,5 млн т продукції [6]. Країна й надалі продовжує залишатися лідером у світовому виробництві чаю.

Очікується, що до 2028 р. світовий ринок чаю зростатиме помірними темпами. Збільшення попиту на чай пов'язане з поширенням культури здорового способу життя та збільшенням різноманітності асортименту продукції.

На міжнародному ринку чаю ланцюжок постачання контролюється невеликою кількістю компаній, серед найбільш відомих: «Tata Global Beverages Limited» (Індія), «Unilever PLC» (Великобританія), «Associated British Foods PLC» (Великобританія), «Barry's Tea» (Ірландія), «Areejay Surrendra Group» (Індія), «Bettys & Taylors Group Ltd.» (Великобританія), «McLeod Russel India Ltd.» (Індія), «Ito En, Ltd.» (Японія), «Davids Tea Inc.» (Канада) та «Tea Forté Inc.» (США). Близько 85 % продажів чаю здійснюється саме цими багатонаціональними компаніями. Найбільший вплив на галузь мають три великі компанії, такі як «Unilever» (Lipton), «Associated British Foods» («Twinings») та «Tata Global Beverages» («Tetley»). Вони контролюють близько 20 % світового ринку чаю [7, 8].

70 % світової продукції чаю продається через аукціони, на яких посередники в пошуку нижчих цін можуть легко змінювати постачальників. Компанії, що працюють на міжнародному ринку чаю, зосереджуються на випуску продукції та посиленні свого впливу у світі. Ринок гарячих напоїв структурований у роздрібну торгівлю для споживання домашніми господарствами й продажем комерційним установам, організаціям та закладам громадського харчування [9].

Компанії-учасники міжнародного ринку чаю зосереджуються на виробленні ексклюзивних стратегій, які передбачають створення портфелів продуктів, злиття та поглинання інших компаній, інвестиції у сфери досліджень і розробок, розробку нових продуктів та фінансування майбутніх заходів й інновацій. Такі підходи дають змогу утримувати сильні позиції на міжнародному ринку чаю та зберігати за цим видом продукції сильні позиції в міжнародній торгівлі.

У лютому 2021 р. компанія з виробництва продуктів харчування й напоїв «Tata Consumer Products» оголосила про оновлений випуск бренду зеленого чаю «Tetley», який містить нові складники, що включають вітамін С. Такий хід мав на меті отримати прибуток від зростання попиту серед населення на продукти харчування та напої, які допомагають підвищити імунітет, особливо під час спалаху пандемії [5].

Чайний бренд «Indian Chai» із жовтня 2020 р. представив нову лінію корисних й екзотичних чаїв із різними смаками, такими, наприклад, як «Ягідні джунгли» та «Цитрусова куркума». Компанія пропонує споживачам ексклюзивні, ароматичні, корисні й лікувальні чаї.

Незважаючи на досить оптимістичний прогноз розвитку чайної промисловості, міжнародний ринок чаю стикається із суттєвими викликами та загрозами. Деякі з них унікальні саме для цієї продукції. Для зберігання й переробки чаю важливе місце посідають спеціально створені для цього приміщення, оскільки зірване листя потрібно обробляти протягом шести годин із моменту збору. Для вирішення цього питання міжнародні виробники чаю створили свої переробні підприємства поблизу плантацій, що створило вертикально інтегрований ланцюг постачання.

Проблемою галузі є те, що вирощування чаю обмежене лише певними географічними територіями. Глобальні зміни клімату можуть суттєво вплинути на врожайність. Оскільки чай є досить вибагливою до кліматичних умов культурою, створити штучно необхідні умови дуже складно.

Додатковими проблемами галузі є використання дитячої праці під час збору та первинної переробки культури, низька заробітна плата працівників та залишки пестицидів у кінцевому продукті. Для кращої реалізації потенціалу ринку чаю потрібно розв'язати ці проблеми шляхом створення більш справедливого розподілу доходів по ланцюгах постачання, збільшення прибутковості дрібних власників, покращити умови праці й заробітну плату робітникам, ліквідувати примусову дитячу працю.

Важливим викликом для розвитку міжнародного ринку чаю є суттєва конкуренція з боку ринку кави. Остання є енергоактивуючим напоєм, попит на який у всьому світі теж зростає швидкими темпами. Цей напій багатий марганцем, калієм та іншими поживними речовинами. Чай і кава є заміниками один одного й попит на них залежить від вибору споживача. Фактор «кави» стримуватиме зростання ринку чаю протягом наступних років.

Випуск оновленої продукції, яка включає велику кількість нових смаків чаю, наприклад органічного, фруктового, білого, ромашкового та інших видів, створить перспективні можливості на світовому ринку. Крім того, відходи чайної продукції можна використовувати як добрива, оскільки, вони містять такі поживні сполуки, як азот, калій і фосфор. Такі переваги чаю сприяють зростанню ринку цього продукту.

Також існує велика конкуренція між компаніями-лідерами на міжнародному ринку чаю. Зростаючий попит на чай у різних регіонах світу спонукає компанії зосередитися на розширенні бізнес-можливостей та географії збуту своєї продукції. Випуск інноваційних продуктів створює компаніям нові можливості для нарощення товарооборотів і збільшення прибутків.

Основним чинником зростання міжнародного ринку чаю є попит на цей товар, який визначається кількома факторами, уключаючи зміни цін на продукцію, демографічні показники, такі як вік, освіта, професія та культурне походження. Також важливу роль відіграють зміни обсягів споживання продукції на душу населення, потенційний вплив шкідників і хвороб на виробництво чаю й характер взаємодії між роздрібними та оптовими, національними й транснаціональними компаніями.

Надзвичайно великим викликом для ринку стала епідемія коронавірусу Covid-19, яка здійснила руйнівний вплив на деякі галузі промисловості в глобальному масштабі. Ринок чаю також зазнав негативного впливу внаслідок часткового тимчасового закриття кордонів, заходів щодо дотримання соціальної дистанції тощо. У результаті імпорт та експорт чаю значно скоротилися, виник дефіциту робочої сили в галузі, відбулися перебої в ланцюгах постачання та сповільнення виробничих процесів [2, 5]. Наприклад, у Кенії, яка є найбільшою країною-експортером чаю в Африці, в умовах пандемії виникли проблеми зі збереженням функціональної здатності шляхів транспортування чайної продукції.

Індія, що є другим за величиною виробником чаю у світі, зазнала негативного впливу пандемії через повне закриття виробничих потужностей протягом кількох місяців. Це безпосередньо відбилося на масштабах діяльності традиційно великих компаній галузі й на функціонуванні дрібних фермерських господарств – виробників чаю.

Найбільш інноваційні компанії своїми технологічними досягненнями та ініціативами допомагають ринку зберігати потенціал і розвиватися навіть у зумовлених пандемією кризових умовах. Наприклад, влада штату Ассам в Індії у вересні 2020 р. запровадила чотири програми з відновлення виробництва чаю, які постраждали через пандемію. За першою з них, уряд штату забезпечує 3-відсоткову знижку на позичковий капітал виробникам чаю. За другою, уряд виплачує субсидії в розмірі 7 рупій за 1 кг сировини для стимулювання виробництва чаю. За третьою схемою, уряд у формі субсидій погашує 25 % витрат на придбання засобів (цехів, обладнання тощо), необхідних для вирощування та переробки чаю. Також уряд на три роки скасував податок на прибуток для власників чайних плантацій [3, 4]. Такі ініціативи, безперечно, матимуть позитивний ефект на виробництво й експорт чаю в цій країні.

3. ВИСНОВКИ Й ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Незважаючи на виклики, зумовлені пандемією Covid-19 та іншими чинниками, основні показники розвитку світового ринку чаю є

оптимістичними. У 2020 р. обсяг торгівлі цією продукцією становив понад 54 322,1 млн дол. США Прогнозується, що до 2028 р. він досягне 67 920,8 млн дол. США. На сьогодні домінуючу позицію на ринку посідає чорний чай, але прогнозується швидкий приріст попиту на зелений чай.

Найбільшими компаніями, що працюють на ринку чаю, є «Associated British Foods», «Plc., Barry's Tea Limited» та «Nestlé S.A.». Секрет успішного домінування на ринку – успішні ринкові стратегії, що ґрунтуються на випуску інноваційної продукції, нарощенні інвестицій у науково-дослідну діяльність для розробки нових продуктів і технологій.

Найбільшим регіоном виробництва й споживання чаю є Азійсько-Тихоокеанський. У перспективі до 2028 р. він зберігатиме свої лідерські позиції й залишатиметься регіоном великих інвестиційних можливостей у цій галузі.

Проблеми та виклики, із якими стикаються оператори міжнародного ринку чаю, пов'язані з конкуренцією з товарами-замінниками, передусім кавою. Зростання світового попиту на каву суттєво гальмує розвиток чайної промисловості. Не менш важливим викликом є проблеми, які пов'язані зі специфікою вирощування самої чайної культури, адже рослина вимагає певних кліматичних умов, наявних лише в певних регіонах світу.

Вагомим потрясінням для світової економіки став спалах епідемії коронавірусу Covid-19. Наслідки від його впливу відчули всі галузі. Міжнародний ринок чаю не є винятком. Особливо це простежується на виробництві чаю в Індії та Кенії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anderson, R. (2014). *Tea industry's future depends on corporate collaboration*. URL: <https://www.bbc.com/news/business-26123944> (In English).
2. Resech Dive: Tea Market by Type, Packaging, Distribution Channel, Application and Regional Analysis. *Global Opportunity Analysis and Industry Forecast, 2021–2028*. URL: <https://www.researchdive.com/4659/tea-market> (in English).
3. Ethical Tea Partnership. (2019). *Smallholder Tea Farmers Archives*. URL: <https://www.ethicalteapartnership.org/resources/> (In English).
4. Bolton, D. (2019). Market Research Reflects and Predicts Growth. *World Tea News*. URL: <https://www.worldteanews.com/Insights/market-research-reflects-and-predicts-growth> (in English).
5. Market Research Future: Global Tea Market: Information by Type, Form, Category, Distribution Channel and Region. *Forecast till 2027*. URL: <https://www.marketresearchfuture.com/reports/tea-market-2155#> (in English).
6. Statista: *Global tea beverage market size*. URL: <https://www.statista.com/statistics/326384/global-tea-beverage-market-size/> (in English).
7. United Nations Department of Economics and Social Affairs. *UN Comtrade Database: International Trade Statistics*. URL: <https://comtrade.un.org/data> (In English).

8. Intergovernmental Group on Tea. (2018). *Current Market Situation and Medium Term Outlook*. In *Committee on Commodity Problems* (CCP:TE 18/CRS1; vol. CCP:TE 18/CRS1). URL: <http://www.fao.org/3/BU642en/bu642en.pdf> (in English).

9. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (n.d.). *FAO-STAT*. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data> (in English).

CONTEMPORARY IMPERATIVES FOR DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL TEA MARKET

The article analyzes the dynamics of the international tea market development and provides assessment of main trends in the industry. The size of the world tea market in 2020 exceeded 54,322.1 USA \$ million, it is projected that by 2028 it will reach 67,920.8 USA \$ million revenues. Some of the largest leading companies in the market are Associated British Foods, Plc., Barry's Tea Limited and Nestlé SA, which use key market strategies directed to develop innovative products and technologies and larger investments into research. By the year 2028 the Asia-Pacific region seems to be the most perspective for the future tea market developments. This region has great investment opportunities for future growth. Emphasis is placed on the problems and challenges facing the international tea market. First of all, they are related to substitute products, such as coffee. They compete with the tea industry and really slow down its development. No less important is the problem associated with the specificities of production of the tea crop itself, which requires certain climatic conditions, available only in certain regions of the world. The outbreak of the Covid-19 epidemic is a major shock to the world economy, and its effects are being felt by all industries and the international tea market is not exclusion. The largest challenge Covid-19 has created for the tea production in India, which is second world's largest tea producer. In this country the tea industry was completely shut down for several months, affecting large-scale tea production and the existence of small tea farms. It must be noted that thanks to several world companies with technological advances, innovations and initiatives the market successfully finds a way out of the crisis. For a detailed understanding and comparison of structural changes in the international tea market, it is necessary to conduct further analysis of major processes in the industry, monitor trends and the market situation.

Key words: tea, international, market, production, company, product, demand, supply, competition.

Матеріал надійшов до редакції 09.05.2021 р.

УДК 339.976

Ольга Корнелюк,

кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та управління проєктами,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID 0000-0001-6620-1073,

ol-lu@ukr.net;

Вікторія Матюшок,

студентка 2 курсу магістратури,

matiushok.viktoriia2020@vnu.edu.ua;

Волинський національний університет імені Лесі Українки;

DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-199-212

ТРАНСКОРДОННІ ПРОГРАМИ ТА ПРОЄКТИ В УКРАЇНІ

Досліджено фінансові аспекти забезпечення розвитку транскордонного співробітництва прикордонних регіонів України в результаті участі в транскордонних програмах і проєктах. Проаналізовано участь України у спільних операційних програмах прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства 2014–2020 рр.: «Польща – Україна – Білорусь», «Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна», «Румунія–Україна» та «Басейн Чорного моря». Стратегічні цілі програм відповідають національним і регіональним стратегіям соціально-економічного розвитку, сприяють розв'язанню спільних проблем і спрямовані на підвищення рівня життя населення. Проєкти, які реалізовувались у межах Програми «Польща – Україна – Білорусь» 2014–2020 рр., були спрямовані на збереження історико-культурної спадщини; підвищення безпеки, уключаючи охорону здоров'я; збереження наявної природної спадщини; покращення транспортного сполучення. Реалізація Програми «Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна» передбачала підтримку місцевої культури та історичної спадщини, туризму; збереження природних ресурсів; удосконалення інфраструктури; запобігання природним й антропогенним катастрофам; охорону здоров'я. Програма «Україна–Румунія» сприяла підтримці освіти, технологічного розвитку; збереженню історичної спадщини та місцевої культури; розвитку транспортних і комунікаційних мереж, покращенню безпеки. Пріоритети програми «Басейн Чорного моря» націлені на захист навколишнього середовища, зменшення викидів сміття, розвиток туризму, використання принципів циркулярної

економіки, розширення можливостей транскордонної торгівлі та модернізації прилеглих сільськогосподарських територій. Важливою перевагою участі в програмах транскордонного співробітництва є можливість реалізації великих інфраструктурних проєктів, їх вартість є високою, а тому прикордонні регіони не здатні фінансувати такі проєкти самостійно й потребують значних інвестицій. Поширення COVID-19 завадило процесу реалізації деяких проєктів; з іншого боку, з'явилися нові проєкти, спрямовані на боротьбу з пандемією. Продовжується робота над розробкою пріоритетів спільних операційних програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства на 2021–2027 рр. з урахуванням попереднього досвіду та спрямуванням на вирішення проблемних питань у майбутньому.

Ключові слова: транскордонне співробітництво; прикордонний регіон; транскордонна програма; транскордонний проєкт; Європейський інструмент сусідства (ЄІС).

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Транскордонне співробітництво є сприятливим чинником розвитку процесів євроінтеграції. Воно сприяє вирівнюванню рівнів розвитку прикордонних регіонів, розв'язанню спільних проблем та підвищенню рівня життя населення. Однак практична реалізація співпраці вимагає належної фінансової підтримки. Зважаючи на недостатню фінансову спроможність прикордонних регіонів, великого значення надаємо участі в транскордонних програмах і проєктах, які уможливають отримання фінансової підтримки Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку транскордонного співробітництва, у тому числі його фінансового забезпечення, були предметом дослідження провідних зарубіжних і вітчизняних учених, таких як П. Беленький, В. Борщевський, В. Гоблик, М. Долішній, В. Кравців, М. Лендел, П. Луцишин, Н. Мікула, Р. Федан та ін. Однак динамічний розвиток сучасних інтеграційних і соціально-економічних процесів зумовлює необхідність актуальності подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета статті – аналіз реалізації транскордонних проєктів та програм за участі прикордонних регіонів України, виявлення основних пріоритетів залучення коштів, визначення перспективних напрямів використання фінансової підтримки ЄС для розвитку транскордонного співробітництва.

Методика дослідження. У процесі написання статті застосовано системний підхід із використанням таких методів, як монографічний,

порівняльного аналізу, синтезу для діагностики результатів упровадження транскордонних програм і проєктів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Процес фінансового забезпечення транскордонного співробітництва є важливим аспектом міжнародного співробітництва прикордонних регіонів. Порядок фінансування визначається статутами єврорегіонів та міжрегіональними програмами співробітництва ЄС. Як зазначено в угодах про транскордонне співробітництво, організаційні структури єврорегіонів зобов'язані брати участь у фінансуванні діяльності транскордонного регіону у визначених розмірах і формах. Таке фінансове забезпечення здійснюється за рахунок учасників, внесків організацій-спонсорів, благодійних вкладів, а також місцевих і центральних коштів. Позитивним фактором розвитку транскордонного співробітництва прикордонних регіонів, які мають спільні кордони з ЄС, є можливість користуватися програмами розвитку й допомоги ЄС та Світового банку. У рамках ЄС існують такі основні структурні фонди: Європейський фонд орієнтації і гарантії для сільського господарства, Європейський фонд суспільного розвитку, Європейський фонд регіонального розвитку [1].

Під транскордонними проєктами розуміють систему заходів, спрямованих на досягнення певної мети, що має транскордонний ефект, упродовж визначеного проміжку часу, із визначеними обсягами та джерелами фінансування [2]. Для отримання фінансової підтримки кожен проєкт повинен продемонструвати сильний транскордонний вплив на прикордонну територію і її мешканців [3].

Програми та проєкти з фінансової підтримки транскордонного співробітництва Європейським Союзом різноманітні за своїм територіальним охопленням і функціями, відомими програмами стали INTERREG – програма громадських ініціатив ЄС для підтримки розвитку прикордонних регіонів країн – членів і деяких приморських територій; PHARE Credo CBC для прикордонних територій країн Центральної Європи, які мають спільні кордони з ЄС; TACIS CBC для прикордонних регіонів Росії, України, Білорусі й Молдови; CARDS для західних Балканських країн; MEDA; LACE. Значення та території застосування цих програм змінювалось унаслідок розширення ЄС і приєднання нових членів до європейської спільноти. Перспектива розширення ЄС призвела до активізації заходів щодо розвитку транскордонного співробітництва шляхом створення й реалізації Європейського інструменту сусідства (ЄІС), або так званих «Сусідських програм» [1].

Україна брала участь у декількох спільних операційних програмах прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства 2014–2020 рр.: «Польща – Україна – Білорусь», «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна», «Румунія – Україна» та «Басейн Чорного моря» (табл. 1).

Програма транскордонного співробітництва «Польща–Білорусь–Україна» вже тривалий час є вагомим джерелом співфінансування проєктів, що реалізуються в прикордонних регіонах Польщі, Білорусі й України та спрямовані на сприяння покращенню якості життя їхніх мешканців. Перший період Програми реалізовано у 2004–2006 рр. Протягом цього часу профінансовано 167 проєктів у межах загального бюджету ЄС у 45,8 млн євро. Загальний бюджет Програми «Польща–Білорусь–Україна 2007–2013» становив 202,9 млн євро (із них 186,2 млн євро – співфінансування ЄС), що дало змогу реалізувати 117 проєктів, серед яких – великі інфраструктурні проєкти, регулярні та так звані парасолькові проєкти. Тематика стосувалася соціальної і прикордонної інфраструктури, охорони здоров'я, освіти, туризму, охорони культурної спадщини, безпеки [3].

У програмному періоді 2014–2020 Програма діє в рамках Європейського інструменту сусідства (ЄІС), відповідаючи на національні й регіональні потреби та розв'язуючи спільні проблеми у сферах захисту довкілля, культури, охорони здоров'я та безпеки. Що стосується бюджету, Програма «Польща–Білорусь–Україна» є найбільшою програмою ЄІС ТКС на сухопутних кордонах ЄС, із бюджетом понад 170 млн євро, виділеним на реалізацію 167 проєктів. Стратегія Програми «Польща–Білорусь–Україна» на 2014–2020 рр. відповідає національним і регіональним стратегіям соціально-економічного розвитку. Її основними цілями визначено сприяння соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів держав-учасниць; розв'язання спільних проблем з охорони навколишнього середовища, здоров'я, безпеки, боротьби зі злочинністю; покращення умов для забезпечення мобільності населення, товарів і капіталу. Програма передбачала фінансування некомерційних транскордонних проєктів, що належать до таких тематичних цілей: спадщина (промоція місцевої культури, історії, збереження природної спадщини), доступність (розвиток транспортної інфраструктури й послуг), безпека (розвиток охорони здоров'я і соціальних послуг), кордони (безпека та удосконалення процедури перетину кордону) [1; 3].

Таблиця 1

Участь регіонів України в транскордонному співробітництві*

Область (регіон) України	Займають прикордонне положення	Спільні операційні програми прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства на 2014–2020 рр.			
		Польща– Україна– Білорусь	Угорщина– Словаччина– Румунія– Україна	Україна– Румунія	басейн Чорного моря
Вінницька	+	-	-	Д	-
Волинська	+	О	-	-	-
Дніпропетровська	-	-	-	-	-
Донецька	+	-	-	-	-
Житомирська	+	-	-	-	-
Закарпатська	+	О	О	О	-
Запорізька	+	-	-	-	-
Івано-Франківська	+	Д	О	О	-
Київська	+	-	-	-	-
Кіровоградська	-	-	-	-	-
Луганська	+	-	-	-	-
Львівська	+	О	-	-	-
Миколаївська	+	-	-	-	-
Одеська	+	-	-	О	-
Полтавська	-	-	-	-	-
Рівненська	+	Д	-	-	-
Сумська	+	Д	-	-	-
Тернопільська	-	-	-	Д	-
Харківська	+	-	-	-	-
Херсонська	+	-	-	-	-
Хмельницька	-	-	-	Д	-
Черкаська	-	-	-	-	-
Чернівецька	+	-	Д	О	-
Чернігівська	+	-	-	-	-
АР Крим	+	-	-	-	-
<i>Бюджет (внесок ЄС), млн євро</i>	X	175,799	73,952	60,000	49,039

О – основні регіони; Д – додаткові (прилеглі) регіони.

*Джерело [1].

Важливим аспектом під час розробки проєктів є врахування екологічної стійкості, забезпечення прав людини, сприяння обізнаності суспільства у сфері охорони здоров'я (у тому числі щодо СНІДу), дотримання принципів демократії. Так, проєкти з прямим негативним впливом на навколишнє середовище вважалися такими, які не підлягають фінансуванню. Для дотримання екологічної стійкості розроблено Стратегічну оцінку впливу на навколишнє середовище. Під час розподілу коштів важливе врахування гендерної рівності, зменшення відмінностей між міськими й сільськими територіями щодо доступу до дошкільних навчальних закладів із метою активнішого залучення жінок із сільської місцевості до зайнятості та отримання послуг. Під час відбору проєктів увага має бути зосереджена на підвищенні обізнаності населення у сфері охорони здоров'я, один зі шляхів досягнення цієї мети – підтримка економічного розвитку. Серед недоліків програми виявлено недостатнє співвідношення між проєктами з однаковим пріоритетом (реалізація на «індивідуальній основі», без урахування програми в цілому).

Серед позитивних результатів Програми транскордонного співробітництва «Польща–Білорусь–Україна 2014–2020» потрібно відзначити реалізацію низки великих інфраструктурних проєктів. Великі інфраструктурні проєкти – це ті, які «включають комплекс робіт, заходів або послуг, призначених для виконання неподільної функції конкретного характеру, що має чітко визначені цілі у всезагальних інтересах, із метою реалізації інвестицій, які матимуть транскордонний вплив і користь та в бюджеті яких щонайменше 2,5 млн євро призначається на придбання інфраструктури» [3]. Висока вартість ускладнює реалізацію великих інфраструктурних проєктів самотійно, а співфінансування з коштів транскордонних програм покриває більшість витрат. Перелік таких проєктів наведено в табл. 2.

Структура Програми «Польща–Білорусь–Україна» на 2021–2027 рр. перебуває в процесі розробки та повинна узгоджуватись із рішеннями ЄС щодо правової бази й бюджету. Після розробки програми та оцінки її впливу на навколишнє середовище зміст програми пройде громадські обговорення в кожній із країн і після врахування зауважень та рекомендацій може бути передана на затвердження до Європейської комісії. Серед уже напрацьованих рішень потрібно відзначити намір виділити кошти на три загальні цілі політики згуртованості 2021–2027: зеленіша й низьковуглецева Європа; соціальніша Європа; Європа ближча до громадян. Стратегічну частину нової Програми «Польща–

Білорусь–Україна» на 2021–2027 рр. вже затверджено, її обговорено під час консультацій з громадськістю, та з відповідними інституціями в трьох країнах. У результаті аналізу зауважень змінено деякі частини документа [3].

Спільними проблемами на території дії Програми визначено низький рівень соціально-економічного розвитку; негативні демографічні проце-

Таблиця 2

Великі інфраструктурні проєкти, що фінансуються за сприяння Програми транскордонного співробітництва «Польща–Білорусь–Україна 2014–2020»*

Назва проєкту	Загальний бюджет, млн євро	Співфінансування з ЄІС, млн євро
Розширення/реконструкція регіональної дороги № 885 Перемишль – Германовіце – Державний кордон на км 3+642 – 10+257	7,500	6,750
Покращення доступу до прикордонного регіону шляхом реконструкції воєводської дороги № 698, що включає відновлення мосту над річкою Точна в Лосіцах	5,100	4,590
Розширення воєводської дороги № 812 на ділянці Королювка–Влодава	6,486	5,494
Створення системи швидкого реагування на злочини й події у Львові	6,000	5,400
Зменшення ризику епідемії туберкульозу на прикордонних територіях України й Польщі шляхом будівництва туберкульозної лікарні на 100 ліжок у Закарпатській області та впровадження інноваційних методів моніторингу, профілактики та лікування туберкульозу	6,400	5,760
Покращення екологічної ситуації в Шацькому національному природному парку шляхом каналізування населених пунктів навколо озера Світязь	6,450	5,805

* Складено за [3].

си (депопуляція, старіння населення); негативні наслідки периферійного положення прикордонних територій. Для протидії цим негативним викликам пропонується активніше використовувати туристичний потенціал природних і культурних ресурсів, поглиблювати згуртованість та співпрацю громад. Зазначено необхідність збільшення інвестицій для спрощення процедур перетину кордону й підтримки охорони здоров'я, у тому числі для подолання наслідків впливу пандемії COVID-19. Очікується, що Програма на 2021–2027 рр. стане продовженням і поглибленням процесів розвитку, започаткованих у період 2014–2020 рр., але буде більш адаптована для посилення впливу на територію та протистояння новим викликам для транскордонного співробітництва.

Для досягнення позитивної синергії потрібно продовжувати роботу щодо підтримки тематичних і просторових зв'язків між різними втручаннями й на регіональному рівні. Отримання та підтримка благ, які випливають із поточної реалізації програм і проєктів у Програмній зоні, можливі лише за умови збереження взаємодоповнюваності заходів у майбутньому [4].

Одним із ключових документів, які потрібно враховувати під час планування проєктів, є Стратегія на шляху до сталої Європи до 2030 р., яка визначає такі пріоритети: від лінійної до кругової економіки; поняття «від ферми до виделки»; енергетика, будівництво та мобільність, які враховують виклики майбутнього; забезпечення, із соціального погляду, трансформації справедливої Європи. Заходи, заплановані за Програмою «Польща–Білорусь–Україна» на 2021–2027 рр., також слугують цифровізації у сфері охорони здоров'я, підтримки туризму, навколишнього середовища шляхом сприяння адаптації до зміни клімату, сталого управління водними ресурсами, збільшення біорізноманіття й скорочення забруднення [3].

Програма «Румунія–Україна» 2014–2020 рр. передбачала фінансування з боку ЄС у розмірі 60 млн євро. Україна та Румунія повинні забезпечити мінімальне співфінансування 10 % від вкладу ЄС. У результаті дії програми профінансовано проєкти з підтримки освіти, досліджень, технологічного розвитку та інновацій, збереження історичної спадщини, розвитку транспортних і комунікаційних мереж тощо [5]. Реалізовано також великі інфраструктурні проєкти (табл. 3).

Розпочато діяльність з підготовки Програми «Румунія – Україна» на період 2021–2027 рр. Прийнято рішення щодо роботи Комітету, підготовки документації для стратегічного аналізу з екології та встановлення зони програми. Методологія розробки програми враховує проєкти європейських

регламентів, які перебувають у процесі схвалення, а також посібники TESIM, надані програмам [5].

Програма «Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна» 2014–2020 рр. отримала 74 млн євро фінансування ЄС від ЄІС, а також із Європейського фонду регіонального розвитку. У табл. 4 зазначено перелік великих інфраструктурних проєктів, фінансування яких проводиться за кошти Програми [6].

Процес програмування програми «Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна» на період 2021–2027 рр. розпочато у 2019 р. Територіальний аналіз дав змогу сформувавши п'ять основних тематичних пріоритетів (довкілля; катастрофи; транспорт; здоров'я; спадщина), які були звужені до трьох пріоритетних цілей (стійкий та зелений прикордонний регіон;

Таблиця 3

Великі інфраструктурні проєкти, що фінансуються за сприяння Спільної операційної програми «Румунія–Україна 2014–2020»*

Назва проєкту	Термін реалізації	Загальний бюджет, млн євро	Співфінансування з ЄІС, млн євро
Транскордонна інфраструктура охорони здоров'я	2019–2022	4,253	3,780
Чиста річка	2019–2022	4,354	3,870
Регіональне співробітництво з питань запобігання та боротьби з транскордонною злочинністю між Україною та Румунією – SAGA	2019–2022	5,209	3,222
Підвищення рівня безпеки та безпеки населення в транскордонному регіоні шляхом посилення спільних навчальних заходів та заходів співпраці з питань управління надзвичайними ситуаціями – BRIDGE	2019–2022	7,416	6,675

*Складено за матеріалами [5].

здоровий і привабливий прикордонний регіон; більш співпрацюючий регіон). Для вдосконалення програми залучена група експертів зі стратегічної екологічної оцінки [6].

Програма «Басейн Чорного моря» 2014–2020 рр. має на меті вдосконалення добробуту жителів Чорноморського регіону завдяки стабільному економічному росту та захисту навколишнього середовища за допомогою таких напрямів, як розвиток бізнесу й підприємництва в межах туризму; розширення можливостей транскордонної торгівлі й модернізація прилеглих сільськогосподарських територій; удосконалення системи контролю за забрудненням навколишнього середовища; сприяння обізнаності громади та вживання заходів щодо

Таблиця 4

Великі інфраструктурні проєкти, що фінансуються за сприяння Програми транскордонного співробітництва ENI «Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна» на 2014–2020 рр.*

Назва проєкту	Термін реалізації	Співфінансування з ЄІС, млн євро
Посилення транскордонної безпеки спільними заходами, спрямованими на запобігання повені та внутрішнім водам у міжріччі річок Тиса–Тур	2019–2022	3,714
Модернізація автомобільного сполучення між Пряшівською та Закарпатською областями України	2019–2022	3,732
Дороги до здорових лісів: стійкі, адаптивні, різноманітні та стійкі ліси в транскордонному регіоні України та Словаччини	2019–2022	3,171

*Складено за матеріалами [6].

скорочення річного й морського сміття. Бюджет програми такий [1; 7]: 39, 039 (із фонду Європейського інструменту сусідства ENI + Європейського структурного фонду розвитку ERDF); 10,000 (із Передвступного фонду IPA). Фінансування, передбачене на розвиток бізнесу та підприємництва в рамках басейну Чорного моря, становить

Таблиця 5

**Вартість проєктів, які фінансуються за підтримки Програми
транскордонного співробітництва «Басейн Чорного моря»
2014–2020 рр.**

Назва проєкту	Термін реалізації	Загальний бюджет, тис. євро	Співфінансування з ЄІС, тис. євро
Оцінка вразливості морської екосистеми Чорного моря до людського впливу	2018–2021	991,173	911,879
Створення системи інноваційного транскордонного моніторингу трансформацій екосистем річок Чорного моря під впливом розвитку гідроенергетики та зміни клімату	2018–2021	896,865	825,115
Стратегія нульових відходів: методи та реалізація в басейні Чорного моря	2020–2022	967,479	890,080
Розвиток та популяризація активного туризму в басейні Чорного моря	2020–2022	1 377,103	1 266,935
Розвиток культури та креативної індустрії в басейні Чорного моря	2020–2022	1 448,754	1 332,853
Розуміння циркулярної економіки в басейні Чорного моря	2021–2023	745,250	685,630
Місцевий розвиток та транскордонне співробітництво в галузі сільськогосподарської продукції й традиційних продуктів харчування	2020–2022	798,927	735,013

25,34 млн євро; на координацію й захист навколишнього середовища, сприяння скороченню кількості сміття в басейні Чорного моря – 18,80 млн євро [7].

Спільна операційна програма транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства та партнерства «Басейн Чорного

моря» 2014–2020 рр. передбачає співробітництво на регіональному рівні між країнами-партнерами ЄІСП та країнами-членами ЄС як по сухопутних кордонах, так і в рамках морських басейнів [7].

Поширення COVID-19 внесло значні зміни в реалізацію транскордонних програм і проєктів. ЄС виділяє додаткові три мільйони євро на підтримку потреб в охороні здоров'я в прикордонних громадах України, Польщі й Білорусі в рамках програми транскордонного співробітництва «Польща–Білорусь–Україна 2014–2020». Ця допомога дасть змогу зменшити ризики, пов'язані зі спалахом COVID-19. Загалом, 12 проєктів (7 PL-BY, 4 PL-UA, 1 PL-BY-UA), серед яких – лікарні та центри соціального обслуговування, можуть придбати додаткове обладнання або запровадити нові види медичних послуг для кращого реагування на ситуацію (при цьому не припиняючи реалізацію запланованих заходів проєкту) [8].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Програми транскордонного співробітництва вважаються унікальним механізмом співпраці, в основі якої – партнерство та рівна позиція в прийнятті програмних рішень; обов'язковою умовою отримання фінансування є транскордонний характер проєктів. Головне завдання політики прикордонного співробітництва на зовнішніх кордонах ЄС – підтримка сталого розвитку вздовж кордонів, конвергенція рівнів життя населення прикордонних регіонів, розв'язання спільних проблем і використання можливостей, що виникають. Транскордонні програми є важливим, а інколи єдиним джерелом фінансування необхідних проєктів, однак потрібно змінити наявний підхід до сприйняття транскордонного співробітництва лише як джерела залучення коштів, а сприймати його як можливість запровадження європейських стандартів у всіх сферах життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Павліха, Н. В., Корнелюк, О. А. (2019). Активізація транскордонного співробітництва міських поселень: монографія. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк: Вежа-Друк, 212 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/18484>.
2. *Рекомендації щодо впровадження нових форм транскордонного співробітництва* / кол. авторів; за ред. д-ра екон. наук, проф. Мікули Н. А.; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Львів, 2010, 150 с.
3. *Офіційний сайт Програми Транскордонного Співробітництва Польща–Білорусь–Україна 2014–2020*. URL: <https://www.pbu2020.eu/ua>

4. Синергія програм транскордонного співробітництва та стратегії регіонального розвитку в Україні / упорядник Є. Романенко. Чернігів: Поліський фонд міжнар. та регіон. дослідж., 2018. 92 с.

5. Офіційний сайт Спільної операційної програми Румунія–Україна 2014–2020. URL: <https://www.ro-ua.net/ua/>

6. Офіційний сайт Програми транскордонного співробітництва ENI Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна на 2014–2020 роки. URL: <https://huskroua-cbc.eu/>

7. Офіційний сайт Програми транскордонного співробітництва «Басейн Чорного моря» 2014–2020 рр. URL: <https://blacksea-cbc.net/>

8. Корнелюк, О. А., Завадська, Ю. І., Чапко, Р. В. (2021). Форми реалізації транскордонного співробітництва в Європейському Союзі. *Науковий журнал «Інноваційна економіка»*, 3–4, с. 12–18. DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2021.3-4.2>. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/19660>

CROSS-BORDER PROGRAMS AND PROJECTS IN UKRAINE

The financial aspects of providing the development of cross-border cooperation of border regions in Ukraine as a result of participation in cross-border programs and projects are studied. Ukraine's participation in the joint operational programs of cross-border cooperation of the European Neighborhood Instrument 2014–2020 (Poland–Ukraine–Belarus, Hungary–Slovakia–Romania–Ukraine, Romania–Ukraine and Black Sea Basin) is analyzed. The strategic goals of the programs correspond to the national and regional strategies of socio-economic development, contribute to the solution of common problems and are aimed at improving the living standards of the population. The projects of the Program Poland–Ukraine–Belarus 2014–2020 were aimed at: the saving of historical and cultural heritage; improving of safety, health care; saving of the natural resources; improving transport links. The implementation of the Program Hungary–Slovakia–Romania–Ukraine provided support for local culture and historical heritage, tourism; saving of natural resources; improvement of infrastructure; prevention of natural and anthropogenic disasters; health care. The Program Ukraine–Romania supported education and technological development; preservation of historical heritage and local culture; development of transport and communication networks, improvement of security. The priorities of the Program Black Sea Basin are aimed at the environment protection, waste reducing, development of tourism, using the principles of the circular economy, expanding cross-border trade opportunities and modernizing the surrounding agricultural areas. An important advantage of participating in cross-border cooperation programs is the possibility of implementing large infrastructure projects. As their cost is high, the border regions are not able to finance such projects alone and require the investment. The spread of COVID-19 has interfered the implementation of

some projects; but the new pandemic projects have emerged. The development of priorities for joint operational programs of cross-border cooperation of the European Neighborhood Instrument for 2021–2027 is going on, the previous experience is taken into account to solve the problems in the future.

Key words: cross-border cooperation; border region; cross-border program; cross-border project; European Neighbourhood Instrument (ENI).

REFERENCES

1. Pavlikha, N. V., Korneliuk, O. A. (2019). *Aktyvizatsiia transkordonnoho spivrobitnytstva miskykh poselen: monohrafiia* [Activation of cross-border cooperation of urban settlements: monograph] / Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. Lutsk: Vezha-Druk, 212 p. Available at: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/18484> (in Ukrainian).
2. (2010). *Rekomendatsii shchodo vprovadzhennia novykh form transkordonnoho spivrobitnytstva* [Recommendations for the introduction of new forms of cross-border cooperation] / kol. avtoriv; za red. d-ra ekon. nauk, prof. Mikuly N. A./ NAN Ukrainy. In-t rehionalnykh doslidzhen. Lviv, 150 p. (in Ukrainian).
3. *Ofitsiyni sait Prohramy transkordonnoho spivrobitnytstva EISP Polshcha–Bilorus–Ukraina 2014–2020* [Official website of the ENPI Cross-Border Cooperation Program Poland–Belarus–Ukraine 2014–2020]. Available at: <https://www.pbu2020.eu/ua> (in Ukrainian).
4. (2018). *Synerhiia prohram transkordonnoho spivrobitnytstva ta stratehii rehionalnoho rozvytku v Ukraini* [Synergy of cross-border cooperation programs and regional development strategies in Ukraine] / uporiad. Y. Romanenko. – Chernihiv: Poliskyi fond mizhnarodnykh ta rehionalnykh doslidzhen. 92 p. (in Ukrainian).
5. *Ofitsiyni sait Spilnoi operatsiinoi prohramy Rumuniia–Ukraina 2014–2020* [Official site of the Joint Operational Program Romania–Ukraine 2014–2020]. Available at: <https://www.ro-ua.net/ua/> (in Ukrainian).
6. *Ofitsiyni sait Prohramy transkordonnoho spivrobitnytstva EISP Uhorshchyna–Slovachchyna–Rumuniia–Ukraina 2014–2020* [Official site of the ENPI Hungary–Slovakia–Romania–Ukraine Cross-Border Cooperation Program 2014–2020]. Available at: <https://huskroua-cbc.eu/> (in Ukrainian).
7. *Ofitsiyni sait Prohramy transkordonnoho spivrobitnytstva EISP Basein Chornoho moria 2014–2020* [Official website of the ENPI Cross-Border Cooperation Program Black Sea Basin 2014–2020]. Available at: <https://blacksea-cbc.net/>. (in Ukrainian).
8. Korneliuk, O. A., Zavadzka, Yu. I., Chapko, R. V. (2021). *Formy realizatsii transkordonnoho spivrobitnytstva v Yevropeiskomu Soiuzi* [Forms of implementation of cross-border cooperation in the European Union]. *Naukovyi zhurnal «Innovatsiina ekonomika»* [Onlainovyi resurs], № 3–4, p. 12–18. doi: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2021.3-4.2> Available at: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/19660> (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 15.07.2021 р.

УДК 003.73

Катерина Мисюк,

студентка магістратури,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Mysiuk.Kateryna2020@vnu.edu.ua,

ORCID ID 0000-0002-5806-4125;

Андрій Бояр,

доктор економічних наук, професор,

завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Andrij.Boyar@vnu.edu.ua,

ORCID ID 0000-0002-9379-8140,

DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-213-221

ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ПІСЛЯ ВСТУПУ ДО СОТ

У статті проаналізовано зовнішньоторговельні відносини України після вступу до СОТ. Продемонстровано динаміку обсягових показників розвитку зовнішньої торгівлі України за 2018–2020 рр. Потрібно зазначити, що 2019 р. характеризувався позитивною динамікою зовнішньоторговельного обігу, темп приросту якого, порівняно з 2018 р., становив 6,06 %, що в абсолютному виразі становить 6 322,22 млн дол. США, за рахунок зростання експорту та імпорту на 5,75 % і 6,35 %. Набуття Україною членства в СОТ стало переломним етапом у розвитку її зовнішньоторговельних відносин. Позитивний наслідок цього – початок переговорів із ЄС щодо створення розширеної Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. СОТ сьогодні – це 164 країни світу, понад 95 % обсягу світової торгівлі, понад 90 % світового ВВП і понад 85 % населення світу. Близько тридцяти держав мають у СОТ статус спостерігача й перебувають на різних етапах процесу вступу. Набуття членства в СОТ дало змогу нашій державі не лише стати повноцінним гравцем на світовому ринку, а й узяти участь у формуванні якісно нових параметрів світової торгівлі на найближчі роки. Останнім часом сфера діяльності СОТ розширюється та передбачає не тільки регулювання торговельних потоків, а й міжнародне економічне регулювання капіталу й робочої сили. Членство в цій організації стало практично

обов'язковою умовою для будь-яких країн, які прагнуть інтегруватись у світове господарство.

Ключові слова: СОТ, глобалізація, сільське господарство, іноземні інвестиції..

1. ВСТУП

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні зовнішньоекономічна діяльність як економіки загалом, так і окремих галузей, зокрема, розглядається з позиції багатопланових стратегій через здійснення експортно-імпортних операцій з товарами, капіталами й робочою силою, залучення іноземних інвестицій, розвиток конкурентного середовища та заходів щодо захисту вітчизняного товаровиробника, регулювання торговельного балансу держави, стабілізації курсу національної валюти. Після вступу до СОТ Україна взяла на себе зобов'язання щодо приведення у відповідність законодавчої бази регулювання торгівлі в державному секторі економіки, зокрема аграрному.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Вивчення тенденцій розвитку міжнародної торгівлі України та її проблематики стосуються роботи таких вітчизняних дослідників, як А. С. Баяр, М. Г. Бугрій, І. В. Ус, а стан міжнародної торговельної політики в умовах пандемії COVID-19 аналізували сучасні кономісти В. Дубровський, О. Шепотило, А. Махинова. Потрібно врахувати те, що криза з пандемією є сьогочасною проблемою, яка трапилася досить несподівано, тому, попри дослідження сучасних економістів, які вивчали стан міжнародної торгівлі України в період коронавірусу, питання належного впливу держави на стан міжнародної торгівлі є не вирішеним.

Головна мета роботи – дослідження тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України після вступу до СОТ. Також виявлення рішень, завдяки яким уряд може ефективно вплинути на міжнародну торгівлю країни та покращити стан експорту.

Методика дослідження. У статті використано методи теоретичного й емпіричного дослідження: порівняння, аналізу (для встановлення композиційної структури зовнішньоторговельної діяльності України після вступу до СОТ) і синтезу (для аналізу тенденцій розвитку зовнішньої політики України); методи візуалізації (надання наочності матеріалу, схематичності зображення теоретичних та практичних положень дослідження). Інформаційною основою дослідження є статистичні матеріали, побудовані на ресурсах платформи Державного комітету статистики України, а також на звітах міжнародних організацій та компаній.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У травні 2008 р. Україна стала повноправним членом Світової організації торгівлі. У рамках СОТ у сучасний період глобалізації світової економіки здійснюється близько 95 % міжнародної торгівлі. Членство в СОТ означає кінець торговельно-економічної відстороненості України від загальносвітових правил ведення бізнесу, визнання та приєднання до світових стандартів якості товарів і послуг, розвиток зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств і компаній, окремих регіонів і країни загалом.

Проблеми, що пов'язують зі вступом України до СОТ, які передусім стосуються загроз для вітчизняного виробника на внутрішньому ринку, насправді є наслідками глобалізації та існують незалежно від членства країни в СОТ. Значне загострення конкуренції через розширення зовнішньоторговельної діяльності є об'єктивним процесом, який стосуються всіх країн-учасниць міжнародної торгівлі. У цих умовах основним завданням держави є створення таких умов для вітчизняних виробників, щоб вони могли ефективно використовувати можливості власного розвитку. При цьому важливо враховувати, що СОТ надає дієві механізми для захисту внутрішнього ринку від недобросовісної торговельної діяльності та неякісної імпоротної продукції. Україна, відповідно до угод СОТ та національного законодавства, може використовувати такі захисні заходи, як квотування, спеціальне мито, антидемпінгові заходи, компенсаційні заходи [3].

Міжнародний досвід свідчить, що країни – члени СОТ отримують значні переваги. Найсуттєвішими перевагами вступу України до СОТ є такі, як збільшення іноземних інвестицій в економіку України. Досвід країн Центральної та Східної Європи свідчить, що після вступу до СОТ обсяги прямих іноземних інвестицій у цих країнах зростають.

Наступною перевагою є зменшення тарифних і нетарифних обмежень доступу українських товарів практично на всі найважливіші товарні ринки розвинутих країн світу й, отже, збільшення валютних надходжень від експорту вітчизняної продукції; одержання українськими товарами режиму найбільшого сприяння, а також національного режиму щодо внутрішнього оподаткування та регулювання в торговельному просторі всіх країн – членів СОТ, тобто одночасне покращання умов торгівлі з багатьма державами світу; можливість захисту інтересів українських виробників згідно з процедурою розгляду торгових спорів СОТ.

Вступ України в СОТ також дав змогу розширити можливості й переваги для розвитку бізнесу. Регуляторне середовище, спрощення

зовнішньоекономічних торговельних процедур, сертифікації та стандартизації, доступу до іноземних ринків товарів і послуг тощо. Отримати вітчизняним експортерам передбачуваний та сприятливий недискримінаційний режим на ринках СОТ, можливість урегулювання торговельних проблем і спірних питань у як дво-, так і багатосторонньому форматі.

Політичні, економічні й соціальні наслідки вступу України до СОТ не можна однозначно віднести до позитивних чи негативних. Загалом тут все залежить від самої країни: від її вміння трактувати основні положення та угоди СОТ, виходячи саме з національних інтересів, від спроможності поступатися менш важливими позиціями, відстоюючи принципову мету й завдання [2].

Приєднання до угод СОТ розширило можливості розвитку бізнесу та створило для нього низку переваг. Серед них – поліпшення регуляторного середовища, спрощення зовнішньоекономічних торговельних процедур, доступу до іноземних ринків товарів і послуг, здешевлення імпортованої сировини та проміжної продукції, що використовується для власного виробництва, вирівнювання правил гри для малого й великого бізнесу, спрощення процедур сертифікації та стандартизації, можливість урегулювання поточних торговельних проблем і спірних питань у як дво-, так і багатосторонньому форматі тощо.

До переваг зовнішньоторговельної політики України можна віднести доступність і використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що пояснюється, зокрема, високою кількістю власників мобільних та стаціонарних телефонів у розрахунку на 100 громадян; фізичну безпеку. Зокрема, за рівнем витрат бізнесу на захист від криміналу, жорстокості й тероризму Україна посідає 43 місце у світі [5].

Серед головних досягнень останніх років у СОТ – ратифікація Україною низки нових угод СОТ, передусім Угоди про спрощення процедур торгівлі та приєднання до Угоди про державні закупівлі. Спільно з членами СОТ прийнято важливе рішення з експортної конкуренції, яким передбачено скасування експортних субсидій у сільському господарстві. Це забезпечує експортерам України рівні умови конкуренції з іншими світовими експортерами сільськогосподарської продукції.

Для відображення основних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі України проаналізуємо її основні показники за період 2018–2020 рр.

У табл. 1 представлено абсолютні показники експорту, імпорту та зовнішньоторговельного обігу України в динаміці за 2018–2020 рр.

Так, 2019 р. характеризувався позитивною динамікою зовнішньоторговельного обігу, темп приросту якого, порівняно з 2018 р. – 6,06 %,

що становить 6 322,22 млн дол. США, за рахунок зростання експорту й імпорту на 5,75 % та 6,35 % відповідно (див. табл. 1). Проте, незважаючи на такі позитивні тенденції, негативне сальдо торговельного балансу у 2019 р. становило 10 745,59 млн дол. США.

Підсумки 2019 р. у плані зовнішньої торгівлі глобально мало відрізняються від 2018 р. Україна продовжує продавати сировину та агропродукцію, а завозити нафтопродукти, вироби з полімерів і хімічні добрива й багато готових товарів.

Негативний вплив на розвиток зовнішньої торгівлі в Україні мали такі прогалини в діяльності держави, як відсутність чіткої стратегії структурних змін економіки, слабкий механізм фінансової державної підтримки розвитку експорту, низький рівень інвестування в інноваційну модернізацію експортоорієнтованих виробництв, високий рівень витрат, пов'язаних із зовнішнім державним боргом, не вигідні умови кредитування експорту, слабкість протидії спекулюванню з відшкодуванням ПДВ та з експортними операціями через офшорні компанії тощо [1].

Таблиця 1

**Динаміка обсягових показників розвитку зовнішньої торгівлі
України за 2018–2020 рр.**

(складено за даними Державного комітету статистики України)

Показники, млн дол. США	Рік			Відхилення			
	2018	2019	2020	абсолютне, млн дол. США		Відносне, %	
				2019	2020	2019	2020
Експорт	47334,99	50054,61	49191,70	2719,62	-862,91	5,75	-1,72
Імпорт	57187,60	60800,20	54336,13	3612,60	-6464,07	6,32	-10,63
Зовнішньо- торго- вельний обіг	104522,59	110854,81	103527,83	6332,22	-7326,98	6,06	-6,61

На сучасному етапі міжнародного співробітництва все більше уваги приділяється сільському господарству, у тому числі в контексті розв'язання продовольчих, соціальних й екологічних проблем. Працюючи в складі п'яти комітетів та трьох комісій – Продовольчої й сільськогосподарської

організації ООН ФАО, – українська сторона безпосередньо залучається до прийняття рішень у цій важливій сфері [6].

1–2 та 4 березня 2021 р. відбулося перше в цьому році засідання Генеральної ради СОТ під головуванням новопризначеної генеральної директорки СОТ доктора Нгозі Оконджо-Івеала. Від України участь у заході взяв заступник міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, торговий представник України Тарас Качка.

Він окреслив пріоритети подальшої роботи України в рамках СОТ, наголосив на необхідності комплексного й наскрізного підходу до врегулювання питань багатосторонніх торговельних переговорів, зокрема досягнення суттєвого прогресу щодо доступу до ринку сільськогосподарських товарів. Також заступник міністра окреслив аспекти взаємозв'язку торгівлі та захисту навколишнього середовища, зокрема в контексті реалізації окремих цілей сталого розвитку.

Під час заходу представники Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України разом із представниками інших членів організації обмінялися думками щодо ключових аспектів і напрямів багатосторонніх торговельних переговорів. Серед іншого обговорили скасування (обмеження) субсидій у галузі рибальства, запровадження мораторію на застосування мит до електронних передач даних, а також низку питань стосовно впливу пандемії COVID-19 на торгівлю й економіку, зокрема забезпечення доступу до вакцин [9].

На початку квітня авторитетні економісти Світової організації торгівлі спрогнозували, що у 2020 р. через пандемію Covid 19 торгівля різко знизиться в кожному регіоні світу та в усіх галузях економіки. За оптимістичним сценарієм, обсяги світової торгівлі товарами можуть упасти на 13 % до кінця 2020 р. Якщо ж пандемію не вдасться опанувати, а уряди держав не зможуть обрати оптимальний варіант виходу з кризи, то зниження може становити 32 % і навіть більше.

Розподіл вигод та ризиків від лібералізації торговельних режимів між учасниками агропродовольчого ринку є нерівномірним. Найбільш уразливим учасником, що отримує мінімум вигод і максимум ризиків, є сільськогосподарський виробник. Переваги розподіляться на користь підприємств харчової промисловості, що є лідерами за обсягами іноземних інвестицій і багато з яких перебувають у власності транснаціональних корпорацій. Як засвідчив досвід постсоціалістичних країн-членів СОТ, найменш конкурентоспроможними на внутрішньому ринку після приєднання до СОТ виявляються виробники молока, яєць, м'яса, овочів та фруктів.

Членство України в СОТ забезпечить такі потенційні вигоди для легкої промисловості, як зменшення тарифних і нетарифних обмежень доступу українських товарів практично на всі найважливіші товарні ринки світу за одночасного збільшення іноземних інвестицій у галузь, що дасть змогу оновити обладнання та технології виробництва товарів легкої промисловості [4].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, членство держави в СОТ стало потужним стимулом реформування торговельного режиму, формування прозорості та передбачуваної регуляторної політики, що сприяло розвитку вітчизняного підприємництва, у тому числі через вихід на зовнішні ринки. Удосконалення законодавства України для його уніфікації із законодавством країн-членів СОТ є першою вимогою для встановлення офіційних ділових відносин і виходу України на зовнішні ринки з якісним товаром, а також плавного й культурного з правового погляду розвитку вітчизняного законодавства.

Тому найбільшу ефективність стосовно пом'якшення негативних наслідків від приєднання до СОТ матимуть заходи, спрямовані на підтримку особистих селянських господарств і розвиток сільської місцевості. У сільській місцевості потрібно підтримувати формування та розвиток ринкової й соціальної інфраструктур, обслуговуючих кооперативів, дорадчих служб. Ці заходи належать до «зеленої скриньки» СОТ, їх фінансування не підлягає скороченню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук, В. Г. *Вплив угоди про асоціацію між Україною та ЄС на митно-тарифне регулювання і зовнішньоторговельний режим сторін*. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/3\(74\)/uazt_2014_3_3.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/3(74)/uazt_2014_3_3.pdf) (дата звернення 14.04.2020).
2. Бояр, А. С. (2007). *Наслідки вступу до СОТ для української економіки: оцінка цінової конкурентоспроможності*. Київ, 39 с.
3. Бугрій, М. Г. (2011). Участь України в СОТ: гео економічний погляд на здобутки та перспективи. *Стратегічні пріоритети*, № 2 (19), с. 91–97.
4. Ус, І. В. (2011). Торговельна політика країн та її роль в подоланні глобальної продовольчої кризи. *Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право)*. *Стратегічні пріоритети*, № 1, с. 189–192.
5. Клименко, І. В. (2014). Окремі аспекти використання механізмів СОТ для захисту інтересів національних товаровиробників. *Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право)*, *Стратегічні пріоритети*, № 1, с. 86–93.

6. Кобута, І. В., Шевцов, О. Л. (2007). Оцінка впливу вступу України до СОТ на окремі ринки сільськогосподарської продукції. *Економіка АПК*, № 1, с. 127–135.

7. Фомін, І. С. (2011). *Перспективи реформування зовнішньоторговельної системи України на основі європейських стандартів*. URL: file:///C:/Users/Acer/Downloads/apmv_2011_97(1)_36.pdf

8. Sardak, S., Radziyevska, S., Us, I. (2019). Ukraine's exports as a global challenge for its future. *CEUR Workshop Proceedings*, vol. 2422, p. 84–99.

9. Us, I. (2016). Particular aspects of the WTO mechanisms application to protect the national economic interests of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 2, № 2, p. 163–170.

UKRAINE'S FOREIGN TRADE POLICY AFTER WTO ACCESSION

The article analyzes Ukraine's foreign trade relations after accession to the WTO. The dynamics of volume indicators of Ukraine's foreign trade development for 2018–2020 is demonstrated. It should be noted that 2019 was characterized by positive dynamics of foreign trade, the growth rate of which compared to 2018 was 6,06 %, which in absolute terms is 6322,22 million. dollars USA, due to growth of exports and imports by 5,75 % and 6,35 %. Ukraine's accession to the WTO was a turning point in the development of its foreign trade relations. A positive consequence of this was the start of negotiations with the EU on the establishment of an expanded free trade area between Ukraine and the EU. Today, the WTO is 164 countries, more than 95 % of world trade, more than 90 % of world GDP and more than 85 % of the world's population. Almost thirty countries have observer status in the WTO and are at various stages of the accession process. Acquisition of WTO membership has allowed our country not only to become a full-fledged player in the world market, but also to participate in the formation of qualitatively new parameters of world trade in the coming years. Recently, the scope of the WTO is expanding and includes not only the regulation of trade flows, but also the international economic regulation of capital and labor. Membership in this organization has become almost a prerequisite for any country seeking to integrate into the world economy.

Key words: WTO, globalization, agriculture, foreign investments, Covid-19.

REFERENCES

1. Andriichuk, V. H. (2014). *Impact of Association agreement between Ukraine and EU on customs regulation and external trade regimes of the parties*. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/3\(74\)/uazt_2014_3_3.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/3(74)/uazt_2014_3_3.pdf) (in Ukrainian).

2. Baiar, A. (2007). *Consequences of WTO membership for Ukrainian economy: assessment of the price competitiveness* / A. Baiar, I. Kobuta, Ye. Shkarban, V. Zhyhadlo, O. Shevtsov. Kyiv, 39 p. (in Ukrainian).

3. Buhrii, M. H. (2011). WTO membership of Ukraine: geoeconomic view at gains and prospects. *Stratehichni priorityety*, 2, 91–97 (in Ukrainian).
4. Us, I. V. (2011). Trade policy of a country and its role in struggling global food crisis. *Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiologhiia, pravo)*, 1, 189–192 (in Ukrainian).
5. Klymenko, I. V., Us, I. V. (2014). Some aspects of application of WTO mechanisms for protection of interest of national producers. *Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiologhiia, pravo)*, 1, 86–93 (in Ukrainian).
6. Kobuta, I. V., Shevtsov, O. L. (2007). Assessment of WTO membership of Ukraine for some agricultural products markets. *Ekonomika APK*, 1, 127–135 (in Ukrainian).
7. Fomin, I. S. (2011). Prospects and advantages of reforming of external trade system of Ukraine on the basis of the European standards. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 97 (1), 90–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2011_97%281%29__36 (in Ukrainian).
8. Sardak, S., Radziyevska, S., Us I. (2019). Ukraine's exports as a global challenge for its future. *CEUR Workshop Proceedings*, vol. 2422, 84–99 (in English).
9. Us, I. (2016). Particular aspects of the WTO mechanisms application to protect the national economic interests of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2 (2), 163–170 (in English).

Матеріал надійшов до редакції 02.06. 2021 р.

УДК 339.9(477)

Іван Рошко,

студент магістратури,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

roshko.ivan2020@vnu.edu.ua;

Вікторія Кухарик,

кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та управління проєктами,

Волинський національний університет імені Лесі Українки;

kucharyk.viktoria@vnu.edu.ua;

DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-221-232

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Розглянуто поняття «економічна дипломатія». Висвітлено класифікацію національних інтересів України. Розкрито положення щодо визначення політичних й економічних цілей економічної дипломатії згідно із Законом

України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. №2411-VI. Проаналізовано напрями вітчизняної економічної дипломатії: підтримка розвитку торговельно-економічного, інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди; розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій у національну економіку. Визначено, що в Україні досягнення цілей економічної дипломатії здійснюється за допомогою діяльності таких органів державної влади: Президента України і його адміністрації; Верховної Ради України (провідна роль у сфері економічної дипломатії у Верховній Раді належить Комітету із закордонних справ; Кабінету Міністрів України; відділів з економічних питань у складі закордонних дипломатичних установ.

Наголошено, що Україні доцільно розвинути наявну практику економічних відділів дипломатичних представництв за кордоном за рахунок низки інституційних та організаційних кроків. Досліджено такі моделі організації економічної дипломатії, як держави, у яких провідне місце в економічній дипломатії посідають міністерства закордонних справ, а саме Бельгія, Греція, Грузія, Данія, Македонія та Україна (принаймні щодо формального розподілу); країни, де досягнення цілей економічної дипломатії делеговані зовнішньополітичному та зовнішньоекономічному відомствам – Австралія, Канада, Велика Британія; функції економічної дипломатії здійснюються, завдяки роботі спеціально створених структур.

Автор підсумував, що Україна, як і більшість країн світу, використовує різні моделі організації офіційної економічної дипломатії, а саме: концентрації зовнішньоекономічної роботи в Міністерстві зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі; передання функцій такого спеціалізованого міністерства до складу єдиного Міністерства економіки; передачі координуючих функцій і функцій управління торговельно-економічними місіями за кордоном (перетвореними на відділи економічних радників) Міністерству закордонних справ України.

Ключові слова: економічна дипломатія, національні інтереси України, цілі економічної дипломатії, модель економічної дипломатії.

1. ВСТУП

Постановка наукової проблеми та її значення. Економічна дипломатія набуває особливого значення з урахуванням геополітичних і геоекономічних процесів, що відбуваються нині, та місця в них України. Основні функції економічної дипломатії спрямовані на захист економічних інтересів країни, сприяння розвитку торговельно-економічних зв'язків, залучення іноземних інвестицій у пріоритетні

сфери економіки й виконанню міжнародних договорів країни тощо. Ураховуючи вищесказане, основним пріоритетом сучасної економічної дипломатії є забезпечення національних інтересів країни.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економічній дипломатії належить визначальне місце в системі міжнародних економічних відносин. Саме тому питання економічної дипломатії постійно перебувають у центрі уваги як закордонних, так і вітчизняних дослідників.

Так, англійські дослідники Н. Бейн і С. Вулкок відносять до економічної дипломатії «політику, пов'язану з виробництвом, рухом й обміном» [1].

В. М. Барановська визначає економічну дипломатію як комплекс торговельно-економічних відносин і дипломатії, а також інших факторів, які взаємодіють між собою та мають значний вплив на зовнішньоекономічну політику держави [2, с. 25].

В. А. Вергун описує економічну дипломатію багатосторонньою діяльністю, що розвивається в сучасних умовах на дво- й багатосторонній основі та функціонує на мега-, макро-, мезо-, макрорівнях, відповідно віддзеркалюючи матеріальні інтереси міжнародних економічних і валютно-фінансових організацій, регіонів, держав, галузей національної економіки, транснаціональних корпорацій, господарських об'єднань, підприємств [3, с. 150].

На думку Н. М. Грущинської, економічна дипломатія – це особливий фундаментальний антикризовий інструмент, направлений на захист економічних інтересів країни [4, с. 86].

О. О. Мамалига трактує економічну дипломатію як використання урядом для досягнення своїх цілей наявних у нього розпорядженні економічних засобів тиску [5].

Л. Х. Тихончук вважає, що економічна дипломатія – це засіб реалізації зовнішньоекономічних інтересів учасників міжнародних відносин й офіційна діяльність органів державного управління з реалізації механізмів зовнішньоторгової політики [6].

О. М. Шаров зазначає, що економічна дипломатія являє собою сплав економіки та політики, доведений до рівня прийняття та реалізації управлінських рішень, за допомогою й посередництвом яких здійснюються співробітництво та суперництво в сучасному світі, визначають форми й методи розвитку та вдосконалення ринкової економіки [7].

На думку Ю. О. Чугаєнко, економічна дипломатія – це діяльність із реалізації національних економічних інтересів на світовій арені й захисту національної безпеки дипломатичними методами [8 с. 59–69.]

Отже, єдність підходів щодо трактування поняття «економічна дипломатія» відсутня. Більшість науковців розглядають економічну дипломатію як діяльність державних структур, спрямованих на забезпечення захисту національних інтересів країни.

Офіційне формулювання терміна «національні інтереси» пояснено в Законі України «Про основи національної безпеки України», де зазначається, що національними інтересами є «життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства й держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток» [9]. У цьому трактуванні національні інтереси є найважливішими завданнями внутрішньої й зовнішньої політики.

На рис. 1 наведено систематизацію національних інтересів України.

Оскільки сферою впливу економічної дипломатії є переважно економічні інтереси, то в їх визначенні ми поділяємо позицію, що «національні економічні інтереси – це усвідомлені суспільством чи державою важливі потреби соціально-економічного розвитку, пов'язані з підвищенням функціональної ефективності господарської системи чи вдосконаленням її структури, спрямовані переважно на реалізацію інтересів головних центрів політичного та економічного впливу» [10, с. 17].

У ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. №2411-VI указані положення щодо визначення політичних й економічних цілей економічної дипломатії:

– забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного й взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами та нормами міжнародного права;

– забезпечення дипломатичними й іншими засобами та методами, передбаченими міжнародним правом, захисту суверенітету, територіальної цілісності й непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних та інших інтересів;

– використання міжнародного потенціалу для утвердження та розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної й правової держави, її сталого економічного розвитку;

- утвердження провідного місця України в системі міжнародних відносин, зміцнення міжнародного авторитету держави;
- підтримка зміцнення ролі міжнародного права в міжнародних відносинах, забезпечення дотримання та виконання чинних, вироблення нових принципів і норм міжнародного права;

Рис. 1. Класифікація національних інтересів України
Джерело: [11, с. 267].

– запобігання конфліктам у регіонах, що межують з Україною, та врегулювання наявних конфліктів;

– забезпечення захисту прав й інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;

– забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір із метою набуття членства в Європейському Союзі;

– підтримка розвитку торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди;

– забезпечення з метою повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу інтеграції економіки України у світову економічну систему;

– розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій та управлінського досвіду в національну економіку в інтересах її реформування, модернізації та інноваційного розвитку [12].

Отже, основними напрямками вітчизняної економічної дипломатії є підтримка розвитку торговельно-економічного, інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди; розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій у національну економіку.

В Україні досягнення цілей економічної дипломатії здійснюється за допомогою діяльності таких органів державної влади:

1) Президента України і його адміністрації;

2) Верховної Ради України (провідна роль у сфері економічної дипломатії у Верховній Раді належить Комітету у закордонних справах. Комітет приділив велику увагу підготовці проекту Закону України «Про дипломатичну службу», який прийнято 07.06.2018);

3) Кабінету Міністрів України, якого представляють Міністерство закордонних справ та Міністерство економічного розвитку і торгівлі (при МЗС України діє Рада експортерів та інвесторів. Основними завданнями роботи Ради є сприяння участі українських підприємств у тендерах та конкурсах, реалізації інфраструктурних й інвестиційних проєктів за кордоном, участі у виставкових заходах та форумах, що сприяє розвитку міжнародної виробничої кооперації вітчизняних підприємств, збільшенню обсягів українського експорту й просуванню комерційних інтересів вітчизняних компаній на світових ринках [13];

4) відділи з економічних питань у складі закордонних дипломатичних установ, які забезпечують моніторинг основних тенденцій на світовому

фінансово-економічному, енергетичному, аграрному, валютному ринках, заходів, які вживаються урядами інших держав щодо імпорту товарів на ринки відповідних країн, походженням у тому числі й з України, міжнародного досвіду регулювання різних сфер господарської діяльності, взаємодії державного та приватного секторів у найважливіших галузях, реагування урядів інших країн на глобальні виклики світової економічної, фінансової та торговельної систем [14].

Погоджуємося з думкою вітчизняних дослідників, що система представництва національних економічних інтересів України за кордоном нині перебуває на стадії формування. Україні доцільно розвинути наявну практику економічних відділів дипломатичних представництв за кордоном за рахунок низки інституційних та організаційних кроків. А саме:

1) треба посилити інформаційну та кадрову співпрацю між МЗС і Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України з метою координації конкретної діяльності таких відділів і кадрового забезпечення фахівцями з Мінекономіки;

2) потрібно наповнити реальним змістом та забезпечити фінансування проєкту експортно-кредитного агентства, на можливість якого могли б спиратися торгові представники України за кордоном.

3) у співпраці з торговельно-промисловими палатами й бізнес-асоціаціями варто розробити механізм представлення економічних інтересів міст і регіонів України за кордоном із метою розвитку туризму, реалізації місцевого промислового потенціалу та залучення іноземних інвестицій у локальні інфраструктурні проєкти [15].

Рівень ефективності економічної дипломатії суттєво залежить від вибору обраної моделі економічної дипломатії. Єдиної універсальної моделі побудови економічної дипломатії не існує, оскільки кожна держава самостійно визначає пріоритети розвитку власної соціально-економічної системи. Аналізуючи досвід держав світу, можемо виділити:

– держави, у яких провідне місце в економічній дипломатії відіграють міністерства закордонних справ, а саме: Бельгія, Греція, Грузія, Данія, Македонія та Україна (принаймні щодо формального розподілу);

– країни, де досягнення цілей економічної дипломатії делеговані зовнішньополітичному й зовнішньоекономічному відомствам – Австралія, Канада, Велика Британія;

– функції економічної дипломатії реалізуються діяльністю спеціально створених структур (департаменти, директорати) – Іспанія, Ізраїль [16].

Отже, країни використовують різні моделі організації офіційної економічної дипломатії. Так, система економічної дипломатії Франції застосовує ієрархічну модель, яка передбачає, що лише Міністерство закордонних справ (МЗС) або інше профільне міністерство бере на себе функцію головного координатора комплексу дій із розвитку економічних зв'язків і забезпечення економічних інтересів країни на міжнародному рівні. Чітка ієрархія такої моделі полягає в тому, що саме цей координаційний центр визначає стратегію й тактику співпраці з органами виконавчої влади, урядовими та неурядовими організаціями, підприємствами й компаніями в країні перебування дипломатичної місії.

Гетерархічна модель, що використовується в США, натомість передбачає, що МЗС або інша уповноважена установа користується послугами третіх осіб чи організацій для виконання конкретних завдань і є лише контролером ситуації в країні перебування дипломатичної місії. Зокрема, за потреби делегуються певні повноваження й даються завдання агентствам із просування експорту, проведення маркетингових досліджень, формування попиту, залучення інвестицій, тощо. Такі агенції успішно діють в інтересах уряду США за кордоном і фінансуються з державного бюджету. Маються на увазі, зокрема, агентства з просування експорту (англ. *export promotion agencies, EPA*) та агентства із заохочення інвестицій (англ. *Investment promotion agencies, IPA*). Ще більш чітко організована робота в країнах, де створені Міністерства економічної дипломатії, які фахово, з урахуванням світового досвіду, займаються всім спектром питань своєї компетенції [17, с. 69].

За роки незалежності Україна отримала досвід організації роботи в галузі економічної дипломатії за різними моделями:

- концентрації зовнішньоекономічної роботи в Міністерстві зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі;
- передання функцій такого спеціалізованого міністерства до складу єдиного Міністерства економіки;
- передачі координуючих функцій і функцій управління торговельно-економічними місіями за кордоном (перетвореними на відділи економічних радників) Міністерству закордонних справ України [18].

3. ВИСНОВКИ Й ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, економічна дипломатія активно використовується для відстоювання національних економічних інтересів за кордоном та підтримки їх усередині держави в контактах із зарубіжними партнерами. У результаті проведеного дослідження проаналізували, що напрямами

вітчизняної економічної дипломатії є підтримка розвитку торговельно-економічного, інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди; розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій у національну економіку. Установили, що економічна дипломатія перебуває в постійному процесі реформування. В останні роки зросло нормативно-правове забезпечення економічної діяльності зовнішньополітичних інститутів України, що підвищує позитивний імідж країни на міжнародній арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Stephen, Woolcock, Nicholas, Bayne (2015). *The New Economic Diplomacy: Decision-Making and Negotiating in International Economic Relations (G8 & Global Governance S.)*. Ashgate Publishing Ltd. UK, 2005, 314 p.
2. Барановська, В. М. (2012). Роль економічної дипломатії у зовнішньоекономічній діяльності країни. *Економіка та держава*, № 2, с. 24–25.
3. Вергун, В. А. (2008). Економічна дипломатія в системі чинників міжнародної конкурентоспроможності України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, № 74, ч. 1, с. 150–154.
4. Грущинська, Н. М. (2017). Реалізація економічної дипломатії в системі сучасних міжнародних відносин: потенціал креативності та традиційні підходи. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід*, вип. 24, ч. 3, с. 86–92.
5. Мамалига, О. О. Трансформація економічної дипломатії в міжнародних економічних відносинах. URL: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2015_30/ (дата звернення: 19.04.2021).
6. Тихончук, Л. Х. (2018). Трансформація функцій державного управління в сфері регулювання міжнародної економічної діяльності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1258> (дата звернення: 24.04.2021).
7. Шаров, О. М. (2019). Економічна дипломатія: основи, проблеми та перспективи: монографія. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 560 с.
8. Чугаєнко, Ю. О. (2013). Економічна дипломатія в системі управління зовнішньоекономічною діяльністю держави. *Актуальні проблеми економіки*, № 3 (141), с. 59–69.
9. *Закон України про основи національної безпеки України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 24.09.2021).
10. *Економічна безпека держави: сутність та напрями формування*: монографія (2009) / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Харків: Право, 312 с.
11. Фліссак, К. А. (2013). *Економічна дипломатія*: навч. посіб. Тернопіль: «Новий колір», 440 с.
12. *Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 24.09.2021).
13. *Рада експортерів та інвесторів при МЗС України*. URL: <https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/struktura/rada-eksporteriv-ta-investoriv-pri-mzs-ukrayini> (дата звернення: 24.09.2021).

14. *Відділи з економічних питань у складі закордонних дипломатичних установ України*. URL: <http://old.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/economic-sectors-abroad> (дата звернення: 24.09.2021).

15. Петюр, Р., & В'юненко, А. (2020). Торговельні представництва в системі економічної дипломатії України. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (9), 15–25. doi: 10.15421/172081

16. Шаров, О. М. *Іноземний досвід у галузі економізації зовнішньої політики*. URL: <http://ufra.org.ua/blog/3844> (дата звернення: 05.09.2021)

17. Вергун, В. А. (2010). *Економічна дипломатія*: навч. посіб. Київ: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 303 с.

18. Щодо шляхів вдосконалення організації роботи в галузі економічної дипломатії: стратегічні аспекти. *Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://old.niss.gov.ua/articles/975/> (дата звернення: 24.09.2021).

ECONOMIC DIPLOMACY OF UKRAINE AS A TOOL FOR ENSURING NATIONAL INTERESTS

The concept of «economic diplomacy» is considered. The classification of national interests of Ukraine is highlighted. The provisions on determining the political and economic goals of economic diplomacy in accordance with the Law of Ukraine «On the Principles of Domestic and Foreign Policy» as of July 1, 2010 №2411-VI are revealed. The directions of domestic economic diplomacy are analyzed: support for the development of trade, economic and investment cooperation of Ukraine with foreign countries on the basis of mutual benefit; expansion of international cooperation in order to attract foreign investment into the national economy. It is determined that in Ukraine the achievement of the goals of economic diplomacy is carried out through the activities of the following public authorities: the President of Ukraine and his administration; The Verkhovna Rada of Ukraine (the leading role in the field of economic diplomacy in the Verkhovna Rada belongs to the Committee on Foreign Affairs); the Cabinet of Ministers of Ukraine; economic affairs departments within foreign diplomatic missions.

It was emphasized that Ukraine should develop the existing practice of economic departments of diplomatic missions abroad through a number of institutional and organizational steps. The following models of organization of economic diplomacy are studied: countries in which the leading place in economic diplomacy is played by the Ministries of Foreign Affairs, namely Belgium, Greece, Georgia, Denmark, Macedonia and Ukraine (at least in terms of formal distribution); countries where the achievement of the goals of economic diplomacy is delegated to foreign policy and foreign economic agencies – Australia, Canada, Great Britain; the functions of economic diplomacy are carried out by the activities of specially created structures.

The author summed up that Ukraine, like most countries of the world, uses different models of organization of official economic diplomacy, namely: concen-

tration of foreign economic work in the Ministry of Foreign Economic Relations and Trade; transfer of the functions of such a specialized ministry to the single Ministry of Economy; transfer of coordinating functions and functions of management of trade and economic missions abroad (transformed into departments of economic advisers) to the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

Key words: economic diplomacy, national interests of Ukraine, goals of economic diplomacy, model of economic diplomacy.

REFERENCES

1. Stephen, Woolcock, Nicholas, Bayne (2005). *The New Economic Diplomacy: Decision-Making and Negotiating in International Economic Relations (G8 & Global Governance S.)*. Ashgate Publishing Ltd. UK, 314 p.
2. Baranovska, V. M. (2012). Rol ekonomichnoi dyplomatii u zovnishnoekonomichnii diialnosti krainy. *Ekonomika ta derzhava*, № 2, p. 24–25.
3. Verhun, V. A. (2008). Ekonomichna dyplomatiia v systemi chynnykiv mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti Ukrainy. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, № 74, 1, p. 150–154.
4. Hrushchynska, N. M. (2017). Realizatsiia ekonomichnoi dyplomatii v systemi suchasnykh mizhnarodnykh vidnosyn: potentsial kreatyvnosti ta tradytsiini pidkhody. *Zovnishna polityka i dyplomatiia: tradytsii, trendy, dosvid*. 24, 3, p. 86–92.
5. Mamalyha, O. O. *Transformatsiia ekonomichnoi dyplomatii v mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosynakh*. URL: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2015_30/ (data zvernennia: 19.04.2021).
6. Tykhonchuk, L. Kh. (2018). Transformatsiia funktsii derzhavnogo upravlinnia v sferi rehuliuвання mizhnarodnoi ekonomichnoi diialnosti. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1258> (data zvernennia: 24.04.2021).
7. Sharov, O. M. (2019). *Ekonomichna dyplomatiia: osnovy, problemy ta perspektyvy: monohrafiia*. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Kyiv: NISD, 560 p.
8. Chuhaienko, Yu. O. (2013). Ekonomichna dyplomatiia v systemi upravlinnia zovnishnoekonomichnoiu diialnistiu derzhavy. *Aktualni problemy ekonomiky*, № 3 (141), p. 59–69.
9. *Zakon Ukrainy pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (data zvernennia: 24.09.2021).
10. *Ekonomichna bezpeka derzhavy: sutnist ta napriamy formuvannia: monohrafiia* / L. S. Shevchenko, O. A. Hrytsenko, S. M. Makukha ta in.; za red. d-ra ekon. nauk, prof. L. S. Shevchenko. Kharkiv: Pravo, 2009, 312 p.
11. Flissak, K. A. (2013). *Ekonomichna dyplomatiia*. Navch. posib. Ternopil: «Novyi kolir», 440 p.
12. *Zakon Ukrainy «Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky» vid 1 lypnia 2010 r.* № 2411-VI URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (data zvernennia: 24.09.2021).
13. Sait Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. *Rada eksporteriv ta investoriv pry MZS Ukrainy*. URL: <https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/struktura/rada-eksporteriv-ta-investoriv-pri-mzs-ukrayini> (data zvernennia: 24.09.2021).

14. Sait Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. *Viddily z ekonomichnykh pytan u skladi zakordonnykh dyplomatychnykh ustanov Ukrainy*. URL: <http://old.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/economic-sectors-abroad> (data zvernennia: 24.09.2021).

15. Petiur, R., & Viunenko, A. (2020). Torhovelni predstavnytstva v systemi ekonomichnoi dyplomatii Ukrainy. *Naukovo-teoretychnyi almanakh «Hrani»*, 23 (9), 15–25. doi: 10.15421/172081

16. Sharov, O. M. *Inozemnyi dosvid u haluzi ekonomizatsii zovnishnoi polityky*. URL: <http://ufpa.org.ua/blog/3844> (data zvernennia: 05.09.2021)

17. Verhun, V. A. (2010). *Ekonomichna dyplomatiia: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi universytet», 303 p.

18. Sait Natsionalnyoho instytutu stratehichnykh doslidzhen. Shchodo shliakhiv vdoskonalennia orhanizatsii roboty v haluzi ekonomichnoi dyplomatii: stratehichni aspekty. *Analitychna zapyska*. URL: <http://old.niss.gov.ua/articles/975/> (data zvernennia: 24.09.2021).

Матеріал надійшов до редакції 11.07.2021 р.

УДК: 339.923

Ірина Скороход,

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами, Волинський національний університет імені Лесі Українки, ORCID ID 0000-0001-8628-3715, Iryna.Skorohod@vnu.edu.ua;

Вікторія Кондратюк,

студентка 2 курсу магістратури, Волинський національний університет імені Лесі Українки, ORCID ID 0000-0002-9386-2392, viktoria Kondratuk16@gmail.com, DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-232-242

ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ СТРАТЕГІЙ ТНК В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті досліджено особливості діяльності ТНК Walmart, щорічний продаж якого у всьому світі перевищує доларову вартість усіх економік Австрії, Норвегії та Саудівської Аравії, Microsoft, яка пропонує програмне

забезпечення по всьому світу з урахуванням місцевих мов та вподобань. Гіганти на ринку швидкого харчування, такі як «McDonald's» та «KFC», покладаються на однакові торгові марки й однакові основні пункти меню у всьому світі. «Nokia» зосередили свою стратегію на чотирьох стратегічних зобов'язаннях, які визначають їх роль на ринку, що розвивається. Нова стратегія компанії буде розділена на три етапи; нова операційна модель, що покликана поліпшити позиціонування компанії в умовах мінливих ринків і відповідати потребам клієнтів. Однак, ці фірми також роблять деякі поступки місцевим смакам і традиціям для задоволення потреб споживачів у всьому світі. Акцентовано увагу на трьох основних міжнародних стратегіях: багатонаціональна, глобальна та транснаціональна.

Ключові слова: ТНК, глобалізація, конкурентоспроможність, конкурентні переваги, стратегії.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Світовий ринок висуває досить жорсткі вимоги щодо конкурентоспроможності фірм, унаслідок чого міжнародний бізнес і ТНК стикаються з проблемами валютних коливань, відмінностями в культурі, складнощами оподаткування та ціноутворення, пристосуванням товарів до вимог іноземних споживачів, завданнями вибору оптимальної структури організації для ведення міжнародного бізнесу на світовому ринку.

Актуальність теми полягає в розвитку процесів глобалізації в сучасному світі, що зумовлено посиленням методів конкурентної боротьби, унаслідок чого зростає необхідність усестороннього дослідження проблем, пов'язаних із формуванням конкурентоспроможності фірм та розробкою стратегій поведінки на світовому ринку.

Питання розгляду конкурентоспроможності промислових підприємств є важливими й актуальними як для економіки країни в цілому, так і для окремих виробників. У ринкових умовах висока конкурентоспроможність суб'єктів господарювання є запорукою отримання високого й стабільного прибутку.

Висока конкурентоспроможність – основна умова розвитку й життєдіяльності підприємства. Сьогодні найбільші транснаціональні корпорації та цілі галузі розвиваються на основі глобальної конкурентної стратегії. Розповсюдженню останньої сприяє стрімкий розвиток інформаційних технологій, лібералізація ринків.

Мета статті – аналіз конкурентних стратегій світових лідерів на ринку ТНК, а також визначення альтернативних шляхів поведінки корпорацій та основних інструментів підвищення конкурентоспроможності.

Методами дослідження стали аналіз річних звітів світових лідерів ТНК, статистичних даних, матеріали статей іноземних економічних журналів і форумів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фірма, яка реалізує діяльність у більше ніж одній країні, відома як транснаціональна корпорація. Найбільші ТНК є головними гравцями на міжнародній арені. Наприклад, щорічний продаж «Walmart» у всьому світі перевищує доларову вартість усіх економік Австрії, Норвегії й Саудівської Аравії.

Хоча «Walmart», зазвичай, розглядають як американського ритейлера, фірма заробляє понад чверть своїх доходів за межами США. «Walmart» володіє значною кількістю магазинів, станом на 2019 р. у Мексиці (2207), у Бразилії (556), Японії (437), Великобританії (577), Канаді (390), Чилі (386), Аргентині (105) і Китаї (400). «Walmart» також бере участь у спільних підприємствах у Китаї (328 магазинів) та Індії (5)[2].

Основними принципами стратегії конкурентоспроможності ТНК є конкурентні переваги, які створюються в тих ринкових нішах, до яких конкуренти ще не виявляли зацікавленості через їх незначну прибутковість. Такі транснаціональні корпорації, як «Kia» та «Walmart», обрали міжнародну стратегію для керівництва своїми зусиллями в різних країнах. Доступні три основні міжнародні стратегії:

- багатонаціональна;
- глобальна;
- транснаціональна.

Кожна стратегія передбачає різний підхід до спроб підвищення ефективності в різних країнах, одночасно реагуючи на зміни в уподобаннях споживачів та ринкових умовах [1].

Фірма, яка використовує багатонаціональну стратегію, жертвує ефективністю на користь акцентування уваги на місцевих вимогах на кожному з ринків.

Наприклад, замість того, щоб намагатися нав'язувати всі свої шоу американського виробництва глядачам по всьому світу, MTV налаштовує програмування, яке відображається на його каналах у десятках країн, включаючи Нову Зеландію, Португалію, Пакистан й Індію.

Подібним чином харчова компанія «HJHeinz» адаптує свою продукцію відповідно до місцевих уподобань. Оскільки деякі індійці, наприклад, не їдять часник та цибулю, «Heinz» пропонує їм версію свого фірмового кетчупу, яка не включає ці два інгредієнти.

Фірма, яка використовує глобальну стратегію, жертвує реагуванням на місцеві вимоги на кожному з його ринків для підвищення ефективності. Ця стратегія є повною протилежністю багатонаціональній стратегії.

Деякі незначні модифікації товарів та послуг можуть бути внесені на різні ринки, але глобальна стратегія наголошує на необхідності отримати економію від масштабу, пропонуючи однакові товари чи послуги на кожному ринку.

Наприклад, «Microsoft пропонує ті самі програми по всьому світу, але коригує програми відповідно до мови населення того чи іншого регіону.

Подібним чином виробник споживчих товарів «Procter&Gamble» намагається отримати ефективність, створюючи глобальні бренди, коли це можливо. Глобальні стратегії також можуть бути дуже ефективними для фірм, чий товар або послуга значною мірою приховані від поглядів замовника, наприклад, виробник кремнієвих чіпів «Intel». Для таких фірм різниця в місцевих преференціях не дуже важлива.

Фірма, яка використовує транснаціональну стратегію, шукає «золоту середину» між багатонаціональною стратегією та глобальною стратегією. Така фірма намагається збалансувати прагнення до ефективності з необхідністю пристосуватися до місцевих уподобань у різних країнах.

Наприклад, великі мережі швидкого харчування, такі як «McDonald's» та «KFC», покладаються на однакові торгові марки й однакові позиції в меню по всьому світу.

Однак ці фірми також роблять деякі поступки місцевим смакам. Наприклад, у Франції вино можна придбати в «McDonald's». Цей підхід має сенс для «McDonald's», оскільки саме таким чином компанії намагаються задовольнити потреби своїх споживачів, що стосується безпосередньо традицій того чи іншого регіону або країни.

«Nokia Corporation» – фінська транснаціональна компанія, телекомунікаційного обладнання для мобільних, фіксованих, широкосмугових і IP-мереж і розробник картографічного сервісу here.com.

«Nokia» зосередили свою стратегію на трьох стратегічних зобов'язаннях, які визначають їхню роль на ринку, що розвивається:

1. Ми надійний партнер для критично важливих мереж.

Тенденції показують, що мережі відіграють усе більш важливу роль як для суспільства, так і для економіки. Вони надають усе більше й більше критично важливих функцій як для споживачів, так і для підприємств. Можливості їх створення виникають у результаті глибокого довірчого партнерства з нашими клієнтами.

Ми бачимо розвиток мереж із метою подальшої оптимізації продуктивності й витрат, а також розвиток нових бізнес-моделей, таких як

Х як послуга. Ми позиціонуємо себе так, щоб використовувати можливості зростання, створюючи виграшні пропозиції в галузі безпеки, автоматизації та цифрових операцій.

2. Ми орієнтуємося на технологічне лідерство в кожному з наших підприємств.

Вартість і продуктивність залишаються головними пріоритетами для наших клієнтів. Вони будують свої критично важливі мережі на основі кращого у своєму класі підходу. У нашій висококонкурентній галузі, заснованій на масштабі, лідерство в технологіях також потрібно для підтримки імпульсу, а також фінансової віддачі.

3. Ми створюємо цінність за допомогою довгострокових досліджень й інтелектуальної власності.

Лідерство у сфері стійких технологій вимагає, щоб ми передбачали, формували й інвестували в такі технологічні ніші. Наші інновації, дослідні активи та інтелектуальна власність забезпечать як технології, так і фінансову платформу, яка нам потрібна для досягнення успіху в довгостроковій перспективі [5].

«Nokia» оголошує про перший етап своєї нової стратегії, зміни в операційній моделі й групі керівництва. Нова стратегія компанії буде розділена на три етапи; нова операційна модель, що набуває чинності 1 січня 2021 р., покликана поліпшити позиціонування компанії в умовах мінливих ринків і відповідати потребам клієнтів. Нова модель, що включає чотири бізнес-групи, відповідальні за Р & L і відповідну купівельну поведінку клієнтів.

Нові бізнес-групи – це мобільні мережі, IP і фіксовані мережі, хмарні й мережеві сервіси та «Nokia Technologies». Нова організація обслуговування клієнтів для зміцнення відносин із клієнтами у всіх компаніях оптимізує модель для більшої підзвітності та прозорості, а також підвищення рентабельності. «Наша галузь зазнає глибокі зміни. Промислова автоматизація й цифровізація збільшують споживчий попит на високопродуктивні мережі з тенденцією до відкритого інтерфейсу, віртуалізації та хмарного програмного забезпечення. Це зробить революцію в тому, як ми проектуємо й продаємо наші продукти й рішення», – сказав Пекка Лундмарк, президент і генеральний директор «Nokia». «Працюючи над оновленням нашої стратегії, ми забезпечимо хороші можливості для використання цих тенденцій, поліпшення нашої діяльності й позиціонування компанії для створення довгострокової вартості».

На сьогоднішній огляд стратегії «Nokia» зробив чотири виведення:

- по-перше, головним пріоритетом буде технологічне лідерство;

- по-друге, поточна клієнтська база компанії, що складається з операторів зв'язку й підприємств (у тому числі інтернет-компаній), забезпечує міцну платформу для ціноутворення;
- по-третє, існує більш довгострокова можливість перейти до більш вигідних бізнес-модель «мережа як послуга»;
- по-четверте, основна стратегічна ідея буде замінена більш цілеспрямованим підходом, при якому кожна з нових бізнес-груп компанії відграватиме певну роль у загальній стратегії.

«Nokia» матиме чотири бізнес-групи, відповідальні за прибуток і збитки, побудовані навколо унікальних пропозицій для клієнтів, із правом власності, щоб стати одним із лідерів ринку у своєму секторі. Їм також потрібно буде продемонструвати чіткий маршрут досягнення акціонерної вартості з використанням рентабельності капіталу як ключового показника. «Наша мета – краще відповідати потребам наших клієнтів і таким чином підвищити підзвітність і рентабельність. У майбутньому в нас буде більш суворий підхід до розподілу капіталу й ми інвестуватимемо, щоб виграти в тих сегментах, де ми вирішимо конкурувати», – сказав Пекка Лундмарк.

Нові бізнес-групи – мобільні мережі, які уключатимуть продукти для мобільних мереж, послуги з розгортання мережі та технічної підтримки, а також відповідне управління мережею. Ця бізнес-група запропонує повний портфель для клієнтів, які бажають придбати мережі мобільного доступу. Він буде націлений на лідерство в ключових технологіях, таких як 5G, ORAN і VRAN. Чистий обсяг продажів мобільних мереж за останні чотири квартали становив близько 10 млрд євро. IP і фіксовані мережі, які уключатимуть IP-маршрутизацію, оптичні та фіксовані мережі, а також бізнес «Alcatel Submarine Networks», який нині вказується в розділі «Загальна група». Ця бізнес-група реагуватиме на постійно зростаючий попит на більш високу ємність, більшу надійність, більш високу швидкість і нижчі витрати. Чистий обсяг продажу IP і фіксованих мереж за останні чотири квартали становив близько 7 млрд євро. Федеріко Гильєн призначений президентом цієї бізнес-групи.

Хмарні й мережеві послуги, які уключатимуть у себе наявний бізнес «Nokia Software» (за винятком управління мережею мобільних мереж), корпоративні рішення «Nokia», базові мережеві рішення, уключаючи голосове й пакетне ядро, а також керовані та розширені послуги з його поточного підрозділу «Global Services». Цей підрозділ також виступатиме в якості каналу доставки певних продуктів з інших бізнес-груп корпоративним клієнтам. Хмарні й мережеві сервіси будуть націлені на зростання за рахунок переходу галузі до хмарної доставки, бізнес-моделям «мережу

як послуга» та створення цінності на основі програмного забезпечення. Чистий обсяг продажів хмарних і мережевих послуг за останні чотири квартали становив близько 3 млрд євро [6].

Багатонаціональні корпорації не повинні бути великими, але це можуть бути малі підприємства, які працюють одночасно в декількох країнах. Через різноманітність типів транснаціональних компаній, які відрізняються галуззю промисловості, розмірами й іншими елементами, не всі транснаціональні компанії беруть участь в однакових бізнес-стратегіях [5].

Досить дієвою та актуальною стратегією є інсорсинг – це відбувається, коли транснаціональна компанія переносить певну ділову практику або набір практик в іншу країну. Замість того, щоб укласти контракти з іншою компанією в іноземній країні, як у ситуаціях аутсорсингу, компанія зберігає ділову активність у компанії, або використовує створене дочірнє підприємство в іншій країні чи створює нове дочірнє підприємство в конкретній державі. Інша країна повинна надавати певні переваги для компанії щодо участі в цих ділових практиках там, а не в країні транснаціональної компанії.

До переваг інсорсингу варто віднести забезпечення різноманітних переваг, залежно від компанії, ділової практики та того, де компанія їх розміщує. Деякі райони світу можуть запропонувати дешевшу робочу силу, що робить виробництво таких виробів, як текстиль або електронні компоненти, менш затратним.

Багатонаціональна компанія може локалізувати окремі види діяльності в межах певної країни, щоб уникнути сплати тарифів чи інших санкцій, накладених на товари, що імпортуються із-за меж країни або скористатися податковими пільгами, що пропонуються компаніям, котрі функціонують у країні. Вона може діяти не в усіх країнах світу, натомість вирішивши експлуатувати й навіть продавати свої товари та послуги лише в певних його частинах.

Таке рішення може бути пов'язане з відсутністю інтересу до товарів чи послуг у певних сферах, знанням компанії щодо кон'юнктури ринку та культурних особливостей у певних частинах планети або наявністю конкуренції й бар'єрів для виходу на деякі зовнішні ринки. Міжнародна компанія може вирішити придбати компанію-конкурента, щоб подолати деякі з цих викликів. Коли ТНК купує іноземну компанію, яка є конкурентом, міжнародна компанія виграє кількома способами.

Однією з найбільш очевидних переваг є те, що компанія усуває конкурента з ринку, навіть якщо на той момент вони не конкурували

безпосередньо. Якщо раніше компанія не була присутньою в країні чи регіоні, де працює нещодавно придбана компанія, міжнародна компанія також розширює сферу свого впливу.

Міжнародна компанія також повинна вчитися на діловій практиці нещодавно придбаної компанії, зокрема як найкраще вести бізнес у певній країні чи регіоні, враховуючи всі культурні аспекти споживача[4].

Злиття та поглинання стали популярною стратегією бізнесу для компаній, які прагнуть розширити свою діяльність на нових ринках чи територіях, здобути конкурентну перевагу або придбати нові технології й навички. «M & A» мають особливу популярність у сфері професійних послуг зі зростанням хвилі виходу на пенсію «Baby Boomers» та швидкозмінною економікою й ринком.

По суті, існує два види злиття та поглинання – стратегічне й фінансове. Як випливає з назви, до фінансового злиття чи поглинання вдаються з фінансових причин – часто для того, щоб забрати швидко готівку або як інвестицію. Але мене насправді не цікавлять фінансові злиття й поглинання щодо цієї конкретної дискусії.

Стратегічні злиття та поглинання пропонують розв'язання іншої бізнес –проблеми. Можливо, покупець прагне захопити нову лінійку продуктів, додати деякі додаткові можливості, вийти на новий ринок або отримати досвід та інтелектуальну власність.

Для професійних фірм, що надають послуги, стратегічні злиття й поглинання часто стосуються завоювання авторитету, додавання інтелектуальної вогневої сили або зміни балансу сил на певному ринку. Тому злиття можна вважати стратегічною цінністю як для придбаної, так і для поглинаючої компанії, оскільки це «безпрограшний» варіант для обох сторін.

Злиття та поглинання мають сенс у різних ситуаціях. Наприклад, з'являється можливість, що вимагає швидких, рішучих дій. Або конкурентна загроза змушує захисний крок стати більшим, швидшим.

Нижче наведено ситуації, у яких злиття й поглинання виявилися дієвим інструментом для підвищення конкурентоспроможності:

Можливість використання синергії. Стратегічне злиття, якщо воно здійснено як частина продуманої стратегії зростання, може призвести до синергії, яка пропонує реальну цінність як для придбаної, так і для поглинаючої компанії.

Існує два основних типи синергії, пов'язаної з «M & A»: витрат і доходів.

Синергія витрат полягає в скороченні витрат, скориставшись перекриттям операцій чи ресурсів, що збігаються, та об'єднуючи їх в

одну організацію. У стратегічних злиттях і поглинаннях низка сфер є придатними для скорочення витрат, таких як надлишкові приміщення, робоча сила або бізнес-одиниці та сфери діяльності.

Але синергія витрат також може призвести до збільшення купівельної та переговорної спроможності завдяки більшому спільному бюджету.

Синергія доходів змінює конкурентний баланс сил і створює можливості змінити ринкову динаміку, продати більше продукції або підвищити ціни. Компанії можуть скористатися синергією доходу та заробляти більше грошей різними способами, уключаючи таке:

- зменшити конкуренцію;
- відкриття нових територій;
- доступ до нових ринків (за допомогою нещодавно набутого досвіду, продуктів, послуг або можливостей);
- розширення бази клієнтів для перехресних продажів;
- розвиток можливостей продажу шляхом маркетингу додаткових продуктів чи послуг [7].

3. ВИСНОВКИ Й ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, у наш час надзвичайно велике значення для конкурентоспроможності ТНК мають розробка та просування на ринок нових товарів та послуг. Нововведення й здатність до їх упровадження стають важливою умовою довгострокової конкурентоспроможності міжнародних компаній. У глобальній економіці, що формується, важливим для підвищення міжнародної конкурентоспроможності компаній є доступ до глобальних джерел знань й інновацій. Забезпечення рівня високої конкурентоспроможності означає, що всі ресурси, які використовує підприємство, більш продуктивні та приносять більший прибуток, ніж його ринкові конкуренти.

Це дає змогу підприємству зайняти стабільне місце на ринку товарів та послуг і забезпечує постійний попит споживачів на його продукцію. Основними шляхами підвищення конкурентоспроможності є інсорсинг, злиття та поглинання й стратегія конкурентних переваг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Standard & Poor's Ratings Services. (2014). *Stock report on Walmart*. URL: <http://www.standardandpoors.com/ratings/en/us?rpqSearch=NO&pageNav=No&searchText=Walmart%20stores%20Inc.&searchField=Entity>

2. Wal-Mart Stores Inc. (2014). *Our Locations*. URL: <http://corporate.walmart.com/our-story/our-business/locations/>
3. *Types of International Strategie*. URL: <http://surl.li/sume>
4. *What Are Two Strategies Commonly Used by Multinational Companies?* URL: <https://smallbusiness.chron.com/two-strategies-commonly-used-multinational-companies-17440.html>
5. *Nokia's strategy 2021*. URL: <https://www.nokia.com/about-us/company/nokias-strategy-2021/>
6. *Nokia announces first phase of its new strategy, changes to operating model and Group Leadership Team*. URL: <http://surl.li/agzuk>
7. *Mergers and Acquisitions as Part of Your Growth Strategy*. URL: <https://hingemarketing.com/blog/story/mergers-and-acquisitions-as-part-of-your-growth-strategy>

FORMATION OF COMPETITIVE STRATEGIES OF TNC'S IN THE CONDITIONS OF MODERN GLOBALIZATION PROCESSES

The article examines the features of Walmart TNC, whose annual sales worldwide exceed the dollar value of all economies in Austria, Norway, and Saudi Arabia. Microsoft offers software around the world based on local languages and preferences. Fast food giants such as McDonald's and KFC rely on the same brands and the same main menu items around the world. Nokia has focused its strategy on four strategic commitments that define its role in the emerging market. The company's new strategy will be divided into three stages; a new operating model designed to improve the company's positioning in changing markets and meet customer needs. However, these firms also make some concessions to local tastes and traditions to meet the needs of consumers around the world. Emphasis is placed on three main international strategies: multinational, global, and transnational.

Key words: TNCs, globalization, competitiveness, competitive advantages, strategies.

Матеріал надійшов до редакції 11.07.2021 р.

Наукове видання

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ,
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 2 (10)
2021

Редактор і коректор: Г. О. Дробот
Технічний редактор: О. А. Фесик

Формат 60×84^{1/16}. Обсяг 23,48 ум. друк. арк., 22,83 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр.
Зам. ____.

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. 29-90-65).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4607 від 30.08.2013 р.